

OSMANLI DÖNEMİ'NDE
ANKARA'NIN MAHALLE
ÇEŞMELERİ

CADDE

ANAFARTALAR
KUYUMCULARI

Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri
'Cadde Anafartalar Kuyumcuları' Yayınları - 02

Mayıs 2019

Proje Yönetmeni
Orhan Altıntuğlu

Yazan
İbrahim Yavuz İşçen

Yayına Hazırlayan
Ayça Olcaytu İşçen

Grafik Tasarım
Taner Kaya

Yapım
Cadde Anafartalar Kuyumcuları
Ankara - Türkiye
www.caddeanafartalarkuyumculari.blogspot.com.tr

İletişim
e-posta: yavuziscen@gmail.com

Baskı
Sincan Matbaası
Zübeyde Hanım Mah. Büyük San. 1. Cad. Elif Sk. Sütçü Kemal İş Merkezi No: 7/241 İskitler/
Ankara - Türkiye • Tel: 0312.384 56 88

ISBN
Sertifika No:

**"Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri" kitabı ÜCRETSİZ dağıtılmak üzere
CADDE ANAFARTALAR KUYUMCULARI tarafından bastırılmıştır.**

Kapak Fotoğrafları
Ön Kapak: Nezihe Hanım Çeşmesi (*Necati Kazancı Arşivi*)
Arka Kapak: Öksüzce Çeşmesi (*Yavuz İşçen Arşivi*)

"Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri" kitabı İbrahim Yavuz İşçen tarafından yazılmıştır. Kitabın tüm hakları İbrahim Yavuz İşçen'e aittir. Kaynak belirterek yapılacak alıntılarında, yazarın izni olmaksızın kitabın tamamının ya da bir bölümünün kullanılması 5486 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre suç teşkil etmektedir.

'KENTİMİ TANIYORUM'

Küçük yaşlarda çırak olarak başladığımız kuyumculuk mesleğini zamanla öğrenerek geçimimizi Anafartalar Caddesi'nde bu meslekten sağladık. Bugün sahip olduklarımızı bizlere kazandıran Anafartalar Caddesi'ne karşı hissetmiş olduğumuz sorumluluk ve vefa duygusu, 'Kentimi Tanıyorum' adını verdiğimiz geniş kapsamlı bir proje ile yola çıkmamıza vesile oldu. Projemiz, yaşadığımız kent Ankara'yı tanımayı ve tanıtmayı amaçlıyor. Projemize maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen meslektaşlarımıza gönülden teşekkür ediyor, minnetlerimizi sunuyoruz.

ORHAN ALTINTUĞLU KUYUMCULUK

ARMAĞAN KUYUMCULUK

ÇAPRAZLAR KUYUMCULUK

ÜÇLER KUYUMCULUK

ALTUNBAŞ KUYUMCULUK

HANİF AİLESİ

OBRAŞ KUYUMCULUK

TUĞ KUYUMCULUK

BİLGİN KUYUMCULUK

OZTAŞ KUYUMCULUK

SEVAL KUYUMCULUK (METİN DEMİR)

SEVAL KUYUMCULUK (MESUT DEMİR)

ALTINKAYNAK KUYUMCULUK

ACAR KUYUMCULUK

RETA KUYUMCULUK

ALTINÇİZGİ KUYUMCULUK

ÖZBEKLER KUYUMCULUK

ALTIN MERKEZ KUYUMCULUK

DİA KUYUMCULUK

GOLD CITY KUYUMCULUK

MURAT ALTINSOY KUYUMCULUK

ANKARA ALTIN BORSASI KUYUMCULUK

FUAT YILDIRIM SAAT & KUYUMCULUK

BEKİR ALTINDÖVEN KUYUMCULUK

NADİDE KUYUMCULUK

İREM KUYUMCULUK

ERVA KUYUMCULUK

EMEK KUYUMCULUK

CEYLAN KUYUMCULUK

GÜNEŞ KUYUMCULUK

SAFİR KUTU AMBALAJ MAKİNA

GAMİLO KUYUMCULUK

CADDE

ANAFARTALAR
KUYUMCULARI

Önsöz

'KENTİMİ TANIYORUM'

Doğduğumuz, doyduğumuz, okuduğumuz, iş sahibi olduğumuz, evlendiğimiz, çocuklarımızı okuttuğumuz, anılar ve dostluklar biriktirdiğimiz kentimiz Ankara'yı ne kadar tanıyoruz?

Emek Mahallesi'nde, üzerinde uçurtma uçurduğumuz tepenin bir Frig Tümülüsü olduğunu bilen kaç kişiyiz? Gemi çapasının Ankara'da ne işi olabilir? Galatlar kimlerdir, Ankara'ya nereden geldiler? Paganist inançları gereği öldükten sonra Augustus Tapınağı'nda yakılan Roma İmparatorçesi kimdi acaba?

Ankara Ahilerinin bir dönem hiçbir devlete bağlı olmaksızın, esnaf teşkilatı kurallarına göre Ankara'yı yönettiklerinden haberdar mıyız? Moğolların ünlü komutanı Timur, Hıdırlık Tepesi'ne neden çıkmış olabilir? Ankara'ya özgü tiftik keçisi yünlerinden üretilen sof kumaşının bir dönem dünya markası haline geldiği biliyor muyuz? Ankara sofundan yapılan feraceler çok ince ve gösterişli olduğu için, bunları giyen kadınların sokağa çıkmalarının Osmanlı Padişahları III. Mustafa ve III. Selim'in fermanları ile yasaklandığını duydunuz mu?

Ankara'da 19. yüzyılda yaşanan veba salgını, çekirge istilası, kıtlık ve kuraklık hakkında bilgi sahibi olan var mı? Kuraklık nedeniyle değirmenlerin çalışmadığını, ekmek yapılamadığını ve açlıktan çok sayıda insanın öldüğünü kimler biliyor? Bugün bir semte adı verilmiş olan Abidin Paşa'nın, yaptırmış olduğu 32 mahalle çeşmesine su sağlayabilmek için, Ankara'da ilk kez demir borular kullanan kişi olduğunu ve boruların trenle İngiltere'den getirildiğini biliyor musunuz?

Kavaklıdere, Bülbülderesi, Dikmen, İncesu, Kirazlıdere, Bentderesi, İmrahor gibi isimlerle bildiğimiz semtlerin, mahallelerin adlarının, burada akan derelerden geldiğini hiç düşündünüz mü? Ankaralılar olmasını istedikleri dileklerini kağıda yazıp hangi dereye atıyorlardı dersiniz? Bu derelere bugün ne oldu acaba? Bilginiz var mı?

İşgalci İngiliz askerlerinin Ankara'da bulunduğu dönemde, Samanpazarı'nda dükkanının önüne koyduğu sandalyeye çıkarak halkı mücadeleye çağıran Nakşibendi şeyhi Sadullah Hoca'yı duydunuz mu? Milli Mücadele döneminde Ankara'da kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Ankara Müftüsü Börekçizade Rifat Efendi tarafından kurulduğunu biliyor musunuz?

Hazırladığımız kitaplarımızda bu ve bunlara benzer soruların hepsini yanıtlayabilme iddiasında elbette değiliz. Amacımız ele aldığımız konular temelinde Ankara'ya dikkat çekebilmek ve yaşadığımız kente olan duyarlılığı artırabilmek. Güzel Ankaramızın 'tozlu bir Anadolu kasabası' olarak değil, değişik uygarlıklara başkentlik yapmış, tarihi ve kültürel derinliği olan bir kent olarak algılanması en büyük temennimiz.

'Cadde Anafartalar Kuyumcuları' olarak ücretsiz dağıtılmak üzere hazırladığımız kitaplarımız, Ankara ve Anafartalar Caddesi'ne olan vefa borcumuzu biraz olsun hafifletebilirse kendimizi mutlu hissedeceğiz. Keyifle okumanız dileğiyle...

Orhan Altıntuğlu

Önsöz

2015 yılında yayımlanan “Ankara’nın ilk marka caddesinde bir şehir gezisi, Cadde Anafartalar” adlı kitabımızda, Cumhuriyet dönemi Ankarasında Anafartalar Caddesi’nin gelişimi üzerinde durmuştuk. Devam eden süreçte Osmanlı Dönemi Ankarasında mekan ve yapı çözümlemesi üzerine yoğunlaştık. Bu konudaki çalışmalarımız yıllar içinde 6 ciltlik bir kitap serisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. “Osmanlı Dönemi’nde Ankara’nın Mahalle Çeşmeleri” adlı kitabımız bu serinin ilk kitabı olarak yayımlanıyor.

Bir kentin kimliğini oluşturan değerler arasına, doğal güzelliklerin yanı sıra günlük yaşamı çevreleyen birimler, zaman içinde oluşmuş simgesel yapılar, insanlar üzerinde sosyal ve kültürel etkileri olan mekanlar, kentte yaşayan insanların kültürel birikimleri ve anıları gibi kolektif bellekte bütünleşebilen tüm öğeler dahil edilebilir. Bu öğelerden biri olan mahalle çeşmeleri, Osmanlı Dönemi Ankarasından, Cumhuriyet Türkiyesine başkentlik yapan Ankara’ya devreden önemli sosyal ve kültürel miraslar arasındadır.

Ankara kentsel yapısının tarandığında, Ankara çeşmeleri konusunda ciddi bir araştırma olmadığı hemen görülür. Bilgi eksikliğinin yanı sıra, bir dönem Ankara halkının sosyal yaşamında önemli bir yere sahip olan mahalle çeşmelerinin, işlev yitirmelerine bağlı olarak hızlı şekilde yok olma süreci içine girmiş olması, konuya duyduğumuz hassasiyeti çoğaltıyor.

Çeşmeler kitabımızda Cumhuriyet öncesinde Ankara merkezde bulunan 112 mahalle çeşmesi hakkında bilgi veriliyor. Bu çeşmelerden sadece 39 tanesinin günümüze ulaşmış olması, kentte yaşanan tahribatın boyutlarından birini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Yavuz İşçen

Ankara ile ilgili hazırlamış olduğumuz kitaplar

- 1) Osmanlı Dönemi’nde Ankara’nın Mahalle Çeşmeleri
- 2) Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Cami ve Mescitler
- 3) Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Türbeler, Yatırlar, Mezarlar ve Mezarlıklar
- 4) Osmanlı Dönemi’nde Ankara’da Tekkeler, Zaviyeler, Dergahlar, Medreseler ve Okullar
- 5) Osmanlı Dönemi’nde Ankara’da Hanlar, Hamamlar ve Oteller
- 6) Cumhuriyet Öncesi Ankara’da Dereler, Köprüler ve Değirmenler

GİRİŞ

'Çeşme' kelimesi Farsça'dan dilimize girmiştir. Farsça'da 'göz' anlamına gelen 'çeşm' kökünden türeyen çeşme, dilimizde musluklu su deposu, pınar ve su kaynağı gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde çeşmelerin genellikle cami, mescit, han, hamam, medrese ve tekke gibi yapıların bitişiğinde yapıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra çarşı ve mahalle içlerinde yapılmış çeşmelere de rastlanmaktadır.

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi illerimizde anıtsal mimari tarza sahip, sanat eseri niteliğinde gayet gösterişli çeşme örnekleri görebilmek mümkündür. Anadolu'da ve Ankara'da bazı istisnai örnekler sayılmazsa, çeşmeler genellikle sade ve basit yapıdır. Daha çok kullanıma yönelik yapıldıkları anlaşılan Ankara çeşmelerin çoğu hayır amaçlıdır. Zaman içinde sularının kesilmemesi için bir vakfa bağlandıkları anlaşılan Ankara çeşmelerinde, vakıf gelirlerinin bir kısmının bozulan su yollarının (*künklerin*) tamiri için harcandığı vakfiye belgelerinde izlenebilmektedir. '**Musluk**' tabir edilen

Tophane Çeşmesi, İstanbul (Antoine Ignace, 1819).

III. Ahmet Çeşmesi, İstanbul (Pascal Sebah, 1823-1886).

su hattına bağlı olmayan depolu çeşmelerde ise depoyu dolu tutmakla görevli kişinin maaşı vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Ankara'da çeşme yaptırmak hayır sahipleri açısından maddi anlamda zor olmamakla birlikte asıl sorun, çeşmenin su hattını oluşturmak ve bu hattın her zaman kullanılabilir durumda tutulmasını sağlamak olmuştur. Çeşmelerin vakıf yapıları olarak karşımıza çıkmasını bu zorunluluğun bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

Osmanlı şehrinde su düzeni

Osmanlı devleti döneminde fazla derinde olmayan yer altı sularından, kuyular açılarak yararlanılma yoluna gidilmiştir. Kuyudan suyu çekmek için 'çıkırık' adı verilen silindirik yapılı, basit sistemler kullanılmıştır. Kuyu suyu ile bütün şehrin su ihtiyacını karşılamak olanaklı olmadığından kuyular daha çok bireysel amaçlı kullanılmıştır.

Şehrin su gereksinimini karşılamak amacıyla belli bir sistem dahilinde su kaynaklarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu amaçla su kaynaklarından çıkan suların önleri uygun bir yerde bent yapılarak kesilmiş ve suyun, havuz şeklinde

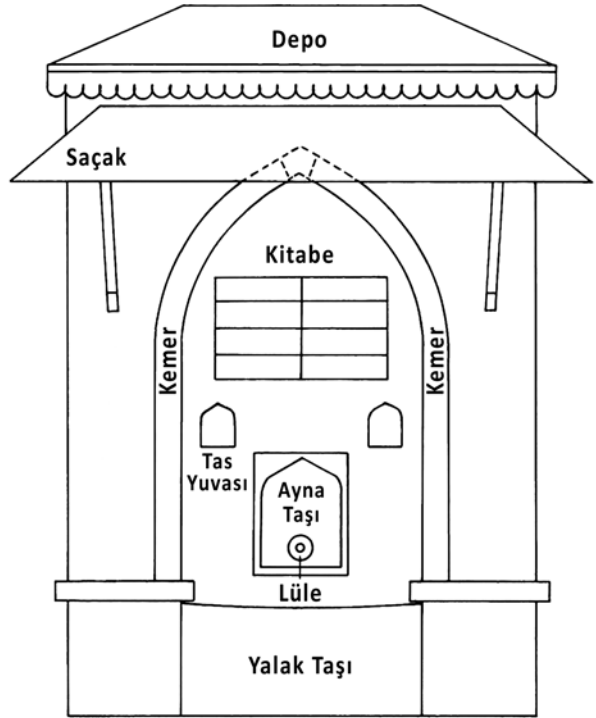
birikmesi sağlanmıştır. Bu havuzlarda toplanan sular, su kanalları, su kemerleri ya da künkler aracılığı ile şehir içine kadar taşınmıştır. Şehir merkezine getirilen su, ‘**maksem**’ adı verilen dağıtımın yapılacağı depolara alınmıştır. Maksemde toplanan suların dağıtılacağı çeşmeler ve her çeşmenin alacağı su miktarı belli ölçü sistemleri ile düzenlenmiştir. Bu ölçü sisteminde kullanılan birime ‘**lüle**’ adı verilmektedir.

Lüle tabir edilen ölçek, küre şeklinde ve 30 dirhem (*yaklaşık 95 gram*) ağırlığında kurşun topun girebileceği kadar bir delikten akan su miktarı olarak belirlenmiştir. Lülenin alt katları su terminolojisinde değişik isimlerle, farklı ölçüleri ifade etmek için kullanılmıştır. ‘**Masura**’ lülenin dörtte birine verilen isimdir. ‘Çuvaldız’ ise masuranın dörtte biridir. Sözlüklerde lüle, “bentlerde toplanan ve şehre isale edilen suyun, evler, çeşmeler, hamamlar ve diğer yapılara belirli miktarlarda verilmesi için suyu maksemelerde ölçmeye mahsus küçük ve ince bir boru parçası” olarak tanımlanmıştır (*Denktaş, s. 872-875*).

Osmanlı çeşmelerinde mimari özellikler

Osmanlı Dönemi çeşmeleri, mimari form olarak çok farklı çeşitlerde karşımıza çıkmakla birlikte, her çeşmede ortak özellikler bulunduğu da görülmektedir. Kitabımızın ilerleyen bölümlerinde sık sık adları geçecek olan bu tanımlamalar hakkında kısa bir bilgilendirme yapmak yerinde olacaktır.

Depo (Hazne): Depolu olmayan çeşme tipleri de olmakla birlikte Osmanlı çeşmeleri çoğunlukla depoludur. Depo bölümü genellikle çeşmenin arka tarafında dikdörtgen ya da kare biçimli küçük bir oda şeklindedir. Bu bölüm suyun depolandığı yerdir. Su hattından gelen su, çeşme musluğu kapalı olduğunda depoda birikmeye başlar.

Tipik bir Osmanlı mahalle çeşmesi modeli

Ankara çeşmelerinde çeşmenin depo bölümü genellikle moloz taş örgü olarak yapılmakta ve içten sıvanmaktadır.

Saçak: Gölgeleme amacıyla yapılan saçaklar, sıcak havalarda çeşmeyi kullanan insanlara gölge sağladığı gibi yağmurlu havalarda da ıslanmayı önleme işlevine sahiptir. Saçak bölümü bazen sadece çeşmenin ön tarafını kapatmakta, bazen de deponun üstünü kapatacak şekilde yapılmaktadır. Deponun üstünün kapatılması, depodaki suyun serin tutulması amacına yöneliktir. Ankara çeşmelerinde saçak bölümleri kırma ya da düz kiremit çatılı ve gösterişsizdir. Ön bölümde saçağı taşıma amacıyla genellikle iki ahşap sütun kullanılmaktadır. Ahşap sütunlu saçaklarda, saçak direkleri büyükçe bir taş ayak üzerine oturtulmaktadır. Ankara çeşmelerinde bu taş ayakların genellikle Roma Dönemi mermer sütun parçaları kullanılarak oluşturuldukları bilinmektedir. Bazı çeşmelerde ise saçak ayaklarının tamamı Roma Dönemi devşirme sütunlarından oluşturulmuştur. Saçak sütunları, çeşmeye eşekleriyle gelip su dolduranlar için hayvan bağlama yeri olarak da kullanılmıştır.

Alınlık: Çeşmenin dış silmesi ile kemer nişi arasında kalan bölüm alınlık olarak adlandırılmaktadır. Çeşmeye anıtsal bir görünüm kazandıran alınlık bölümünün üst kısmı, genellikle üçgen ya da yuvarlak biçimde tasarlanmaktadır. Çeşme kitabeleri ve bazı çeşmelerde bulunan padişah tuğraları alınlık bölümüne yerleştirilmektedir. Ankara çeşmelerinde alınlığı olmayanlar bir hayli fazladır.

Kemer: Çeşmelerin ön cephesi çoğunlukla kemerli olarak yapılmaktadır. Çeşmeye güzellik katmak amacıyla mimari bir unsur olarak yapılan kemerlerde, kesme taşlar ya da tuğla kullanılmaktadır. Tuğla kemerlerde, tuğlaların uzun kenarları yere doğru bakacak şekilde birbirlerine bitiştirilerek dizildikleri görülmektedir. Tamamen kemersiz olan çeşmeler de bulunmaktadır. Ankara çeşmelerinde rastlanan kemerler çoğunlukla sivri, basık ve yuvarlak tiptedir.

Çeşme nişi: Kemerli çeşmelerde, sınırlarını kemerin çizdiği sağır nişler, çeşmeye anıtsal bir güzellik katmaktadır. Bu nişlerin derinliği 1 metreden 20 santime kadar değişebilmektedir. Çeşme gövdesinde bulunan ayna taşı, lüle ya da musluk gibi unsurlar nişin içinde yerleştirilmektedir.

Kitabe: Çeşme gövdesi üzerinde genellikle çeşme kemerinin içinde ya da üstünde bir kitabe yer almaktadır. Kitabesiz çeşmeler de vardır. Çoğunlukla mermer levhalar üzerine yazılmış olan kitabelerde, dua cümlelerinin yanı sıra çeşmeyi yaptıran kişinin adı ve çeşmenin yapım tarihi gibi bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı çeşmelerinde kitabe metinleri genel olarak Arap alfabesi ile yazılmış Türkçe'dir. Bazı eski kitabelerde dil olarak Arapça ya da Farsça kullanıldığı görülmektedir. Ankara çeşmelerinin çoğunun kitabesi günümüze ulaşmamıştır.

Ayna taşı: Çeşme gövdesi üzerine yerleştirilen, üzerinde lüle ya da musluk takılmak üzere delik bulunan taşlardır. Lüle deliği birden fazla olabilmektedir. Ayna taşları, genellikle büyük boyutlu ve yekparedir. Ankara çeşmelerinde ayna taşları genellikle andezit ya da mermer kullanılarak yapılmışlardır. Ayna taşlarının dış çevresi bazen bitkisel motiflerle süslenmiş biçimde çerçevele olabilmektedir.

Lüle: Ayna taşı üzerinde bulunan deliğe takılan belli büyüklükteki su borusuna lüle denilmektedir. Lüle, Osmanlı toplumunda su debisini ölçmekte kullanılan bir ölçü birimidir. Bir lüle ölçü, günlük 52 metre küp suya karşılık gelmektedir. Zaman içinde ayna taşı üzerine takılan musluklara da lüle denmeye başlanmıştır.

Maşrapa: Çeşmelerde su içmek amacıyla bulundurulmuş, genellikle bakırdan yapılmış kulplu bardak ya da tas şeklinde kaplara maşrapa denilmektedir. Maşrapalar, kaybolmaması amacıyla kulpundan geçirilen kısa bir zincirle çeşme gövdesine sabitlenmektedir. Maşrapa, çeşmenin büyüklüğüne göre bir ya da daha fazla sayıda olabilmektedir. Bazı çeşmelerde maşrapaları koymak için ayrıca küçük nişler yapılmıştır.

Yalak taşı: Lülenin altına gelecek şekilde zemine oturtulan ve genellikle yekpare taşlardan oyularak yapılan yalak taşları, oval, dikdörtgen ve bazen de kurna biçiminde yuvarlak olabilmektedir. Kurna biçimli taşlar Ankara çeşmelerinde daha çok bağ evlerinin bahçelerinde kullanılmıştır. Yalak taşları, çeşmeden akan suyun etrafa sıçramaması ve birikerek hayvanların da içmesine olanak tanınması amacıyla yapılmaktadır. Ankara çeşmelerinde yalak taşı olarak genellikle andezit kullanılmıştır. Bazı çeşmelerde ise mermerden oyma yalak taşlarına rastlanmaktadır. Günümüzde ulaşan Ankara çeşmelerinin çoğunda yalak taşları, asfaltlama çalışmaları sonrası zeminin altında kalmış ve görünmez duruma gelmiştir.

Süsleme öğeleri: Çeşme süslemeleri yapıldıkları dönemin sanat anlayışına uygun olarak şekillenmiştir. Özellikle 19. yüzyıl çeşmeleri daha süslü yapılarıyla dikkati çekmektedir. Ankara çeşmeleri genel olarak sade yapıyla birlikte, üzerinde süsleme bulunan çeşmelere de rastlanmaktadır. Ankara'da en çok karşılaştığımız çeşme süslemeleri çeşmenin iki kenarına yerleştirilen, köşeli ya da yuvarlak biçimli olabilen sütunceler, kabartma şekilde yapılmış bitkisel motifler, geometrik biçimli desenler ve rozetlerdir.

Osmanlı Devleti öncesinde Ankara Mahalle Çeşmeleri

Ankara'da Osmanlı Dönemi öncesi yerleşik topluluklardan Romalıların şehre su sağlamak amacıyla bir sistem kurdukları ve bazı anıtsal çeşmeler inşa ettikleri bilinmektedir. Bu çeşmelerden, Ulus'ta, İş Bankası Ankara Şubesi ek binası altında olduğunu bildiğimiz bir çeşme ile Augustus Tapınağı yakınında olduğu bilinen 2 çeşme maalesef günümüze ulaşmamıştır. Aynı şekilde şehrin, Selçuklular ve Beylikler hakimiyetinde olduğu dönemlerde yapılmış olduğu tahmin edilen çeşmeler de bugüne ulaşmayı başaramamıştır. Bunlardan en bilineni yıkılan Kızılbey Camisi yanında bulunan Kızılbey Çeşmesi'dir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.114*). Bu çeşmeler hakkındaki bilgimiz yok denecek kadar azdır.

Ankara'nın eski mahalle çeşmelerinin çoğu Osmanlı Dönemi'nde yapılmıştır. Henüz evlerde su şebekesinin bulunmadığı, evlerin su ihtiyacının sınırlı sayıdaki kuyudan ve çeşmelerden kovalarla taşınarak sağlandığı bir dönemde mahalle çeşmeleri, Ankara halkının yaşamında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Ankara'da evlere

su şebekesi bağlanması 1936 yılında Çubuk Barajı'nın devreye girmesi sonrası olduğu düşünüldüğünde, mahalle çeşmelerinin Cumhuriyet sonrasında da bir süre önemini koruduğu anlaşılmaktadır.

1953 yılında Sular İdaresi Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan "Ankara'da Mevcut Çeşmelerin Listesi" adlı kitapçık incelendiğinde, 1950'li yıllarla birlikte Osmanlı tipi mahalle çeşmelerinin, günlük yaşamdan yavaş yavaş çıktığı ve bir bölümünün suları kesilerek devre dışı bırakıldığı görülmektedir. Buna karşın özellikle yeni gelişen gecekondu semtlerinde, mahalle çeşmelerinin varlıklarını bir süre daha devam ettirdikleri ve yapımlarına hız verildiği anlaşılmaktadır (*Sular İdaresi Umum Müdürlüğü, 1953*). 1950'li yıllarda yapılan yeni çeşmelerde tuğla yığma basit yapılar yaygınken, 60'lı yıllarla birlikte silindirik yivli yapıları, metal gövdeli çeşmeler hayatımıza girmiştir. Sonraki yıllarda zamanla kendi kaderlerine terk edilen mahalle çeşmelerinin gelişen şehir yaşamına, ilgisizliğe bağlı olarak birer birer yıkıldıkları ve ortadan kalktıkları bilinmektedir.

Kaynaklar ve 1924 Ankara Haritası verilerine dayanarak, Ankara şehir merkezinde Cumhuriyet öncesinde 112 çeşme olduğu saptanmıştır. Bu çeşmelerden sadece 39 tanesi günümüze ulaşmış, 73 tanesi ise ortadan kalkmıştır. Bu kitap kapsamında, Osmanlı Dönemi'nde şehir merkezinde bulunan 112 çeşme incelenmektedir. Belirtilen dönemde şehir merkezi dışında kalan bağ evi çeşmeleri araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu çeşmelerden tespit edilebilenler (*20 adet*) liste halinde kitabın son bölümünde verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan çeşmeler ise incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır.

Çalışmamızın kaynakları ve yöntem

Ankara çeşmelerinin sayısını saptayabilmek açısından, Ankara salnamelerinde belirtilen çeşme ve musluk sayıları ile 1924 Ankara Haritası çok önemli bilgiler sunmaktadır. 1924 Ankara Haritası, Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın su kaynaklarını, bu kaynaklardan şehre giren suların şehir içindeki dağıtım hattını gösterdiği gibi, dağıtım hattı üzerinde bulunan mahalle çeşmelerine de yer vermiştir. Bu açıdan 1924 Ankara Haritası, çalışmamızın temelini oluşturmuştur.

Araştırmamız, Osmanlıca olan 1924 Ankara Haritası'nın incelenmesi, konu ile ilgili yazılı kaynakların araştırılması ve Ankara araştırmacılarının arşivlerinde bulunan fotoğraf ve belgelerin saptanması şeklinde sürdürülmüştür. Daha sonra bu bilgiler ışığında saha çalışması yapılmış ve günümüze ulaşan ve ulaşmayan çeşmelerin yerleri belirlenmiştir. Saha çalışması sırasında mahalle halkı ile görüşmeler yapılarak farklı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Ankara Salnamelerinde belirtilen çeşme sayıları

Osmanlı Dönemi'nde Ankara iline ait 13 salname elimize ulaşmıştır. Hicri 1309 (*Miladi, 1891*) tarihli salnamenin mükerrer baskı olduğu bilinmektedir. Ankara salnameleri, mükerrer baskı haricinde, 1871 ile 1907 yılları arasında (*1871, 1872, 1873, 1874, 1876, 1878, 1882, 1883, 1893, 1900, 1902, 1907*) toplam 12 adettir (*Koç, s.VI*).

Ankara salnamelerinde yıllara göre şehir merkezindeki çeşme ve musluk sayısı

	1871	1876	1878	1882	1893	1900	1907
Çeşme	56	56	56	84	84	84	84
Musluk	22	22	-	18	18	18	19
Toplam	78	78	-	102	102	102	103

Musluk: Salname verilerini incelerken ilk dikkatimizi çeken Ankara çeşmelerinin 'çeşme' ve 'musluk' olarak ayrılıp sayılmış olmasıdır. Osmanlı Dönemi'nde musluk olarak adlandırılan çeşmeler, doğrudan bir su kaynağından su almayan (*künklerle su hattı çekilmemiş*), depolu çeşmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Her musluğun belli hacimde bir deposu bulunduğu ve bu deponun, musluğun görevlisi tarafından taşıma su ile doldurulduğu bilinmektedir. Su taşıma işi genellikle eşeklere yüklenen kovalar aracılığı ile yapılmaktadır. Çeşmenin bağlı bulunduğu vakıftan belli bir ücret alan musluk görevlisinden beklenen, çeşme deposunun sürekli kullanıma hazır tutulmasıdır. Musluk tipi çeşmeler, genellikle su hatları yakınında olmayan cami ve mescit gibi yapılarda abdest almak amacı ile yapılmıştır. Salname verilerine göre 1907 yılında Ankara'da bulunan 103 çeşmeden 19 tanesi musluk, 84 tanesi ise çeşmedir.

1924 Ankara Haritası'nda gösterilen çeşmeler

1924 Ankara Haritası'nda, kuyu suları haricinde şehre su girişinin 3 kaynaktan sağlandığı görülmektedir. Elmadağ Suyu, Öksüzce Suyu ve Hanımpınarı Suyu şeklinde adlandırıldıkları görülen bu kaynakların üçü de şehrin doğusundan gelerek şehre giriş yapmaktadır. Aslında bu kaynaklar Roma döneminden beri kullanılan, dönem dönem hatları tahrip olan ve yenilenen Ankara'nın temel su kaynaklarıdır. Söz konusu 3 kaynak Çubuk Barajı'nın yapılmasına (1936) kadar büyük oranda geçerliliklerini korumuştur.

1924 Ankara Haritası'nda şehir merkezinde 84 çeşme gösterilmiştir. Haritanın hazırlandığı dönemde muhtemelen hepsi faal olan bu çeşmelerden sadece 16 tanesinin adı haritada yazılmıştır. Çeşmelerin çoğunun kitabesi olmadığından ya da kitabeleri günümüze ulaşmadığından, çeşmelerin isimlerini saptayabilmek kolay değildir. Haritada isimleri yazılmamış olan 68 çeşmeden 49 tanesinin adı tarafımızdan saptanmıştır. 19 tanesi ise belirlenememiştir.

Osmanlı Dönemi'nde Ankara'da var olan çeşme sayısı, haritada gösterilen 84 çeşme ile sınırlı değildir. Haritanın kapsadığı alanda, aynı döneme ait 27 çeşme daha bulunduğu, yapılan kaynak ve saha araştırması sonucu tarafımızdan saptanmıştır. Böylelikle Ankara şehir merkezinde Osmanlı Dönemi'ne ait toplam 112 çeşme bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu çeşmeler, mahalle çeşmeleri ve ibadethanelere ait çeşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ankara'da ibadethanelerden bağımsız çeşme sayısı fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sayılara, harita kapsamı dışında kalan bölgeler ve özellikle Keçiören, Etlik, Ayrancı gibi semtlerdeki bağ evlerinin bahçelerinde yer alan çeşmeler dahil değildir.

Osmanlı Dönemi Ankara çeşmelerini anlatmaya başlamadan önce, Ankara’da modern anlamda şehir hayatının başladığı Roma döneminden itibaren, Osmanlı Dönemi Ankara’sı da dahil olmak üzere şehrin içme ve kullanma amaçlı su kaynakları hakkında kısa bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır.

Roma Ankara’sında şehrin su kaynakları ve çeşmeler

Ankara şehrinin kuruluşu ile ilgili bilimsel çalışmaların, şehrin kurucusu olarak Frigleri öne çıkardığı görülmektedir. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda etkin olmuş Friglere ait Ankara çevresinde 20 kadar tümülüsün olduğu ve bunlardan 4 tanesinin, Anıtkabir’in de üzerine inşa edildiği Rasattepe’de yer aldığı bilinmektedir.

Friglerden sonra M.Ö. 278 yılında Ankara civarına yerleşen ve Ankara’yı krallıklarının başkenti yapan Galatların, buradaki varlıkları 250 yıl kadar sürmüştür. M.Ö. 25 yılında Roma İmparatoru Augustus, Galatya’yı Roma’nın bir eyaleti haline getirmiştir. Bu tarihten sonra Ankara’nın şehircilik açısından çok hızlı bir gelişme içine girdiği ve Anadolu’nun en bakımlı şehirlerinden biri haline geldiği söylenebilir. Arkeolojik kalıntılardan elde edilen bilgilere göre, Ankara şehrinin su gereksinimi konusunda ilk girişimlerin Roma Dönemi’nde yapıldığını anlaşılmaktadır.

Elmadağ-Ankara hattında Roma su kanalları

Romalılar, gelişen Ankara’nın su gereksinimini karşılamak amacıyla çeşitli çözümler aramışlar ve kot farkından yararlanarak antik dönemdeki adı ‘Megaba’

*Roma su kanalına ait parçalar Roma Hamamı bahçesinde sergileniyor
(Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).*

Roma su kanalının orijinal biçimiyle görülebilir 6 parçası bir bahçe duvarı üzerinde bulunuyor (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

olan Elmadağ'dan Ankara'ya su getirme yoluna gitmişlerdir. Elmadağ'da yapılan araştırmalar sırasında 1386 metre yükseklikte Zeki Pınar mevkiinde Roma su künklerine rastlanmıştır. Bu künkler Ankara'ya su taşıyan Roma Dönemi su kanalına aittir (*Mamboury, s. 144*). Roma su kanalının İmparator Traian döneminde (*M.S. 53-117*) yapıldığı, İmparator Caracalla döneminde (*M.S. 211-217*) ise Büyük Roma Hamamı'nın yapılması sırasında onarıldığı bilinmektedir (*Bildirici, s.2*). Romalılar şehre su getirebilmek için küp biçimli blok taşların ortalarını belli bir çapta (*20-30 cm*) oyarak suyun geçeceği bir delik açmışlardır. Su hattı, hazırlanan çok sayıda ortası delik taşın, delikleri aynı hizaya gelecek şekilde yan yana dizilip birbirlerine harçla monte edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu şekilde Ankara'ya kadar yaklaşık 30 km. uzunluğunda bir hat döşenmiştir. Elmadağ suyu, bu hattı kullanarak şehre taşınmış ve daha sonra pişmiş tuğla künkler aracılığı ile şehrin değişik yerlerine dağıtılmıştır.

Elmadağ'dan şehre gelen su kanalının, Cebeci yönünden şehre girerek Ulucanlar'da Saraç Sinan Mescidi önünden Atpazarı'na ve kalenin önüne kadar devam ettiği belirlenmiştir (*Günümüzde Roma su kanalının orijinal biçimiyle görülebilir 6 parçası, Saraç Sinan Mescidi'nin güney tarafında Atpazarı Sokak No 3'de bir duvar üzerinde bulunmaktadır.*). Elmadağ'dan kanallar aracılığı ile taşınan suların, Atpazarı'nda bir depoda toplandığı ve depodan şehre dağıtım yapıldığı anlaşılmıştır (*Fıratlı, s.354*). Bu deponun yeri, günümüzde Erimtan Müzesi'nin

arka bahçesinin bulunduğu alana denk gelmektedir. Bu deponun yanı sıra, Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi (*Posta Caddesi*) üzerinde, PTT Baş Müdürlüğü binası bitişiğindeki 15 numaralı apartmanın bulunduğu yerde temel kazıları yapılırken, bu sisteme bağlı yarım daire planlı bir maslak olduğu tespit edilmiştir.

Kıbrıs ve Kusunlar köyleri Roma su galerileri ve Hanımpınarı suyu

Romalılar Elmadağ su hattının yanı sıra yine Elmadağ yamaçlarından kaynaklanan suları, Kayaş yakınlarında birleştirerek ikinci bir hat daha oluşturmuşlardır. Kayaş'ın güney tarafında bulunan Kıbrıs köyü ile Kusunlar köyünde kaya içinde tüneller açmışlar ve su yolları yapmışlardır. Bunların yanı sıra Kusunlar ile Kayaş vadilerinin birleşme noktası civarında, her iki vadinin sularını toplamak amacıyla yer altında su toplama havzaları oluşturmuşlardır.

Eşref Özand'ın verdiği bilgilere göre, zeminden yaklaşık 7-8 metre derinliğinde, 25-30 metre uzunluğunda olan bu galeride biriken suların, Kayaş Vadisi'nin eğiminden istifade edilerek yer altından vadinin sol kenarına çıkartıldığı ve kagir bir kanalla 2,5 km kadar taşındıktan sonra Üreyil köyü yakınındaki Hanımpınarı suyu ile birleştirilerek 10 km'lik bir kanalla Ankara'ya taşındığı anlaşılmıştır (*Özand, s.15*). Romalıların yer altı su toplama havzaları sonradan bozulmuş, bu sular yeryüzüne kaynak olarak çıkmış ve "Şahne Pınarı" adıyla sonraki dönemlerde de uzun yıllar kullanılmıştır. Kayaş hattının daha az kapasiteli ve şehrin sınırlı bir bölümüne dağıtım yaptığı anlaşılmıştır. Bu hatta ait izlere, Dışkapı tarafında yapılan bazı temel kazılarında rastlanmıştır (*Fıratlı, -s.356*). Hanımpınarı suyunun ağırlıklı olarak Çankırı Caddesi üzerindeki Roma Hamamı'nın su ihtiyacı için kullanıldığı bilinmektedir.

Roma Anıtsal Çeşmesi (*Nymphaeum*)

Roma Dönemi çeşmeleri içinde en bilineni, Ulus semtinde bir inşaat çalışması sırasında ortaya çıkartılmıştır. Ulus Meydanı'nda İtalyan Mimar Giulio Mongeri tarafından tasarlanan ve yapımı 1929 yılında tamamlanan İş Bankası binasına, 1956 yılında eklemeye yapılarak bina genişletilmiştir. Binanın batı cephesi değiştirilmezken, doğu cephesine aslına uygun eklemeye yapılmıştır. Böylelikle başlangıçta doğu ve batı taraflarında eşit olan 5 dilimli simetrik cephe tasarımı, batıda 5, doğuda 9 olacak şekilde değişikliğe uğramıştır.

İş Bankası ek binasının inşaatı sırasında 1954 yılında temel kazısı yapılırken, Roma Dönemi'ne tarihlenen bazı yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Arkeolog Mahmut Akok tarafından yürütülen kazılar sırasında, kesme blok taşlarla inşa edilmiş, üzerinde kademeli bir tavanı olan, basamaklı bir kuyu inişi ortaya çıkarılmıştır. İniş sonunda tünelin kemerli bir tonoz ile sonlandığı görülmüştür. Tonozun orta kısmında ise bir havalandırma bacasının olduğu anlaşılmıştır. Bu kalıntıların Roma Dönemi'ne ait anıtsal bir çeşmeye (*Nymphaeum*) ait olabileceği belirtilmiştir (*Kadioğlu, Görkay, Mitchell, s.135*).

Çeşmenin yerinin Julien Sütunu'nun (*orijinal yerinin*) 5 metre kadar batısında olduğu belirlenmiştir. 1934 yılında Julien Sütunu'nun yeri değiştirilirken yapının temelinden zafer tanrıçası Nike figürlü bir anta başlığı çıkartıldığı bilindiğinden, bu başlığın 1954 yılında aynı yerde ortaya çıkartılan çeşme ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır (*Nike figürlü başlık günümüzde Augustus Tapınağı girişinde yerde durmaktadır*). Roma Dönemi'nde bu tür anıtsal çeşmelerin şehrin agorasına ya

Zafer tanrıçası Nike figürlü anta başlığı. 1934 yılında Julien Sütunu'nun yeri değiştirilirken yapının temelinden çıkartılan bu başlığın 1954'de aynı yerde ortaya çıkartılan Roma Anıtsal Çeşmesi (Nymphaeum) ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır (Fotoğraf: Musa Kadioğlu Arşivi, Kaynak: Roma Dönemi'nde Ankara, s.141, 2011, YKB Yayınları).

da sütunların, anıtların önüne yapıldığı bilinmektedir. Çeşmenin Roma İmparatorlarından Julianus (M.S. 361-363) ya da Augustus (M.Ö. 63-M.S. 14) dönemine yapılmış olduğu tahmin edilmektedir (*Kadioğlu, Görkay, Mitchell, s.139*).

Kuşkusuz Roma Dönemi'nde Ankara'da yapılmış başka çeşmeler de olmalıdır. Ancak günümüze ulaşmamış olan bu yapılar hakkında bilgi bulunamamıştır. Nezih Fıratlı, bu çeşmelerden 2 tanesinin Augustus Tapınağı çevresinde olduğunu belirtmektedir. Bu çeşmelere ait izlere, tapınakta Türk Tarih Kurumu tarafından 1941 yılında yaptırılan kazılarda rastlanmıştır (*Fıratlı, s.352*).

Bizans Dönemi ve Roma su kanalının bozulması

Romalıların inşa ettiği su kanalı, yaklaşık 600 yıl kadar kullanılmış ve bu sürede Ankara şehrinin su ihtiyacını karşılamıştır. Bizans Dönemi Ankarasında, 7. yüzyıl dış saldırıların yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu yüzyılda Ankara, Arap-Sasani akınları ve istilaları ile iç içe yaşamıştır. 622 ve 654 yıllarında yaşanan ve asıl amacı şehri yağmalamak olan istilalar halkı bıktırmış ve şehrin ileri gelenlerinin girişimleri ile Ankara Kalesi onarılmaya ve genişletilmeye başlanmıştır. Kalenin dış surununun (2. sur) bu dönemde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kale yeniden inşa edilirken, istilalar sırasında zaten büyük oranda tahrip olmuş olan Roma Dönemi'ne ait çeşitli yapılar ile Roma su hattına ait taşlar (*künkler*), kalede yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Roma su kanallarına ait taşların, Bizans Dönemi'nde kalede yapı malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

Şehir bu dönemde güvenlik gerekçesiyle kale içine çekilmiş ve istilalar sırasında suyunu Bent Deresi'ne inen gizli geçitler ve su kuyularından temin etmiştir. Bugün kale surları üzerinde, yapı malzemesi olarak kullanılmış Roma Dönemi'ne ait çeşitli yapı parçalarının yanı sıra çok sayıda künk görebilmek mümkündür. Özellikle de kalenin su hattına yakın olan doğu tarafında künkler yaygındır. Günümüzde Roma Hamamı bahçesinde Ankara'nın çeşitli yerlerinden toplanmış Roma su kanalına ait künkler bir arada sergilenmektedir. Buradaki künkler incelendiğinde içlerinin yüzyılların birikimi kalın bir kireç tabakası ile kaplanmış olduğu dikkati çekmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde Ankara'da su temini

Bizans Dönemi'nde (*yedinci yüzyılda*) kullanılmaz hale geldiği bilinen Roma su kanalları, sonraki yıllarda Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde onarılarak tekrar kullanılmıştır. Osmanlıların bu kanallara bazı eklemeler yaptıkları da bilinmektedir. 1932 yılında Elmadağ'da yapılan bir inceleme sırasında Romalıların su hattında, üst üste 3 boru sistemine rastlanmış olması, su hattının sonraki dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir (*Özand, s.15*). Nitekim Osmanlı Dönemi hamamlarının yapıldıkları yerlerin tamamının eski Roma su hatları üzerinde olması tesadüf değildir. Osmanlı Dönemi'nde su hattının bakımı, tamiri ve şehre su dağıtımı, belli vakfiyelerle sağlanmıştır. Dönem dönem şehrin ileri gelenlerinin

çeşitli iş yeri vb. mülklerden elde ettikleri gelirleri, su hattı için vakfettiklerine ilişkin belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerde, dönemin ileri gelenlerinin adları geçmektedir. Osmanlı Dönemi'nde, yaptırılan kişilerin adlarıyla anılan bazı önemli su yolları aşağıya çıkarılmıştır.

Celeleddin Karacabey: Karacabey, Osmanlı Padişahı II. Murad devrinde Anadolu Beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Çelebi Sultan Mehmet'in damadı ve II. Murad'ın eniştesidir. Rumeli'nin fethinde büyük yararlıklar göstermiş ve 1444 yılında Varna Savaşı sırasında şehit olmuştur (*Aslanoğlu, s.6*). Karacabey'in 1440 tarihli (*H.844*) vakfiyesinde, yaptırmış olduğu Karacabey Hamamı ve külliyyeye bağlı diğer yapılar için Elmadağ'dan su getirildiği ve suyun yaptırdığı bazı çeşmelere verildiği öğrenilmektedir. Karacabey Hamamı ile ilgili 1790 tarihli bir mahkeme kaydında, çeşme ve hamama ait su yollarının tahrip olduğu ve tamire ihtiyacı olduğu belirtilmektedir (*Özdemir, s.68*).

Karacabey'in yaptırdığı çeşme sayısı vakfiyesinde 7 olarak verilmektedir. Ayrıca Hicri, 2 Rübüülevvel 1326 (*Miladi 1908*) tarihli Ankara merkez naibi Ali Ataullahım ve Ankara Şeriye Mahkemesi mühürlerini taşıyan bir ilamdan, Karacabey'in Ankara'da yaptırmış olduğu çeşme sayısının 7 tane olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 14 Şaban 1327 (*Miladi 1909*) başka bir mahkeme kaydından da Elmadağ su hattının, hamama ve 7 çeşmeye dağılmadan önce 20 evin içinden geçtiği ve bu evlere de su sağladığı anlaşılmaktadır. Su hattının tahrip olması sonrası bu 20 evin susuz kaldığı mahkeme kayıtlarından öğrenilmektedir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s. 58, 59*). Karacabey'in yaptırmış olduğu çeşmeler arasında en bilineni Karacabey Camisi önünde bulunan ve günümüzde de varlığını sürdüren Karacabey Çeşmesi'dir.

İshak Paşa: Fatih Sultan Mehmet'in (*1469-1472*) ve II. Beyazıt'ın (*1481-1482*) saltanatları döneminde sadrazamlık yaptığı ve 1497 yılında Selanik'te vefat ettiği bilinen İshak Paşa'nın, Ankara'da 2 hamam (*Şengül Hamamı ve Tahtakale Hamamı*) yaptırdığı, bu hamamlar için Mamak tarafından su yolları inşa ettirdiği bilinmektedir. Tahtakale Hamamı ile ilgili 1808 tarihli bir mahkeme kaydında, hamamın Yeğenbey, Kızılbey ve Hacı Bayram Veli mahallelerinde bulunan çeşmelerle aynı suyu kullandığı, bu nedenle hamamın suyunun azaldığı ve kapanma noktasına geldiği, 1816 tarihinde suyunun tamamen kesildiği ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır (*Özdemir, s.67*). Başka bir kayıтта 1816 yılında 1200 kuruş harcanarak hamamın su yollarının tamir ettirildiği bilgisi yer almaktadır.

Hasan Paşa: II. Beyazıt dönemi emirlerinden olan Hasan Paşa'nın 1508 yılında Ankara'da bir hamam (*Hasan Paşa Hamamı*) ve bir çeşme inşa ettirdiği bilinmektedir. Hamam ve çeşmenin su ihtiyacı, Kayaş yakınlarındaki Kusunlar ve

Kıbrıs Köyü üzerinden oluşturulan sadece bu yapıların kullanabildiği özel bir hatla sağlanmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.342*).

1625 yılında Padişah 4. Murad'ın kendisine yapılan şikayet üzerine bir ferman yayınladığı anlaşılmıştır. Fermanın konusu, bazı kişilerin Hasan Paşa Vakfı'nın denetiminde olan su hattından izinsiz olarak ek boru çekerek kendi evlerinde ve bahçelerinde kaçak su kullandıklarının belirlenmesi ve hattın onarılarak bu duruma engel olunması ile ilgilidir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, s.344*).

1673 tarihli bir sicil kaydından, Hasan Paşa vakfına ait yapılar ile hamamı için özel olarak oluşturulan su hattının harap hale geldiği ve sadece su hattının onarımı için 7000 kuruş gerektiği belirlenmiştir (*Özdemir, s.30*). Onarım için gerekli paralar temin edilemediğinden yapılar bir süre harap halde kalmıştır. Bunun üzerine Hasan Paşa Vakfı yetkilileri yapıları satma yoluna gitmiştir. 1675 yılında Hasan Paşa Vakfına ait olan yapıların satış yoluyla Ankaravi Mehmet Emin Efendi'ye geçtiği anlaşılmıştır.

Aynı yıl hamamın hizmete açılmış olması su yollarının onarıldığı anlamında yorumlanabilir. Hamamla ilgili 1677 tarihli bir mahkeme kaydı, hamama gelen su yoluna lağım suyu karıştığı ve bu durumun önlenmesi ile ilgilidir (*Özdemir, s.71*). Ankara gezginlerinden Polonyalı bir Ermeni olan Simeon'un verdiği bilgiye göre, 1685 yılında Ankara'da zalimlikleri ile tanınan 28 Levent, Ankara halkınca yakalanmış ve öldürülmüştür. Bunun üzerine diğer Leventler toplanarak Ankara Kalesi'ni kuşatmışlar ve şehrin su hattını tahrip etmişlerdir (*Eyice, s.71-72*).

Ankaravi Mehmet Emin Efendi: Ankara'da kısa bir süre Şeyhülislamlık görevinde de bulunan Ankaravi Mehmet Emin Efendi (1619-1687) döneminde, Ankara'da pek çok yapı inşa edilmiştir. Bunlar arasında şehrin değişik yerlerinde yapılmış 25 adet çeşme (*farklı kaynaklarda 22 ve 24 adet deniliyor*) olduğu bilinmektedir. Bu çeşmelerin suları ise Elmadağ'dan kanallar aracılığıyla getirilmiştir (*Özdemir, s.32*). Bu çeşmeler arasında Zincirli Camisi Şadırvanı'nın adı geçmektedir. Bu arada mahkeme kayıtlarına geçen olaylarda, Ankaravi'nin yapmış olduğu hattan kaçak su kullanan kişilere açılmış davalar ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.

Bu dönemde Ankara'da bulunan toplam çeşme sayısının ne kadar olduğunu bilinmemektedir. Ancak 1648 yılında Ankara'ya geldiğini bildiğimiz Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde 170 tatlı su çeşmesi ve 3000 su kuyusu olduğunu yazmaktadır (*Çelebi, s.522*). Ayrıca şehrin 200 tane temiz içecek sebhanesi bulunduğunu, bunlardan en meşhur olanlarının Hacı Şa'ravi ve Hacı Nasuh sebili olduğunu belirtmektedir (*Çelebi, s.524*). Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlar biraz abartılı gibi gözükmektedir (*Bu rakamların, kazaları ile birlikte Ankara Sancağı'na ait olması muhtemeldir.*).

1739 yılında Ankara'ya gelen İngiliz gezgin Richard Pockocke, şehrin içinde pek su olmadığını, şehre suyun bir su kemeri (*Roma su hattını kastediyor*) ile getirilmiş olmasına karşın şehrin yarım mil kadar uzağında bir çeşmenin olduğunu (*muhtemelen Solfasol suyu*) ve bu suyun makbul kabul edildiğini, halkın bu suyu tercih ettiğini belirtiyor (*Eyice, s.78*).

1859 yılında Ankara'ya gelen gezgin A.D. Mordtmann, "Ankara'da su çok azdır. Kalede su hiç yoktur. Aşağı şehirdeki birkaç çeşme ise yetersizdir. Her evin bir eşiği olduğundan, akşamları bir uşak veya evin erkek çocuğu bununla çeşmeden su getirir. Çamaşırlar ise şehrin eteklerindeki akarsularda yıkanmaktadır" demektedir (*Eyice, s.84*).

Abidin Paşa döneminde su sorununa getirilen çözümler

Osmanlı Dönemi'nde Ankara, gerek su kaynaklarının yetersizliği gerekse verimli kullanılabilen bir hat oluşturulamaması nedeniyle sürekli su kıtlığı yaşamıştır. Kayıtlardan şehre su taşıyan hatların çeşitli nedenlerle sık sık bozulduğu ve özellikle de şehrin yüksek kesimlerine su verilmesinde sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Ankara'nın su sorununa kalıcı çözüm getirebilme konusunda ilk girişimlerin Abidin Paşa'nın valiliği döneminde başlatıldığı bilinmektedir.

1886-1894 yılları arasında Ankara Valiliği yapmış olan Abidin Paşa dönemi, Ankara'da imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Yeni yolların ve köprülerin yapılmasının yanı sıra eskileri onarılmış, İstanbul demiryolu hattının Ankara'ya bağlanması gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Eğitim alanında hamleler yapılmış, yeni sıbyan ve rüştiye mekteplerinin yanı sıra Darü'l Muallimin adı verilen erkek öğretmen okulu açılmıştır. Ankara'nın su sorununun çözümü için, ilk kez döküm demir borularla su taşınması onun döneminde gerçekleşmiştir.

Abidin Paşa'nın valilik döneminin hemen öncesinde Ankara'nın önemli bir kuraklık yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde su kıtlığı nedeniyle değirmenlere su verilememiş, un üretimi olumsuz etkilenmiş ve şehirde ekmek kıtlığı başlamıştır. Abidin Paşa, vali olduktan sonra ilk olarak Eymir Gölü üzerinden Ankara'ya su getirme projesi üzerinde çalışmış ve 1877 yılında döşenen kanallar ile şehre su sağlamayı başarmıştır (*İgdi, s.238*).

Bunun yanı sıra taş künklerden oluşan Elmadağ su hattının onarımı için çalışmalar yapılmış ve bu iş için gereken 50.000 kuruşun sağlanabilmesi amacıyla 1889 yılında ikramiyeli piyango bileti hazırlanmıştır. Bu biletlerin satışından elde edilen gelir, onarım bütçesine aktarılmış ve 1890 yılında Elmadağ Kehlizpınarı su yollarının onarımı tamamlanmıştır. Bu kanaldan gelen suların Atpazarı mevkiinde kalenin hisar kapısı yakınında bir depoda (*maksem*) toplanması ve buradan şehre dağıtımı planlanmıştır. Bu amaçla 1890 yılında buraya büyük bir maksem yaptırılmıştır (*Söz konusu deponun günümüzdeki yeri, Erimtan Müzesi arka bahçesi yakınındadır*). Maksemden 32 mahalle çeşmesine su dağıtımı yapılmıştır. Bu çeşmelerin bazıları yeni inşa edilmiş bazıları ise onarılmıştır. Çok azı günümüze ulaşan söz konusu 32 çeşme aşağıda listelenmektedir.

1890 yılında yapılan Atpazarı'ndaki maksemden su alan mahalle çeşmeleri

01. Ahi Elvan Cami-i Şerifi Çeşmesi
02. Arslanhane Çeşmesi
03. Aşağıyüz Katolik Kilisesi Çeşmesi
04. Baş Çeşme
05. Genç Kapu Çeşmesi
06. Hacı Bayram Veli Cami Şadırvanı
07. Hacı Kamil Efendi Çeşmesi
08. Hamidiye Mektebi Çeşmesi
09. Hattatzade Hasan Bey hanesi
10. Hisarönü Çeşmesi
11. Hükümet Konağı Çeşmesi
12. İdadi Mektebi Çeşmesi
13. İki Şerefeli Cami-i Şerifi Çeşmesi
14. Kadı Çeşmesi
15. Karacabey Hamamı
16. Karacabey Hamamı Çeşmesi
17. Kayabaşı Mahallesi Çeşmesi
18. Kazgancılar Çeşmesi
19. Mevlevi Tekkesi Çeşmesi
20. Mustafa Efendi Çeşmesi
21. Nakşibendi Çeşmesi
22. Serrattarzade (*Attarbaşı*) Ali Efendi hanesi
23. Serrattarzade Emin Efendi hanesi
24. Sevdaviye Medresesi Çeşmesi
25. Seyfiye Medresesi Çeşmesi
26. Sultan Alaaddin Cami-i Şerifi Çeşmesi
27. Taceddin Cami-i Şerifi Çeşmesi
28. Taceddin Cami-i Şerifi Çeşmesi
29. Ulucanlar Çeşmesi
30. Yeğenbey Çeşmesi
31. Yeni Cami-i Şerifi Çeşmesi (*Cenabi Ahmet Paşa Cami Çeşmesi*)
32. Yeşil Ahi Çeşmesi

Not: Yukardaki liste "Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.36-37" adlı kaynaktan alfabetik düzenleme yapılarak alınmıştır.

1893 yılında şehre su sağlayan ikinci hat olarak Kayaş yakınındaki Hanımpınarı mevkiinden şehre demir borular döşenmeye başlamıştır. Fotoğraf 10 Temmuz 1893 tarihinde Hanımpınarı'nda yapılan temel atma törenini göstermektedir (Fotoğraf: Belgelerle Osmanlı Döneminde Ankara, s.65, 2014, ABB Yayınları).

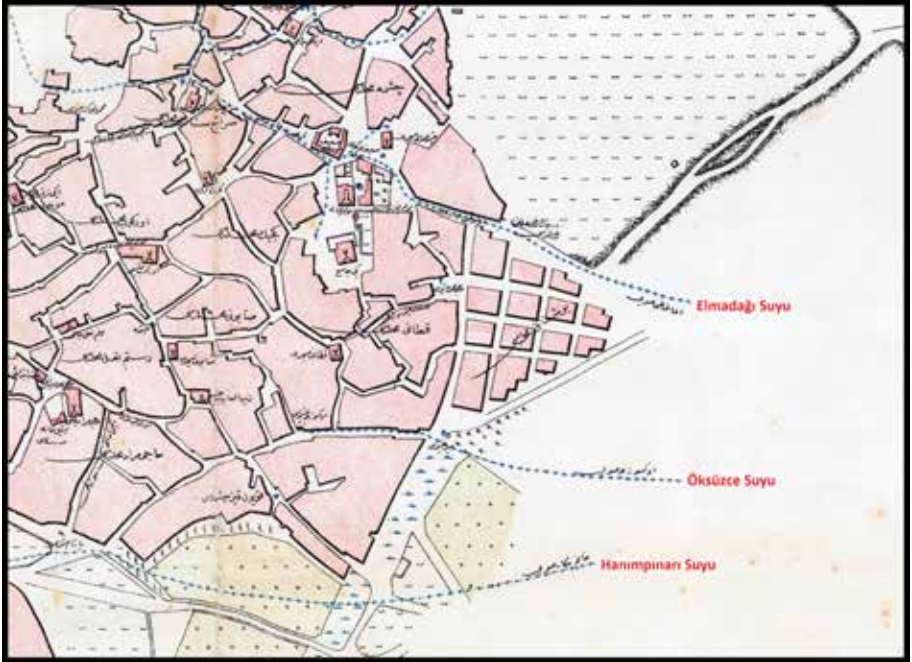
Abidin Paşa ayrıca 1890 yılında sadrazamlık makamına resmi bir yazı göndermiş ve Ankara suyunun Elmadağ'dan demir borular (*font borular*) aracılığı ile şehre taşınmasının maddi boyutu ve teknik raporunu ileterek padişahın onayına arz edilmesini istemiştir. Padişah II. Abdülhamid'in onay vermesini takiben gereken demir borular Avrupa'dan temin edilmiş ve 1893 yılında Ankara'ya trenle ulaştırılmıştır (*İğdi*, s.241). Yapılan giderler için halktan da belli bir oranda iane (*yardım*) toplanmıştır. Elmadağ'dan anarılan taş künklerle getirilen sular, Cebeci semtinde bir havuzda toplanmış ve buradan demir borularla kaledeki makseme taşınarak maksemde de şehre dağıtılmıştır (*Özand*, s. 15). Suyun kaleye geldiği gün, halkın da katılımıyla büyük bir tören düzenlenmiş ve su demir borudan basınçla püskürtülerek kutlamalar yapılmıştır.

Abidin Paşa şehrin büyüyeceği ve zamanla suyun az gelebileceğini düşünerek, Kayaş yakınlarındaki Hanımpınarı mevkiinden de şehre demir boru döşeyerek su getirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla yaklaşık 15 kilometrelik boru döşemesi yapılmıştır. Hanımpınarı suyu için boru döşeme çalışmaları, 10 Temmuz 1893 tarihinde suyun getirileceği Hanımpınarı mevkiinde yapılan bir törenle

başlatılmıştır. Törene Vali Abidin Paşa'nın yanı sıra devletin ileri gelenleri ve halk katılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.40-41*). Hanımpınarı suyunun şehre ulaşmasını takiben bir tören de 30 Ekim 1893 günü, Hükümet Meydanı'nda düzenlenmiştir (*İğdi, s.242*). Abidin Paşa yaptığı çalışmalarla, Ankara şehrinin uzun yıllardır temel sorunlarından bir olan su sorununa köklü bir çözüm oluşturmuştur. Abidin Paşa'nın kurmuş olduğu sistem, Cumhuriyetin ilk yıllarında da kullanılmış ve Çubuk Barajı yapılına kadar (1936) şehrin su ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır.

1924 Ankara Haritası'nda şehrin su kaynakları

1924 tarihli Ankara Haritası'nda, Ankara'ya doğu yönden Elmadağ suyu, Öksüzce suyu ve Hanımpınarı suyu olmak üzere üç kol halinde su girişi olduğu ve bu suların Ankara'da var olan çeşmelere dağıtıldığı görülmektedir. Bu 3 kaynağın dışında, kapasitesi az olmakla birlikte suları kaliteli bazı kaynak başlarına da çeşmeler yapıldığı ve halkın buralardan taşıma şekilde su kullandığı bilinmektedir. Bu sular arasında Solfasol Suyu, Ovack Suyu ve Ulucak Suyu'nun adı geçmektedir (*Safvet, s.48*).

1924 Ankara Haritası'nda şehre doğu yönden (Boşnak Mahallesi tarafından) üç koldan su girişi olduğu görülmektedir
(Kaynak: Müdafai Milliye Vekaleti Harita Dairesi Yayını, 1340, Yavuz İşçen Arşivi).

1893 yılında ilk kez demir borular (font borular) aracılığı ile Elmadağ'dan şehre su taşınmıştır. Fotoğraf, suyun kale önüne ulaşması sırasında düzenlenen töreni göstermektedir (Fotoğraf: Bir Zamanlar Ankara, s.86, 1993, ABB Yayınları).

Elmadağ su kaynağı: Ankara'nın kuş uçuşu 20 km kadar güneydoğusunda 1860 m yükseklikteki Elmadağ'ın kuzey yamaçlarından kaynaklanan sular, uzun yıllar Ankara şehrinin su ihtiyacını karşılamıştır. Tek bir kaynaktan oluşmayan Elmadağ suları Beypınar, Kocapınar, Kırkpınar, Özlüpınar, Zindankaya, Kehlizpınar ve Kıbrıs Yaylası Pınarı gibi isimlerle anılan çeşitli kaynaklardan meydana gelmektedir. Romalılardan başlayarak Cumhuriyet Dönemi başları da dahil olmak üzere Elmadağ'da bulunan su kaynaklarından Ankara'ya su taşındığı bilinmektedir.

Öksüzce su kaynağı: Cebeci semtinden kaynaklanan Öksüzce suyu, şehrin en makbul kabul edilen sularından biriydi. "Kaynağından aldığı suları, demir borularla Kattanin Mahallesi'ndeki (*Hamamarkası tarafında bulunan eski bir mahalle*) Öksüzce çeşmesine taşıyordu. Kaynağından itibaren çeşmeye kadar korunaklı olduğundan hiçbir şekilde kirlenmediği" belirtilmektedir (*Safvet, s.50*).

Hanımınarı su kaynağı:
Şehir merkezine uzaklığı yaklaşık 10 km olan Hanımınarı su kaynağı, günümüzde Mamak ilçesine bağlı bir mahalle olan eski Üreğil Köyü yakınında bulunuyordu. Roma Dönemi'nde Kayaş Vadisi'nden taşınan sularla birleştirilerek şehre veriliyordu. Abidin Paşa döneminde bu hattan Ankara'ya demir borular döşenmiştir.

*1886-1894 yılları arasında Ankara Valiliği yapmış olan
Abidin Paşa*

Günümüze ulaşan Osmanlı Dönemi Ankara çeşmeleri (39 Adet)

Ankara şehir merkezinde 112 çeşme olduğunu belirtmiştik. Bu çeşmelerden sadece 39 tanesi günümüze ulaşmıştır. 73 tanesi ise çeşitli nedenlerle ortadan kalkmıştır. Ankara'da Osmanlı Dönemi mahalle çeşmelerinin her geçen gün azaldığı üzümlere gözlenmektedir. Öyle ki bu araştırmanın yapıldığı 2017 ve 2018 yılları içinde daha önce var olan çeşmelerden 2 tanesi kaldırılmıştır. Aşağıdaki bölümde Haziran 2018'de varlığını sürdüren 39 çeşme listelenmiş ve haklarında bilgi verilmiştir.

01. Acı Çeşme
02. Ahi Elvan Camisi Çeşmesi
03. Ahi Şerafeddin Çeşmesi
04. Ahi Tura Çeşmesi
05. Ahi Zafer Çeşmesi
06. Alaaddin Camisi Çeşmesi
07. Albukrek Çeşmesi (*Yahudi Çeşmesi*)
08. Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi (*Hapishane Çeşmesi*)
09. Devdiran Mescidi Çeşmesi
10. Emine Hanım Çeşmesi (*Ali Taşı Çeşmesi*)
11. Fatma Şerife Hanım Çeşmesi (*Tacettin Camisi Çeşmesi*)
12. Gecik Mescidi Çeşmesi (*Beşe Ağa Zade Hacı Hanım Çeşmesi*)
13. Hacı Arap Camisi Çeşmesi
14. Hacı Doğan Çeşmesi
15. Hacı Musa Camisi Çeşmesi
16. Hamidiye Çeşmesi (*Telgrafhane Çeşmesi*)
17. Hanifi Rum Çeşmesi (*Hariciye Vekaleti Çeşmesi*)
18. Hatuniye Çeşmesi
19. İki Şerefeli Camisi Çeşmesi
20. Kağnıcıoğlu Çeşmesi
21. Karacabey Çeşmesi
22. Kayabaşı Çeşmesi
23. Konuklar Çeşmesi
24. Mehmet Şevket Çeşmesi (*Altayaklı Çeşme*)

25. Merdiven Altı Çeşmesi (*Kale Mahallesi'nde*)
26. Mermer Çeşme
27. Naciye Hanım Çeşmesi (*Şükriye Camisi Çeşmesi*)
28. Nazım Bey Çeşmesi
29. Necmiye Hanım Çeşmesi (*Çiçeklioğlu Camisi Çeşmesi*)
30. Öksüzce Çeşmesi
31. Öksüzce Çeşmesi (*Eskicioğlu Çeşmesi*)
32. Ramazan Şemsettin Camisi Çeşmesi
33. Sabuni Çeşmesi (*Kadioğlu Çeşmesi*)
34. Sadiye Hanım Çeşmesi
35. Saide Hanım Çeşmesi
36. Sinagog Çeşmesi
37. Su Haziresi (*Maslak*)
38. Yeşil Ahi Camisi Çeşmesi
39. Zehra Hanım Çeşmesi (*Molla Büyük Camisi Çeşmesi*)

Acı Çeşme

1924 Ankara Haritası'nda, eski Yahudi Mahallesi'nde, Şengül Hamamı'nın batısında gösterilen çeşmenin haritada ismi yazılmamıştır. Günümüzde sokak üzerinde herhangi bir çeşme bulunmamaktadır. Ancak haritada çeşmenin işaretlendiği sokak, bugün de 'Acı Çeşme Sokak' adıyla bilinmektedir. Bu sokağın adının burada var olan çeşmeden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Nitekim Beki L. Bahar, mahallenin girişinde bulunan çeşmenin adının 'Acı Çeşme' olduğunu söylemektedir (*Bahar, s. 93*).

Günümüzde Şengül Hamamı'nın kadınlar bölümünde duvara monte edilmiş vaziyette duran bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin Acı Çeşme olduğu ve sonraki yıllarda sokaktaki yerinden, Şengül Hamamı içine taşındığı düşünülmektedir. Çeşmenin buraya ne zaman taşındığı konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ankara taşından yapılmış olan çeşme, korint görünlü baş-

Acı Çeşme, Şengül Hamamı kadınlar bölümü içinde
(Fotoğraf: Belma Akalp Tekin, 2016).

lıklar taşıyan iki sütun arasına yatay olarak dizilmiş dikdörtgen biçimli tek parça büyük taşlardan oluşmaktadır. Tek lüleli çeşmenin lülesinin etrafında oval biçimli bitkisel motifli kabartma bir süsleme yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan çeşmenin kitabe yerinin üst kısmını yuvarlak kavisli güzel bir alınlık görülmektedir. Orijinal kurnası yerinde olmayan çeşmenin ev ya da bağ çeşmeleri tipinde olduğu söylenebilir.

Ahi Elvan Camisi Çeşmesi

14. yüzyıl yapısı olan Ahi Elvan Camisi'ne ait olan çeşme, caminin ana giriş kapısı karşısında Koyunpazarı Sokak üzerinde yer almaktadır. Burada bulunan bir bina üzerine monte edilmiş biçimde duran çeşmenin, mimari tarzına göre cami ile eş zamanlı yapılmadığı söylenebilir. Muhtemelen burada bulunan daha eski bir çeşmeye ait mermerden yapılmış ayna taşı ve yalak taşı kullanılarak tahminen 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan bir kitabesi bulunmadığından kesin tarihlenmesi yapılamamıştır.

1972 yılında tescillendiği bilinen çeşme (envanter.gov.tr), Ankara taşı olarak bilinen kesme andezit taşlar kullanılarak yığma biçimde inşa edilmiştir. Çeşmenin iki tarafında taşlar dışarı taşırılarak birer sütunce oluşturulmuştur. Sütuncelerin üstünde tepelikli bir silme yer almaktadır. Çeşmenin ayna ve yalak taşı yeckpare mermerdendir. Ayna taşı üzerinde 3 lüle deliği görünmekle birlikte lüleleri yerinde değildir. Uzun yıllar suyunun akmadığı bilinen çeşmeye son dönemde dışardan metal bir boru çekilerek su bağlanmış ve boru üzerine 4 adet yeni musluk yerleştirilmiştir. Zincire bağlı metal su içme taşı da bu dönemde takılmıştır.

Ahi Elvan Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Ahi Şerafeddin Çeşmesi

Ahi Şerafeddin Camisi (*Arslanhane Camisi*) önünde olduğu bilinen çeşme, günümüzde de varlığını korumaktadır. Çeşme, Ahi Şerafeddin tarafından 1331 yılında yapımına başlandığı bilinen zaviye binasının önündedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.244*). Günümüzde Kurnaz Sokak üzerinde yer alan zaviye binasının, batı tarafındaki merdiven sahanlığının dış duvarı üzerinde bulunan çeşme, bugün kullanılmamaktadır.

Bazı kaynaklarda 'Arslanhane Çeşmesi' şeklinde de adlandırıldığı görülen yapı, üzerinde bulunduğu duvardan çıkıntı yapacak şekilde konumlandırılmıştır. Çeşmenin kenar silmeleri de aynı şekilde hafif dışa çıkıktır. Üzerine monte edildiği duvarı da örtecek şekilde çeşmenin üst bölümüne saçak şeklinde kısa bir korniş yerleştirilmiştir. Kesme Ankara taşından yapılmış olan çeşmenin gövdesinde, 2 adet Roma Dönemi devşirme mermer taş kullanıldığı görülmektedir. Ayna taşının üzerinde, sonradan yapıldığı tahmin edilen kabartma işlemler bulunmaktadır. Kenarları çerçeveli olan ayna taşının ortasında çeşmenin lülesi yer almaktadır. Lülenin etrafı, kabartma bitkisel motiflerle süslenmiştir. Eski fotoğraflarından derin bir yalak taşına sahip olduğu anlaşılan çeşmenin, yalak taşı bugün asfaltın altında kalmıştır. Çeşmenin suyunun Elmadağ kaynağından geldiği bilinmektedir. Abidin Paşa'nın valiliği döneminde (1886-1894) At Pazarı'ndaki maksemin (*suyun çeşitli mahalle çeşmelerinde dağıtımının yapıldığı ana depo*) yanı sıra Ahi Şerafeddin Çeşmesi önünde de bir depo olduğu belirtilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.30 ve 34*).

Ahi Şerafeddin Dergahı ve Çeşmesi (Fotoğraf: Necati Kazancı Arşivi).

Ahi Şerafeddin Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Ahi Tura Çeşmesi

Ahi Tura Camisi'nin doğusunda yer alan çeşme, Ahi Tura Çeşmesi adıyla bilinmektedir. Ahi Tura, Sultan I. Murad Dönemi'nde (1360-1389) tımar sahibi olan beylerden biridir. Yaptırdığı camiye ait olan çeşme, caminin biraz aşağısında yer almaktadır. Günümüzde Hacıbayram Mahallesi Güvercin Sokak üzerinde bulunmaktadır. Alınlık kısmında yer alan kare biçimli kitabe yeri boştur. Kitabesi olmadığından hakkında kesin bilgi verebilmek kolay değildir. Mimari özellikleri itibarıyla 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başına tarihlenebilir. Son yıllara kadar harap vaziyette olan ve kullanılmayan çeşme, Güvercin Sokak'ta yapılan çevre düzenlemelerine bağlı olarak 2010-2012 yılları arasında yenilenmiş ve yeniden kullanılabilir hale getirilmiştir.

Ankara taşından yapılmış olan çeşmenin ön cephesinde düzgün yüzeyli kesme taşlar, depo bölümünde ise moloz taşlar kullanılmıştır. Çeşmenin ön cephesinin düz bir silme ile çevrelendiği, en üstte ise üçgen biçimli bir alınlık olduğu görülmektedir. Sade bir yapısı olan çeşmenin aynalık bölümüne, dikdörtgen biçimli yekpare bir taş yatay olarak yerleştirilmiştir. Bu taşın üzerinde kabartma biçimde yapılmış dişli bir desen çerçeve olarak kullanılmıştır. Taşın orta bölümüne çeşmenin yeni olan lülesi yerleştirilmiştir. Lülenin altında bulunan yalak taşı yekparedir.

Ahi Tura Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Ahi Zafer Çeşmesi

Ulus'ta Hükümet Caddesi üzerinden ayrılan Eti Zafer Sokak'ta bulunan çeşmenin doğu duvarı, yanındaki binaya bitişiktir. Osmanlı yapısı olan çeşme kesme taşlardan yapılmıştır. Sade görünümlü olan çeşmenin, kenar taşları ve tavan silmesi hafif dışarı çıkık olarak dizilmiştir. Uzunlamasına dikdörtgen biçimde olan ayna taşı üzerinde, kenarları dilimli sağır bir niş bulunmaktadır. Nişin ortasında kabartma biçimde geometrik bir desen yer almaktadır. Orijinal lülesi yerinde değildir. Günümüzde yerinde sarı pirinç bir musluk vardır.

Suyu uzun süredir akmayan çeşmeye, Hacı Bayram Camisi çevre düzenlemeleri sırasında yeniden su bağlanmış ve bakımı yapılmıştır. Yekpare olan yalak taşı bugün zeminle aynı seviyededir. Çeşmenin kitabesi yerinde değildir. Kitabesinde,

Ahi Zafer Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

“Ahi Tura Mahallesi, Aşçı Ali Ağa zevcesi Kezban... hayratı Fi sene Muharrem 1242” yazdığı bilinmektedir. Kitabesine göre çeşmenin Miladi 1826 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Alaaddin Camisi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası’nda, Sultan Alaaddin Çeşmesi adıyla kaydedilmiş olan çeşme, kale içinde Alaaddin Camisi önünde, son cemaat yerinin dış cephe duvarı üzerindedir. Minare kaidesinin solunda kalan mermerden yapılmış çeşme, günümüzde varlığını sürdürmekle birlikte kullanılmamaktadır. İçhisar Sokak’a bakan çeşmenin, kitabe yeri günümüzde boş durmaktadır. Kitabesi olmadığından kesin olarak tarihleme yapabilmek olanaklı değildir. Yazılı belgelerden, Abidin Paşa’nın valiliği döneminde (1886-1894) buradaki çeşmenin tamir edildiği anlaşılmaktadır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.30-42*). Muhtemelen çeşme bu dönemde, dönemin anlayışına uygun şekilde mermer kullanılarak yeniden yapılmıştır. Abidin Paşa’nın Atpazarı’na bir maksem yaptırdığı ve buradan yaptırdığı ya da onarttığı 32 mahalle çeşmesine su dağıtımını yaptığı eski belgelerde kayıtlıdır. Alaaddin Camisi Çeşmesi de, söz konusu 32 çeşme arasında yer almaktadır. Maksemden künkler aracılığı ile taşınan suyun, çeşmenin bugün

Alaaddin Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

görünmeyen son cemaat yeri altında bulunan deposuna geldiği ve bu depodan lüleyle ulaştığı düşünülmektedir.

Çeşmenin iki yanında yer alan sütun etkisi yaratan yekpare taşlar ile bu taşların arasına yerleştirilmiş olan kavisli yekpare mermer, çeşmeye anıtsal bir görünüm kazandırmıştır. Çeşmenin korniş bölümü hafif dışa taşırılarak sonlandırılmıştır. Üzerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmayan çeşmenin yekpare yalak taşı bugün büyük oranda zemine gömülmüş durumdadır. Çift lüleli (*musluklu*) olduğu anlaşılan çeşmenin lüleleri yerinde değildir. Eski olduğu anlaşılan paslı bir su içme taşı, zincirle asılı vaziyette çeşme üzerinde varlığını sürdürmektedir.

Albukrek Çeşmesi (Yahudi Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda Yahudi Mahallesi'nde 'Albukrek Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş bir çeşme görülmektedir. Günümüzde çeşmenin bulunduğu alan Anafartalar Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Akbukrek Çeşmesi bugün kullanılmamakla birlikte varlığını korumaktadır. Eskiden Yahudi Mahallesi olarak adlandırılan mahallede, Kargı Sokak ile Birlik Sokak'ın kesiştiği köşede, sinagogun güneybatısında yer alan çeşmenin adı, Ankara envanter çalışmalarında 'Yahudi Çeşmesi' şeklinde kaydedilmiştir (*Yahudi Çeşmesi: envanter.gov.tr*). 1971 tarihli Ankara paftalarında da 'Yahudi Çeşmesi' şeklinde kaydedilmiştir (*Öney, Pafta 6*). Beki L. Bahar bu çeşmeden, "mahallenin tek bakkalı olan Bakkal Osman'ın

Albukrek Çeşmesi, Yahudi Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2013).

karşısında bulunan çeşme” şeklinde bahsetmektedir (*Bahar*, s. 93). 1924 Ankara Haritası’nda ise çeşmenin “Albukrek Çeşmesi” olarak kaydedildiği görülmektedir.

Albukrek adlandırması, mahallede oturan varlıklı Yahudi ailelerinden biri olan Albukrek ailesinden gelmektedir. Ankara’daki Yahudi cemaatinin reisi olan Hayim Albukrek tarafından yaptırıldığı için çeşmenin bu şekilde adlandırıldığı tahmin edilmektedir. Mahallede Hayim Albukrek’e ait olduğu bilinen ev günümüzde görülebilir durumdadır (*Birlik Sokak üzerinde sinagogun tam karşısında bulunan 2 evden, sağda kalan ev, çeşmeyi yaptıran Hayim Albukrek’e aittir.*).

Çeşmenin yapımında düzgün yüzeyli kesme taşlar kullanılmıştır. Çeşmenin 3 kenarını çevreleyen taşlar hafif dışarı doğru çıkıntılı olarak dizilmiştir. Çatı bölümünü dışa taşırılmış kısa bir saçak kapatmaktadır. Kitabesi olmayan çeşme, envanter kayıtlarında 16. ya da 17. yüzyıl yapısı olarak değerlendirilmiştir. Ancak daha yeni olduğu (*muhtemelen 19. yüzyıl*) tahmin edilmektedir. Oldukça sade görünümlü olan çeşmenin tek lülesi bulunmaktadır. Kitabesi olmayan çeşmenin yalak bölümü asfaltın altında kaldığı için görünmez durumdadır. Suyu akmayan çeşmenin 1972 yılında tescil edildiği bilinmektedir (*İşçen*, s.8).

Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi (*Hapishane Çeşmesi*)

1924 Ankara Haritası’nda ‘Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi’ adıyla bir çeşme kaydedilmiştir. Elmadağ su hattı üzerinde bulunan çeşme, Boşnak Mahallesi’nin

Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi, Hapishane Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

kuzeyinde görülmektedir. Bugün de varlığını koruyan çeşme, eski Ulucanlar Hapishanesi'nin önünde bulunduğu için 'Hapishane Çeşmesi' adıyla bilinmektedir. Günümüzde Sakarya Mahallesi sınırları içinde bulunan çeşme, Ulucanlar Caddesi üzerindedir. Ulucanlar Göz Hastanesi ile Ulucanlar Cezaevi Müzesi arasında bugün otopark olarak kullanılan alanın ön tarafında yer almaktadır.

Çeşmenin, Hicri 1303 (*Miladi, 1885*) yılında yapıldığı üzerinde bulunan 3 satırlık mermer kitabeden anlaşılmaktadır. Kitabenin metni şöyledir: "Paşa Ağazade Hacı İbrahim Efendi'nin biraderi merhum Mustafa Efendi namına inşa edilmiş çeşmedir. Sene 1303". Kitabe metninin Latin alfabesine çevrilmiş hali günümüzde bir plaka halinde Altındağ Belediyesi tarafından çeşme üzerine monte edilmiştir. Derçatoğlu Mustafa Bey ile kitabede adı geçen Mustafa Bey'in aynı kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Dikdörtgen planlı olan çeşmenin ön yüzünde düzgün yüzeyli kesme blok taşlar, arka yüzünde ise moloz taşlar kullanılmıştır. Ankara andezitinden yapılmış olan çeşmenin ortasında yer alan bir silme, çeşmeyi iki bölüme ayırmıştır. Alt bölümde, kenarı çerçelenmiş dikdörtgen biçimli bir blok, ayna taşı olarak koyulmuştur. Günümüzde kullanım dışı olan çeşmenin lülesi yerinde değildir. Dikdörtgen biçimli, yekpare yalak taşının içi beton atılarak doldurulmuştur. Üst bölümde ise aynı şekilde kenarları çerçelenmiş bir blok taş daha vardır. Bu taş üzerine çeşmenin kitabesi yerleştirilmiştir. Çeşmenin yan kenarlarında, düşey olarak yerleştirilmiş,

Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

sütun etkisi yaratan blok taşlar kullanıldığı görülmektedir. Çeşmenin üstü, profilli bir silme ile sonlanmaktadır. Çeşmenin eski bir fotoğrafında, üzerinin kırma kiremit çatıyla kapatıldığı görülmektedir. Bu çatı ve saçak günümüzde mevcut değildir.

Devdiran Mescidi Çeşmesi

18. yüzyıl ortalarında yapıldığı tahmin edilen Devdiran Mescidi'nin karşı tarafında sokağın köşesinde bir evin duvarına yaslanmış durumda bulunan çeşme, Osmanlı Dönemi eseridir. Kesme taşlar kullanılarak yapılmış olan çeşmenin, iki kenar ve üst bölümünü kapatan taşlar dışarı taşınarak bir niş oluşturulmuştur. Tahrip edildiği bilinen ayna taşı, son yıllarda yenilenmiştir.

Devdiran Mescidi Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Çeşme üzerinde, herhangi bir kitabe ve süsleme bulunmamaktadır. Yalak taşı asfaltlama sonrası kısmen yere gömülmüş durumda bulunan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Emine Hanım Çeşmesi (Ali Taşı Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda 'Ali Taşı Çeşmesi' şeklinde adı yazılarak gösterilen çeşme, kale içinde, Ali-taşı Sokak üzerinde sağ kolda yer almaktadır. "Ali Taşı" adlandırması, Ankara Kalesi'nin Akkale tarafında yerde duran ve yaklaşık 1 metre çapında olan yuvarlak biçimli bir taştan kaynaklanmaktadır. Halk arasında bu taşla ilgili çeşitli anlatımlar yaygındır. Çeşme, Alaaddin Camisi önünden Alitaşı Sokak'ı takiben mahalle içine doğru ilerlendiğinde biraz ileride bulunmaktadır. Elmadağ suyunu kullandığı bilinen çeşmenin üzerinde 2 tane mermer kitabe vardır. Ankara çeşmeleri içinde kitabesi günümüze ulaşmış az sayıdaki çeşmeden biri olduğu söylenebilir.

*Emine Hanım Çeşmesi, Ali Taşı Çeşmesi 1927
(Fotoğraf: Seyfettin Aydın paylaşımı).*

Emine Hanım Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

Emine Hanım Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

Kitabelerden üstte yer alan çeşmenin yapımına aittir. İki satır halinde düzenlenmiş olan kitabe yazısı, “Alay katibi Hacı Osman Efendi kerimesi ve Abdülhalim Efendi zevcesi Emine Hanım Hayratıdır 1330” şeklinde okunmuştur. Kitabeden çeşmenin, Hicri 1330 (*Miladi, 1912*) tarihinde Emine Hanım tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Çeşme bu nedenle yaygın olarak ‘Emine Hanım Çeşmesi’ adıyla bilinmektedir. Kitabelerden altta yer alan ise, üç satır halinde yazılmış bir onarım kitabesidir. Kitabede, Kaymakam Hamza Bey’in çeşmeyi, Hicri 1334-1336 (*Miladi 1916-1918*) tarihinde tamir ettirdiği belirtilmektedir.

1987 yılında tescil edildiği bilinen çeşme, günümüzde de varlığını korumakla birlikte, yıllardır bakımsız ve kullanılmaz halde bırakılmıştır (*Ali Taşı Çeşmesi: envanter.gov.tr*). Kesme ve moloz taşlar kullanılarak yapılmış olan çeşmenin, yalak taşı asfaltlama nedeniyle tamamen zemine gömülmüştür. Lülesi yerinde değildir. Dikdörtgen planlı olan çeşmenin, beşik çatı tabir edilen, ortadan kırma bir çatı altına alındığı görülmektedir. Çeşmenin ana gövdesi üzerinde yapıya türbe görüntüsü verecek şekilde bir düzenleme yapılmıştır. Ana gövdenin kenarlarında dikey yerleştirilen ve hafif dışarı taşırılarak sütun görünümü kazandırılan iki kenar taşı bulunmaktadır. İki parça taşın birleştirilmesinden oluşan bu sütunların üzerine saçak şeklinde bir silme yerleştirilmiştir. Silmenin üzerinde ise taşlar kavisli biçimde yerleştirilerek oluşturulmuş sivri bir kemer yer almaktadır. Bu kemerin oluşturduğu sağır niş içine kitabeler yerleştirilmiştir. Günümüzde çeşmeye betondan yeni bir yalak taşı eklenmiş ve plastik borulu bir musluk dıştan takılarak kullanılır hale getirilmiştir. Yapılan eklemelerin çeşmenin tarihi yapısıyla uyumlu olmadığı çok açıktır.

Fatma Şerife Hanım Çeşmesi (Taceddin Camisi Çeşmesi)

Hacettepe semtinde Taceddin Camisi'nin ön tarafında (*kuzeyinde*) andezit taştan yapılmış bir çeşme yer almaktadır. Günümüzde piriç bir musluk takılmış olan çeşme, sade yapılıdır. Tavan silmesi hafif dışa taşkındır. Önünde yekpare mermerden oyma bir kurnası bulunmaktadır. Üzerinde yer alan 4 satırlık mermer kitabede "Attarzade Ali Efendi'nin eşi Fatma Şerife Hanım tarafından Hicri 1315 (*Miladi, 1897*) yılında yaptırıldığı" belirtilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 302*). Bu çeşmenin suyolu ile ilgili bir ilamı, İbrahim Hakkı Konyalı, Karacabey Mamuresi adlı kitabında yayınlamıştır. (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.93-94*)

Fatma Şerife Hanım Çeşmesi, Taceddin Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

Fatma Şerife Hanım Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

Gecik Mescidi Çeşmesi (*Beşe Ağa Zade Hacı Hanım Çeşmesi*)

Ulucanlar Caddesi üzerinde bulunan Gecik Mescidi'nin doğu tarafında 'Beşe Ağa Zade Hacı Hanım Çeşmesi' adıyla bilinen bir çeşme yer almaktadır (*Konyalı, s.37*). Kitabesinden 1891'de yapıldığı anlaşılan çeşme, günümüzde kısaca 'Gecik Çeşmesi' olarak adlandırılmaktadır (*envanter.gov.tr*). Gecik Mescidi'nin önünde daha önceden bir türbe olduğu, ancak türbenin yıkılarak yerine ev yapıldığı bilinmektedir (*Konyalı, s.37*). Çeşmenin ilk yeri, günümüzde bulunduğu yerden 4-5 m kadar geride (*yukarıda*) bulunuyordu. 1993'de çeşme onarım geçirmiş ve biraz öne (*yol kenarına*) taşınmıştır.

Gecik Mescidi Çeşmesi, Beşe Ağa Zade Hacı Hanım Çeşmesi (Fotoğraf: Gürkaynak Alpay Arşivi, 2004).

Gecik Mescidi Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Düzgün yüzeyli kesme taşlardan yığma olarak yapılmış olan çeşme üzerinde, kabartma biçimde yapılmış, silindirik biçimli iki sütünce üzerine yerleştirilmiş üçgen biçimli bir alınlık vardır. Alınlık kısmının ortasında çeşmenin mermer kitabesi bulunmaktadır. Sütuncelerin üzeri ve başlık bölümleri kabartma bitkisel motiflidir. Sütunceler arasında çeşmenin gövdesini oluşturan iki büyük taş üzerinde de kabartma bitkisel süslemeler yer almaktadır. Bu taşlardan altta olan ayna taşıdır. Lülesi yerinde olmayan çeşmenin kurna biçimli bir yalak taşı bulunmaktadır. Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Hacı Arap Camisi Çeşmesi

14 ya da 15. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilen Hacı Arap Camisi giriş kapısının sağında ve solunda birer çeşme bulunmaktadır. Çeşmeler cami duvarına monte edilmiş (*gömmüş*) biçimdedir. Sağ tarafta bulunan çeşme, tuğla örgülü sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Kitabesi bulunmayan çeşmenin büyük blok taşı dikkat çekicidir. Günümüzde kullanılmayan bu çeşme, kendine ait özel deposu bulunan ve 'musluk' adı verilen çeşmelerdendir (*Erdoğan, Ankara Ahileri ve eserleri, s.87*).

Giriş kapısının sol tarafında bulunan diğer çeşme, biri yalak olarak kullanılan, diğeri çeşmenin ana gövdesini oluşturan iki büyük taştan meydana gelmektedir. Kitabesi bulunmayan çeşmede ana gövdeyi oluşturan taş üzerinde sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Yeni bir musluk takılmış ve şehir şebekesine bağlanmış olan çeşme günümüzde de kullanılmaktadır.

Hacı Arap Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

*Hacı Arap Cami Çeşmesi
(Fotoğraf: Yavuz İşçen,
2014).*

Hacı Doğan Çeşmesi

Ulus'ta Hacı Doğan Mahallesi'nde, Konuklar Sokak üzerinde Hacı Doğan Mescidi'nin karşı tarafında (*kuzeyinde*) yer almaktadır. 14. ya da 15. yüzyılda yapılan Hacı Doğan Mescidi'ne ait olan çeşme, muhtemelen daha sonraki dönemlerde yapılmıştır. Kitabesi bulunmamaktadır. Bugün kullanılmayan çeşme yıkıntı halindedir. Hacı Doğan Mescidi son olarak 2008 yılında onarılmış, ancak çeşme onarıma dahil edilmemiştir. Çeşmenin 1972 yılında tescil edildiği bilinmektedir (*envanter.gov.tr*).

Ankara'ya özgü andezit taşından yapılan çeşmenin ön cephesinde kesme taşlar kullanılmıştır. Depo bölümü moloz taşlardan yapılmış olan çeşme dikdörtgen planlıdır. Çeşmenin iki kısa kenarı ve üst bölümü silme şeklinde dışa çıkık olarak tasarlanmıştır. Sade bir yapı olan çeşmenin mimari özelliklerine göre 18. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilebilir. Çeşmenin yalak bölümü, yol seviyesinin asfaltlanarak yükseltilmesi sonrası zemin altında kalmıştır. Yakın zamana kadar iki ev arasında bulunduğu bilinen çeşmenin, evlerden sol taraftakinin yıkılması üzerine bir tarafı boş kalmıştır. Çeşmenin boş kalan tarafa doğru yavaş yavaş yıkıldığı ve ortadan kalkma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Hacı Doğan Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Hacı Musa Camisi Çeşmesi

Hacı Musa Camisi'nin batı bitişiğinde yer alan çeşme, günümüzde de varlığını korumaktadır. Camiye ait olduğu bilinen çeşme, daha çok 'Hacı Musa Çeşmesi' adıyla bilinmektedir. Eski fotoğraflarda çeşmenin minareye bitişik bir yapı (*ev*) üzerine monte edildiği görülmektedir. Bu yapı günümüzde kaldırılmıştır. 1972 yılında tescil edildiğini bildiğimiz çeşme (envanter.gov.tr), bugün cami minaresinin batı tarafında bağımsız bir yapı olarak yer almakta ve kullanılmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde Hanımpınarı kaynağından şehre bağlanan su hattı üzerinde bulunduğu bilinen Hacı Musa Çeşmesi, kesme Ankara taşlarının yanı sıra Roma döneminden devşirme mermer taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Gövdenin ana unsurunu oluşturan yeckpare taş andezittir. Bu taşın altına ve üstüne mermer taşlar yerleştirilmiştir. Alttaki mermer taşlardan biri üzerinde çeşmenin lülesi bulunmaktadır. Mermerden yapılmış yeckpare yalak taşı, oval biçimli ve ince uzun yapılıdır. Üçgen alınlığı ile hemen dikkati çeken çeşmenin kitabesi alınlık üzerine yerleştirilmiştir. Kitabede çeşmenin Hicri 1284 (*Miladi 1867*) yılında, Hafize Hatun'un tarafından onarıldığı belirtilmektedir. Kitabenin tam çevirisi şu şekildedir: "Hacı Musa Cami-i Şerifinin çeşmesi el-Haç Satılmış kerimesi merhume Hafize Hatun'un hayratından tamir olunmuştur. Ruhîçün el-Fatiha 1284" (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.275*) Günümüzde çeşmenin sağ yanında yarım bir sütun

Hacı Musa Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Hacı Musa Cami Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

görünümünde mermer bir taş bulunmaktadır. Başka bir yerden getirilerek buraya koyulduğu anlaşılan taşın, üst bölümü çanak şeklinde oyuktur. Sadaka taşı ya da benzeri bir amaçla kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

Hamidiye Çeşmesi (Telgrafhane Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda Hükümet Meydanı'nda, Telgrafhane binasının önünde bir çeşme işaretlenmiştir. Çeşmenin adı haritada belirtilmemiştir. Bu çeşmenin Telgrafhane binasının batı tarafının park olarak düzenlenmesi sırasında buraya yapıldığı tahmin edilmektedir. 1971 tarihli Ankara paftalarında 'Hamidiye Çeşmesi' olarak adlandırıldığı görülmektedir (*Öney, pafta 7*). Vakıflar envanter arşivinde de aynı isimle kayıtlıdır (*envanter.gov.tr*). 'Hamidiye Çeşmesi' şeklinde adlandırılması, II. Abdülhamid döneminde yapılmış olmasıyla bağlantılıdır. Tarihi değeri çok yüksek olan Telgrafhane binası günümüze ulaşmamıştır. Ancak binanın önündeki Hamidiye Çeşmesi, Osmanlı Dönemi'ndeki yerine oldukça yakın konumda (*Hacı Bayram Mahallesi, Armutlu Sokak ile Telgraf Sokak'ın kesişme noktasında*) bir bina duvarı üzerine monte edilmiş biçimde varlığını korumaktadır.

Hamidiye Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Hamidiye Çeşmesi'nin kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle yapım yılı ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Diğer Ankara çeşmelerine göre biraz daha büyük boyutlu olduğu ve etkileyici bir mimarisi olduğu söylenebilir. Çeşmenin, Osmanlı Devleti'nde daha çok II. Mahmut döneminde (1808-1839) ve Tanzimat sonrasında klasik biçimini bulan empire üsluba (*ön cephe de antik başlıklı iki sütuna dayanan üçgen ya da yuvarlak biçimli alınlık*) sahip olduğu görülmektedir. 1980 yılında tescillendiğini bildiğimiz çeşme, Ankara'ya özgü andezit taşından düzgün yüzeyli bloklar kesilerek yapılmıştır. Bugün kullanılmayan çeşmenin, musluğu ve iki adet su içme tası yerinde değildir. Çeşmenin korint başlıklı iki sütun arasına yerleştirilmiş üçgen biçimli bir alınlığı bulunmaktadır. Alınlık üzerinde, bitkisel motiflerden yapılmış kabartma süslemeler dikkati çekmektedir. Çeşmenin aynalık bölümü uzunlamasına dikdörtgen bir çerçeve şeklinde düzenlenmiştir. Çerçevenin içi bitkisel motiflerle süslenmiştir. Çeşmenin lülesi bu bölümde yer almaktadır. Lülenin önünde taştan oval biçimli bir yalak bulunmaktadır. Aynalık bölümünün üzerinde ise sol tarafa bakan bir ay-yıldız motifi yer almaktadır. Günümüzde (*Haziran 2018*) çeşmenin bulunduğu bölgede çevre düzenleme çalışmaları sürdürülmektedir.

Hanifi Rum Çeşmesi (*Hariciye Vekaleti Çeşmesi*)

Cumhuriyet öncesi halk arasında 'Tuz Nazırlığı' da denilen Duyun-u Umumiye binasının güney köşesinde bir çeşme bulunduğu binanın eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Bu bina Cumhuriyet sonrası bir dönem Hariciye Vekaleti (*Dışişleri Bakanlığı*) olarak kullanılmıştır. 1924 Ankara Haritası'nda adı belirtilmemiş olan çeşme hakkında bilgi bulunmamaktadır. Hariciye Vekaleti binasının bulunduğu alana 1931-1933 yılları arasında Merkez Bankası binası yapılmıştır. Çeşmenin

Hanifi Rum Çeşmesi, Duyun-u Umumiye binasının güney köşesinde olduğu dönem (1926). Fotoğrafın altında Osmanlıca olarak 'Ankara Hariciye Vekaleti' yazıyor (Fotoğraf: Necati Kazancı Arşivi).

Hanifi Rum Çeşmesi, Hacettepe Mahallesi Zülüflü Sokak'ta bulunduğu dönem (Fotoğraf: Gürkaynak Alpay Arşivi, 2004).

Hanifi Rum Çeşmesi, Ulucanlar Cezaevi Müzesi bahçesinde olduğu dönem (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

bu dönemde taşındığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin eski yeri günümüzde, Atatürk Bulvarı üzerinde Ulus Merkez Bankası binasının bulunduğu yere denk gelmektedir.

Çeşmenin bulunduğu alanın hemen bitişiğinde eskiden Selçuklu Dönemi eseri olan Kızılbey Camisi ve türbesinin bulunması, çeşmenin bu yapılarla bağlantılı olabileceğini akla getirmekle birlikte, çeşmeye ait fotoğraflar incelendiğinde çeşmenin 19. yüzyıl yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Varlığını kaynaklardan öğrendiğimiz Selçuklu döneminde yapılmış olan Kızılbey Çeşmesi, daha eski dönemlerde ortadan kalkmış olmalıdır. Burada bulunan çeşme, mahalle çeşmesinden çok, zengin ailelerin bağ evlerinde kullandıkları çeşmeler tipindedir. Emval-i metruke kapsamında yer alan bağ evlerinin birinden buraya taşınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Çeşmenin Hariciye Vekaleti önündeki yerinden 1933 yılı sonrasında Hacettepe Mahallesi Zülüflü Sokak'a taşındığı eski fotoğraflardan anlaşılmıştır (*Çeşmelerin fotoğrafları karşılaştırıldığında bire bir benzedikleri görülecektir.*). Zülüflü Sokak'ta 'Hanifi Rum Çeşmesi' adıyla bilinen çeşme, 2013 yılından sonra Zülüflü Sokak'tan kaldırılmıştır. Nereye götürüldüğü belli olmayan çeşme, Gölbaşı'nda bir depoda

tesadüfen bulunmuş ve kent müzesi oluşturma çabaları kapsamında buradan alınarak restore ettirilmiştir. Çeşme, günümüzde Ulucanlar Cezaevi Müzesi bahçesinde koruma altına alınmış durumdadır. Kitabesinden çeşmenin Hicri 1219 (*Miladi, 1804*) yılında yapıldığı belirlenmiştir. İki tarafında da kurnası olan ve çift taraflı kullanılan bağ evi çeşmeleri için iyi bir örnek olduğu söylenebilir. Çeşmenin adının Ankara'nın tanınmış ailelerinden Hanifizadelere geldiği tahmin edilmektedir. Aileden, Ahmet Hanifzade ve Mehmet Hanifzade'nin, Mustafa Kemal Ankara'ya geldiğinde onu ilk karşılayanlar arasında olduğu ve sonradan İş Bankası'nın kurucuları arasında yer aldıkları bilinmektedir (*Şenyapılı, s.159*). Çeşmenin "Hanifi Rum" şeklinde adlandırılmış olması, eski bir Rum konağından kalma olabileceğini düşündürmektedir. Çeşmenin sokak çeşmesi formunda olmayıp, kurnalı tip bağ evi çeşmesi modeline uygun olması bu yaklaşımı güçlendirmektedir.

Düzgün yüzeyli kesme Ankara taşından yapıldığı anlaşılan çeşmenin yekpare olan yalak taşı, hamam kurnası tipindedir. Bu tür kurnalı çeşmeler daha çok zengin ailelere ait bağ evlerinde görülmektedir. Barok ve empire karışımı bir tarza sahip olduğu görülen çeşme, kabaca 3 bölüm halinde tasarlanmıştır. En altta yanlarda iki silme arasına yerleştirilmiş ayna taşı ve üzerinde lüle bölümü yer almaktadır. Silmeler üzerinde yuvarlak biçimli rozetler, ayna taşının üzerinde ise kabartma motifler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Ortada yer alan bölümün iki yanındaki silmelere sütun görünümü kazandırılmıştır. Sütunlar üzerinde ve gövde bölümünde kabartma süslemeler bulunmaktadır. En üst bölüm ise basık kemerli bir alınlık halindedir. Alınlık silmesinin ortasına dışa doğru taşırılmış bir kilit taşı yerleştirilmiştir. Alınlığın ortasında yuvarlak biçimli büyükçe bir rozet bulunmaktadır. Rozetin kenarları çelenk şeklinde çerçeve içine alınmıştır. Bu tür rozetlerin içinde genellikle padişah tuğrası ya da tarih ve maşallah gibi yazıların yer aldığı bilinmektedir.

Hatuniye Çeşmesi

Çeşmenin Hacı Doğan Mahallesi'nde Hatuniye Camisi'nin önünde bulunduğu bilinmektedir. Hatuniye Camisi, 1924 yılı sonrasında muhtemelen 30'lu yıllarda yıkılmıştır. Ancak çeşmesi bugüne kadar gelmeyi başarmıştır. Günümüzde çeşme, Hacı Doğan Mahallesi'nde Taşçılar Sokak ile Pala Sokak'ın kesiştiği kavşakta, kuzeydoğu köşede yer almaktadır. Çeşmenin bitişiğinde bulunan mezar, camiye ve çeşmeyi yaptıran Melike Hatun'a aittir (*Mezar ve çeşmede 2018 yılı haziran ayında başlatılan yenileme çalışmaları kitabın hazırlandığı dönemde devam ediyordu.*).

14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başında yaşamış ve Fatih devrinde ölmüş olan Melike Hatun'un, tımar sahibi bir kişinin kızı ya da hanımı olduğu tahmin edilmektedir. I. Murad'ın subaşlarından Eynebey'in çağdaşıdır (*Ergenç, s.20*). Hatuniye Çeşmesi, 15. yüzyılda Melike Hatun tarafından yaptırılmıştır. 20. yüzyıla girerken çeşmenin harap hale geldiği ve 1902 yılında 4329 kuruş harcanarak

Hatuniye Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

yeniden yaptırıldığı bilinmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3 s.419*). Çeşmenin kitabe yeri boştur. Dikdörtgen planlı olan çeşme, düzgün yüzeyli kesme taşlar kullanılarak yapılmıştır. Tescilli olan çeşmenin üst bölümünde korniş biçimli bir çıkıntı vardır. Kornişin üzerinde bir sıra taş dizilidir. Çeşmenin sağ ve sol kenar bölümleri biraz dışa çıkacak şekilde tasarlanmış ve bu bölümlere sütun görüntüsü verilmiştir. Sütunların üst tarafında ve altında süsleme unsuru olarak yuvarlak biçimli birer rozet kullanılmıştır. Üst taraftaki rozetler yıpranmış durumdadır. Alt taraftaki rozetlerden sağ tarafta olanı asfaltlama nedeniyle yarıya kadar zemine gömülmüştür. Aynı şekilde yalak taşı da belli bir oranda zemine gömülmüş durumdadır. Çeşmenin orijinal lülesi (*musluğu*) yerinde değildir. Günümüzde kullanılan musluğu sonradan takılmıştır. Musluk çevresinde bir bezeme göze çarpmaktadır. Zincirle bağlı olan maşrapa biçimindeki su içme taşı yenidir. Çeşme üzerinde, tasın yerine asılması konusunda bir uyarı içeren yağlı boya ile yazılmış büyük boyutlarda bir yazı yıllardır varlığını korumuştur.

İki Şerefeli Cami Çeşmesi

Çeşme, eskiden İki Şerefeli Cami'nin batı bitişiğinde, İki Şerefeli Sokak (*İnegöl Sokak*) üzerinde yer alıyordu. Caminin köşe pahı altına yerleştirilmiş durumdaydı. Yol çalışmalarına bağlı olarak orijinal çeşmenin yok olduğu ve yerine caminin güneydoğu köşesine, minare kadesinin bitişiğine yeni bir çeşme yapıldığı tahmin edilmektedir. Camiye ait olduğu için caminin adıyla anılan çeşmenin, Elmadağ suyunu kullandığı bilinmektedir. Çeşme günümüzde Kale Mahallesi sınırları içindedir. Ulucanlar Caddesi üzerinden Mermerli Sokak takip edildiğinde çeşmenin önüne gelinmektedir. Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Kitabesi olmayan çeşmenin 20. yüzyıl başlarında ya da Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Kare biçimli bir niş ve onun üzerine yerleştirilmiş kubbe biçimli bir alınlığı vardır. Alınlığı üzerinde yuvarlak biçimli bir tasarım göze çarpmaktadır (*Kitabe yeri olarak kullanılmış olabilir.*). Çeşme gövdesinde tuğla kullanılmış ve üzeri sıvanmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen biçimli olan yalak taşı yekparedir. Çeşmeye göre daha eski olduğu anlaşılan yalak taşı, caminin günümüze ulaşmayan eski çeşmesine aittir.

İki Şerefeli Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Kağnicioğlu eşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, Kağnicioğlu Camisi (*Kağnı Pazarı Camisi*) bitişinde yer alan medresenin önünde bir çeşme gösterilmiştir. Günümüzde de varlığını koruyan çeşme, Kağnicioğlu Çeşmesi adıyla bilinmektedir. Çeşmenin bulunduğu yer, Anafartalar Mahallesi'nde Denizciler Caddesi üzerinde, Kağnicioğlu Camisi'nin yakınındadır. Eskiden burada Ağa Medresesi adıyla bilinen bir medrese bulunuyordu. Medresenin yerinde günümüzde 'Ankara Konakları' adlı bir işletme yer almaktadır. Kağnicioğlu çeşmesi bu işletmenin önündedir.

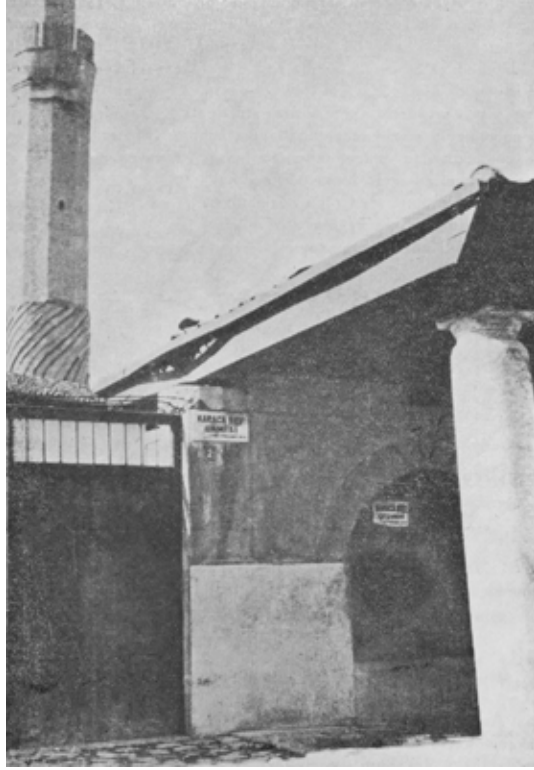
Kağnicioğlu Çeşmesi kare planlıdır. Düzgün yüzeyli kesme Ankara taşları kullanılarak inşa edilmiştir. Kenar silmeleri hafif dışa taşkındır. Üst tarafı saçak şeklinde hafif öne doğru çıkıntılı bir korniş ile sonlandırılmıştır. Kitabesi yoktur ya da günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin uzunlamasına dikdörtgen biçimli ayna taşına, mihrap görünümü kazandırılmıştır. Ayna taşının üzeri kabartma motiflidir. Üstte sağır niş içinde yatay olarak duran ay-yıldız motifi ile onun altında lüenin etrafında da kabartma bir süsleme vardır. Çeşmede kullanılan ay-yıldız motifine genellikle II. Abdülhamid dönemi çeşmelerinde rastlanmaktadır. Lülesi yerinde olmayan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Oval biçimli yalak taşı yekparedir.

Kağnicioğlu Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşcen, 2014).

Karacabey Çeşmesi

Karacabey Çeşmesi, İmaret Camisi adıyla da bilinen Karacabey Camisi önünde yer almaktadır. Hacettepe Üniversitesi Merkez (Sihhiye) Kampüsü içinde, Hacettepe Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi binasının (güneyinde) ön tarafındadır. Karacabey Külliyesi'ne ait yapılardan biri olan çeşmenin kitabesi bulunmamaktadır. Külliye ile eş zamanlı olarak inşa edildiği bilinen çeşmenin 15. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı anlaşılmaktadır. Zamanla oldukça harap hale gelen çeşme üzerinde "Karacabey Çeşmesi, İzzet Karacabey 1940" yazan bir kitabe son dönemlere kadar yerinde duruyordu. Günümüzde ortadan kalkmış olan bu kitabe, çeşmenin 1940 yılında geçirmiş olduğu bir onarım ile ilgilidir (Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.5).

Karacabey Çeşmesi (Fotoğraf: Karacabey Mamuresi, İbrahim Hakkı Konyalı, s.89, 1943, İstanbul Numune Matbaası).

Çeşmenin Yıldız Albümlerinde, II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş bir fotoğrafında, önünde 2 antik sütun tarafından taşınan kırma kiremit çatılı bir sundurması bulunduğu ve sivri kemerli bir nişi olduğu görülmektedir (Uğur Kavas Arşivi). 1967 yılında çekilmiş bir fotoğrafında, çeşme nişinin yuvarlak kemerli biçime dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu fotoğrafta niş içinde bir kitabe görülmektedir. 1987'de çekilen başka bir fotoğrafında ise sütunlar yerinde durmakla birlikte kiremit çatılı sundurmanın yerinde olmadığı ve çeşmenin harap halde bulunduğu tespit edilmiştir.

Depolu çeşmelerden olan Karacabey Çeşmesi'nde yapı malzemesi olarak kesme taşlar ve tuğla kullanılmıştır. Kemer bölümü tamamen tuğladandır. Kemerin üstüne gelen kısımda, taşlar arasında iki sıra tuğla dizisi yer almaktadır. Çeşmenin derin bir yalak taşı olduğu ve çatı kısmının kirpi saçak şeklinde kapatıldığı bilinmektedir. 1967 yılında tescillendiği bilinen (Karacabey Çeşmesi: envanter.gov.tr) çeşmede yapılan son restorasyon sonrası, antik sütunların ve saçığın kaldırıldığı, yuvarlak kemerin ise ilk projesine uygun olarak sivri kemer haline getirildiği görülmektedir.

*Karacabey Çeşmesi.
II. Abdülhamit
döneminde (1876-
1909) çekilmiş bir
fotoğraf (Uğur Kavas
Arşivi, Kaynak:
Yıldız Albümleri'nde
Ankara Fotoğrafları,
s.105, 2014, BYEGM
Yayınları).*

Karacabey Çeşmesi'nin restorasyon sonrası durumu (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

Kayabaşı Çeşmesi

Kayabaşı semtinde Kayabaşı Camisi'nin batı bitişiğinde yer almaktadır. Günümüzde kullanılmayan çeşme Başkaya Sokak üzerinde bulunmaktadır. 1972 yılında tescillendiği bilinen çeşmenin kare biçimli kitabe yeri boştur. Elmadağ suyunu kullandığı bilinen çeşmenin genel mimari özellikleri dikkate alınarak 19. yüzyıl yapısı olduğu söylenebilir (*Kayabaşı Çeşmesi: envanter.gov.tr*).

Çeşmenin ön cephesi düzgün kesme taşlardan, depo bölümü ise moloz taşlardan yapılmıştır. Ön yüzünün iki yanında birer sütun kabartması vardır. Sütunların başlık bölümüne denk gelen taşlar özel olarak işlenmiştir. Çeşmenin lülesinin de üzerinde bulunduğu ayna taşı, uzunlamasına dikdörtgen olarak yerleştirilmiştir. Yeckpare ve oldukça büyük olan ayna taşının kenarları kabartma şeklinde dilimlidir. Ayna taşı üzerinde yer alan köşelik, ön bölüme mihrap nişi görünümü kazandırmıştır. Yeckpare taştan yapılmış olan yalağı oval biçimlidir. Çeşmenin tavan kısmı bir kornişle sonlandırılmıştır.

Kayabaşı Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Konuklar Çeşmesi

Hacı Doğan Mahallesi'nde, Konuklar Sokak üzerinde yer alan çeşmenin kitabesi bulunmamaktadır. 1980 yılında tescillenmiş olan yapı bugün oldukça bakımsız ve kullanılmaz durumdadır. Yapım tekniğine ve mimari özelliklerine dayanarak 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Dikdörtgen planlı olan çeşme, kesme blok taşlarla kullanılarak yığma olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin, tuğla örgülü yuvarlak kemerli, derin bir nişi bulunmaktadır. Çeşmenin üst tarafı, öne doğru çıkıntı yapan bir korniş ile bitirilmiştir. Çeşmenin yalak bölümü, yol seviyesinin asfaltlanarak yükseltilmesi sonrası bugün zemin altında kalmıştır (*Konuklar Çeşmesi: envanter.gov.tr*).

*Konuklar Çeşmesi (Fotoğraf:
Koç Üniversitesi Vehbi
Koç Ankara Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma
Merkezi-VEKAM Arşivi).*

Konuklar Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Mehmet Şevket Efendi Çeşmesi (Altiayaklı Çeşme)

1924 Ankara Haritası'nda, Mehmet Şevket Çeşmesi adıyla kaydedilmiş bir çeşme gösterilmiştir. Günümüzde de varlığını koruyan çeşme, halk arasında 'Altiayaklı Çeşme, Altiayaklık Çeşme, Altiaylık Çeşme, Altıyuk Çeşme' gibi adlarla bilinmektedir. Altı ayak adlandırması, çeşmeyi yaptıran Altı Ayakzade Mehmet Şevket Efendi ile bağlantılıdır. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Kale Mahallesi'nde, Kayseri Sokak ile Akdağ Sokak'ın kesiştiği noktada, eski Demir Fırka Polis Karakolu'nun ön tarafına denk gelmektedir. Geç Osmanlı Dönemi eserleri arasında sayılan ve Elmadağ su hattı üzerinde bulunan çeşme, günümüzde kullanılmamaktadır.

Ön cephesi kesme Ankara taşları kullanılarak yapılmış olan çeşmenin, depo bölümünde kesme ve moloz taşlar kullanılmıştır. Çeşme, önünde bulunduğu yapının çevre duvarı köşesine monte edilmiştir. Çeşmenin yan duvarları, bahçe duvarı ile birleştirilmiş ve sıvanmıştır. Ön cephesinde saçak şeklinde hafif dışarı çıkık vaziyette bir kornişin kapattığı üçgen bir alınlığı bulunmaktadır. Alınlığın bitim yerinde iki kenarda olması gereken taşlar kırılmıştır. Alınlık üzerine yerleştirilmiş olan mermerden kitabesi yerinde durmaktadır. Kitabe üzerinde 4 satır halinde düzenlenmiş bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, çeşmenin Altı Ayakzade Mehmet Şevket Efendi tarafından 1907 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Yazıtın tam çevirisi şöyledir: "Kale'llahu tebareke ve Teala ve min'el-mai külli sey'in hayy el-bani Altı Ayakzade Mehmet Şevket Efendi 14 Ağustos 1323 ve 12 Recep 1325" (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.422*). Çeşmenin uzunlamasına dikdörtgen biçimde yerleştirilmiş yekpare ayna taşı üzerinde kabartma bitkisel süslemeler dikkat çekicidir. Lülesi yerinde olmayan çeşmenin yalak taşı belli oranda zemine gömülmüş ve yalak taşının içi asfaltla doldurulmuştur.

Mehmet Şevket Efendi Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Mehmet Şevket Efendi Çeşmesi, Altayaklı Çeşme (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Merdiven Altı Çeşmesi (Kale Mahallesi'nde)

Günümüzde Kale Mahallesi sınırları içinde bulunan çeşme, 1924 Ankara Haritası'nda gösterilmemiştir. Kale Mahallesi'nde Uç Sokak ile Başkaya Sokak'ın kesiştiği yerin yakınında, meydana, bir evin merdivenin altında yer almaktadır.

Merdiven Altı Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Hakkında bilgi bulunmayan çeşmenin kitabesi ve lülesi yerinde değildir. Kesme Ankara taşları kullanılarak yapılmış olan çeşmenin kare biçimli olduğu söylenebilir. Sade ve basit yapıları olan çeşmenin yalak taşı asfalt altında kalmış durumdadır. Üst tarafında fazla çıkıntılı olmayan bir silmesi vardır. Ana gövdenin dış kenarlarını oluşturan taşlar hafif öne çıkıntılı olarak yerleştirilerek çeşmeye dekoratif bir görünüm kazandırılmıştır. Mahalle sakinlerinin verdiği bilgiye göre, daha önceden kullanılır durumda olan çeşme, suyu kesildiği için atıl duruma gelmiştir. Bulunduğu yerin bitişiğine ev yapılırken çeşme yıkılmamış ve yapılan evin merdiven altında korunmuştur. Çeşmenin bilinen bir adı yoktur. “Merdiven Altı Çeşmesi” adlandırması tanımlayabilmek açısından tarafımızdan kullanılmıştır.

Mermer Çeşme

Bent Deresi Caddesi üzerinden Altındağ’a doğru çıkan Şehit Kaya Aldoğan Caddesi ile Hoca Ahmet Yesevi Caddesi’nin keşiştiği noktada bir eve bitişik durumda bulunmaktadır. Çeşmenin depo bölümünün üzerinde evin balkonu yer almaktadır. Osmanlı Dönemi’nde yapıldığı bilinmekle birlikte tarihlememizi sağlayacak bir kitabesi bulunmamaktadır. Mimari tarzı dikkate alınarak 19. yüzyıl çeşmesi olduğu tahmin edilebilir. Çeşmenin mermerden bir alınlık kısmı bulunması nedeniyle “Mermer Çeşme” adını aldığı söylenmektedir. Mermer bölümün üstünde yer alan silme kısmı işlemelidir. Çeşmenin mermer bölümlerinin daha yeni olduğu ve çeşmeye sonradan eklendiği tahmin edilmektedir. Kesme andezit taşları kullanılarak yığma olarak yapılmış olan çeşmenin üst bölümünde sivri kemerli sağır bir niş yer almaktadır. Ayna taşı mermer olan çeşmenin lülesi yoktur. Günümüzde kullanılmayan çeşme bakımsız durumdadır.

Mermer Çeşme (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Naciye Hanım Çeşmesi (Şükriye Camisi Çeşmesi)

Şükriye Mahallesi'nde Şükriye Camisi önünde bulunan çeşme, caminin caddeye bakan tarafında avlu duvarına monte edilmiş vaziyettedir. Avlu duvarı üzerinde, karşılıklı yerleştirilmiş ay-yıldız figürleri ve 1958 tarihi okunmaktadır. Günümüzde de varlığını sürdüren çeşme, kesme Ankara taşları kullanılarak yapılmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen biçimli olan çeşmenin iki kenarında yer alan silmeler hafif dışa taşırılmıştır. Alınlık bölümünün üstü, üçgen çatı şeklinde tasarlanmıştır.

Çeşmenin alınlığında üzerinde 4 satır yazı bulunan mermer bir kitabe yer almaktadır. Kitabesinde çeşmenin, Hacı Emin Ağa kızı, Pilavzade Naciye Hanım tarafından Hicri 1325 (*Miladi, 1907*) tarihinde yaptırıldığı bilgisi bulunmaktadır (*Konyalı, s.86*). Çeşmenin gövdesinde, üst üste koyulmuş iki yekpare taşın üzerinde kabartma bitki motifleri görülmektedir. Bu taşların altında dikdörtgen biçimli büyük bir taş, ayna taşı olarak kullanılmıştır. Ayna taşı üzerinde bir adet lüle ve lülenin etrafında güneş benzeri kabartma bir motif göze çarpmaktadır. Orijinal lülesi yerinde olmayan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Çeşmenin 1972 yılında tescil edildiği bilinmektedir.

Naciye Hanım Çeşmesi, Şükriye Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Naciye Hanım Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Nazım Bey Çeşmesi

Kayabaşı Mahallesi'nde, Molla Büyük Camisi'nin güneyinde, mahalle arasında bulunan çeşme 'Nazım Bey Çeşmesi' adıyla bilinmektedir. Çeşme günümüzde Kale Mahallesi'nde, Derince Sokak ile Kayabaşı Sokak'ın kesişme noktasında yer almaktadır. Daha önceden bu bölgenin 'Nazım Bey Mahallesi' şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir. Osmanlı Dönemi mahalle listelerinde adının geçmediğine bakılırsa, Nazım Bey adlandırmasının Cumhuriyet sonrasına denk geldiği söylenebilir. Mahallede bulunan ve adı çoktan unutulmuş çeşme, Cumhuriyet Dönemi'nde muhtemelen mahallenin adıyla anılmıştır.

Nazım Bey Çeşmesi, mimari olarak daha gelenekçi bir döneme karşılık gelmektedir. Selçuklu ve erken Osmanlı Dönemi tarzına yakın olan çeşmenin, ön cephesinde sivri kemerli derin bir niş dikkati çekmektedir. Çeşme üzerinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Ön cephede kesme taşlar kullanılırken depo bölümünde moloz taşlar kullanılmıştır. Ön cephedeki nişin alt yarısının sonradan beton dökülerek doldurulduğu ve çeşmenin lülesinin bu dolgu üzerine alındığı anlaşılmıştır. Yalak taşı zeminin altında kalmıştır. Mimari yapısına bakarak çeşmenin 14. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir (*envanter.gov.tr*). 1972 yılında tescil edildiği bilinen çeşme, günümüzde harap vaziyettedir. Eski bir fotoğrafında (*VEKAM Arşivi*) çeşmenin daha yüksek olduğu ve önünde 2 ahşap direk taşıyan bir saçak yer aldığı görülmektedir.

Nazım Bey Çeşmesi (Fotoğraf: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi-VEKAM Arşivi).

Nazım Bey Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Necmiye Hanım Çeşmesi (*Çiçeklioğlu Camisi Çeşmesi*)

Çiçeklioğlu Camisi'nin ön cephesinde, doğu yüzün güney köşesinde, Osmanlı Dönemi'nden kalma kesme taşlarla yapılmış ve 'Necmiye Hanım Çeşmesi' adı ile bilinen bir çeşme yer almaktadır. Depolu olan çeşme sonraki dönemlerde yenilenmiştir. Günümüzde kullanılmamaktadır. Sade yapılı olan çeşmenin lüle bölümünde kare biçimli bir çerçeve vardır. Lülesi yerinde değildir. Kurnası taş oymadır. Çatı çıkıntısının altında mermer bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabe üzerinde yer alan 4 satırlık yazıtta çeşmenin, "Kütükcüzade İzzet Efendi'nin kızı Necmiye Hanım tarafından hayır amacıyla, Hicri 1331 (*Miladi, 1912-1913*) tarihinde yaptırıldığı" belirtilmektedir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s. 343*). İbrahim Hakkı Konyalı, çeşme kitabesindeki tarihi Hicri 1334 olarak vermektedir (*Konyalı, s.32*).

Necmiye Hanım Çeşmesi, Çiçeklioğlu Cami Çeşmesi (Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi, 1940'lı yıllar, <http://saltresearch.org>)

Necmiye Hanım Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Necmiye Hanım Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Öksüzce Çeşmesi (*Eskicioğlu Çeşmesi*)

1924 Ankara Haritası'nda Öksüzce Camisi'nin (*Eskicioğlu Camisi*) kuzey tarafında, 'Öksüzce Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş olan çeşme, günümüzde de varlığını korumaktadır. Envanter kayıtlarında 'Kargalı Çeşmesi' şeklinde adlandırılmış olması, hemen yakınındaki Kargalı Sokak ile bağlantılı olmalıdır. Aynı kayıtlarda çeşmenin 14. ya da 15. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir (*envanter.gov.tr*). Günümüzde daha çok 'Eskicioğlu Çeşmesi' adıyla anılmaktadır. Çeşme, muhtemelen burada bulunan eski cami döneminden kalmadır. Bu durumda çeşmeyi 16. ya da 17. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Burada daha önce bulunan cami, 1743 yılında yıkılarak (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.311*) yerine bugün gördüğümüz cami yapılmıştır. Çeşmenin kemer nişi içinde üst tarafta bir kitabesi bulunmakla birlikte üzerindeki yazı okunamamaktadır.

Öksüzce Çeşmesi, iri blok taşlar kullanılarak yığma biçimde yapılmıştır. Ön cephede taş sıraları arasında 2 sıra tuğla dizilerek dekoratif bir görünüm oluşturulmuştur. Çeşmenin derin nişi, tuğla örgülü basık bir kemer altına alınmıştır. Tek lüveli çeşmenin niş içinde kalan yekpare yalak taşı günümüzde de varlığını korumaktadır. Çeşmenin öne doğru çıkıntılı betondan yapılmış bir korniş ile sonlandırıldığı görülmektedir. Çeşmeye sonradan su borusu çekilmiş olmakla birlikte bugün kullanılabilir durumda değildir. Çeşmenin 1972 yılında tescil edildiği bilinmektedir.

Öksüzce Çeşmesi, *Eskicioğlu Çeşmesi* ve *Kargalı Sokak Çeşmesi* gibi adlarla da bilinmektedir. Yahudi Mahallesi içindedir (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2013).

Öksüzce Çeşmesi

Günümüzde varlığını koruyan çeşme, Sakarya Mahallesi sınırları içinde, Öksüzce Sokak üzerindedir. Öksüzce Sokak'ın Cingöz Sokak ile kesiştiği köşede, Cingöz Sokak'ın doğu tarafında yer almaktadır. 1924 Ankara Haritası'nda, 'Öksüzce Çeşmesi' şeklinde adlandırıldığı görülen çeşme, Ankara'da Öksüzce suyunu kullanan iki çeşmeden biridir. 1904 doğumlu Yüksek Orman Mühendisi Kazım Mihçioğlu, kendisiyle 1987 yılında yapılan bir söyleşide, Ankara'nın en iyi suyu olarak bilinen Öksüzce Çeşmesi suyunu eşeklerle bu çeşmeden evlerine taşıdıklarını anlatmıştır (*Bağlum, s.78*).

Öksüzce Çeşmesi'nin üzerinde 2 tane kitabe ve bir tane de kabartma motifli taş göze çarpmaktadır. Çeşmenin yapım kitabesi, sivri kemer nişinin içinde en üstte yer alan mermer üzerindedir. Bu kitabe üzerinde 5 satır halinde yazılmış bir yazı vardır. Kitabeden, çeşmenin Hicri 1199'da (*Miladi, 1784*) yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin tam çevirisi (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.419*) şöyledir:

“Sene 1199

Bârek Allah misl-i havzı kevser-i Haydar bu
Nûş idenler dedi Hakka cennetin enharı bu
Sâkiya mâi-tahûr-u bezl edip kıldın atâ
Şâh-ı hurrem olmak için Hüseyin Kerbelâ
Doldur iç, mai zülâlî refi der ikrar bu.”

Öksüzce Çeşmesi, Hamamarkası tarafında Öksüzce Sokak üzerindedir
(Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Çeşme üzerindeki diğer kitabe, çeşmenin sol tarafındaki duvarı üzerinde yer almaktadır. Mermer olan kitabede iki satır halinde bir yazı bulunduğu görülmektedir. Bu kitabenin çeşme ile bir ilgisi olmadığı ve buraya sonradan başka bir yerden taşındığı anlaşılmıştır. Namazgah kitabesi olarak tanımlanan kitabenin çevirisi (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.421*) şu şekildedir:

“Bunu bir secdegâh ettim ilâhi sen kabul eyle

Sana el bağlasın dursun gelen giden bu mihraba.”

Ön cephesi Öksüzce Sokak’a bakan çeşme, kesme Ankara taşları ve aralarında da Roma-Bizans dönemi devşirme mermer bloklar kullanılarak inşa edilmiştir. Çeşmenin yapım kitabesinin altında

Öksüzce Çeşmesi üzerinde bulunan Namazgah Kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen 2018)

Öksüzce Çeşmesi üzerinde bulunan Namazgah Kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen 2018)

bulunan işlemeli taş, hafif dışarı çıkık olarak yerleştirilmiştir. Yatay olarak yerleştirilmiş olan dikdörtgen biçimli taş üzerinde, zikzaklı bir çerçeve içine alınmış kabartma bir motif bulunmaktadır. Çeşmenin üzerinde, sivri kemerli fazla derin olmayan bir niş yer almaktadır. Kemerin birleşim yerine, yuvarlak biçimli kabartma işlemeli bir rozet yerleştirilmiştir. Çeşmenin ayna taşı ve yekpare olarak yapılmış olan yalak taşı mermerdendir. Lülesi yerinde olmayan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Çeşmenin 1932 yılında onarıldığı bilgisi bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde üzeri yeşil boya ile boyanmıştır. Bugün kısmen dökülen boyanın altından çeşmenin taşlarını görebilmek mümkündür. Mahalle evlerinden birine bitişik durumda bulunan çeşmenin, depo bölümü üzerine beton atılmış ve evin balkonu haline getirilmiştir. Cingöz Sokak'a bakan yan cephesi sıvalı ve boyalıdır (Çeşmenin olduğu alanda yapılan yenileme çalışmaları sırasında 2018'de bu ev yıkılarak yerine yenisi yapılmıştır. Çalışma tamamlandığında çeşmenin ev ile olan bağlantısının iptal edileceği anlaşılmıştır.).

Ramazan Şemsettin Camisi Çeşmesi

Ankara Kalesi içindeki Kale Kapısı Sokak üzerinde, Ramazan Şemsettin Camisi'nin güney doğu bitişinde yer alan çeşme, kesme taşlardan yapılmış bir Osmanlı eseridir. Üzerinde kitabe yeri olmakla birlikte kitabesi mevcut değildir. Bu nedenle yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bitişğinde bulunduğu camiden daha sonra yapılmış olduğu düşünülmektedir (Ramazan Şemsettin Camisi'nin 16. yüzyıl

Ramazan Şemsettin Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

başlarında var olduğu, zamanla harap hale gelmesi üzerine 1954-1956 yılları arasında yıkılarak eski temelleri üzerinde yeniden inşa edildiği bilinmektedir.). Çeşmenin her iki tarafında kenarlarda yer alan taşlara sütun biçimi verilmiş ve bu sütunların üstüne üçgen bir alınlık yerleştirilmiştir. Sütunların üzerinde desen olarak 4 sıra kabartma rozet kullanılmıştır. Dikey biçimde yerleştirilmiş olan ayna taşı üzerinde çerçeveleme yapılmıştır. Lülesi yenidir. Günümüzde yeniden kullanıma açılan çeşme, şebeke suyuna bağlıdır.

Sabuni Çeşmesi (Kadioğlu Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda, Sabuni Mescidi'nin (*Karanlık Mescidi*) kuzeybatı tarafında 'Sabuni Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş bir çeşme bulunduğu görülmektedir. Sabuni Mescidi, günümüzde Sakarya Mahallesi'nde (*Hamamarkası bölgesinde*) Kümbet Sokak ile Uzun Kavak Sokak'ın kesişme noktasındadır. Sabuni Çeşmesi ise mescitten biraz ilerde, Kümbet Sokak ile Eylül Sokak'ın kesişme noktasında yer almaktadır. Günümüzde görülebilir durumda olan çeşmeye, Ulucanlar Caddesi üzerinden Kümbet Sokak takip edilerek ulaşmak mümkündür. Sabuni Çeşmesi'nin bir diğer adı da Kadioğlu Çeşmesi'dir (*envanter.gov.tr*). Kaynaklarda genellikle bu şekilde geçmektedir. Bazı kaynaklarda, çeşmenin bulunduğu sokağın eski adından hareketle 'Cevizaltı Sokak Çeşmesi' olarak adlandırıldığı da görülmüştür (*Tuncer, s.33*). Sabuni Çeşmesi mahalle evlerinden birine bitişik durumdadır. Çeşmenin depo bölümünün üstü, bu ev tarafından balkon olarak kullanılmaktadır.

Sabuni Çeşmesi, Kadioğlu Çeşmesi
(Fotoğraf: SALT Araştırma Arşivi, 1940'lı yıllar, <http://saltresearch.org>).

Sabuni Çeşmesi, Kadioğlu Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Kitabesi bulunmayan ya da günümüze ulaşmamış olan Sabuni Çeşmesi, kesme taşlardan örölmüş yaklaşık 1 metre yüksekliğindeki temel üzerine, taş ve tuğla örgü olarak yapılmıştır. Taş temelden sonraki bölüm, kemerin başlangıç hizasından itibaren 4 sıra tuğla, bir sıra taş gelecek şekilde dekoratif olarak düzenlenmiştir. Kemer niş i içinde kalan bölümde tamamen taş kullanılmıştır. Çeşmenin yuvarlak biçimli derin bir niş i bulunmaktadır. Niş in üzerini, tuğla ve taş örgülü basık bir kemer kapatmaktadır. Kemerin üzerine gelen çeşmenin üst tarafında sadece tuğla örgü kullanılmıştır. Çeşmenin üzerinde yer alan orijinal korniş bölümü bugün yerinde değildir. Bu bölüme betonarme bir tavan yapılmıştır. Çeşmenin lülesi günümüzde zeminle neredeyse birleşmiş durumdadır. Yalak taşı ise zemine gömüldüğü için görünmemektedir. Çeşme, mimari yapısı göz önüne alınarak 15.-16. yüzyıla tarihlenmiştir. Çeşmenin 1980 yılında tescillendiği bilinmektedir.

Sadiye Hanım Çeşmesi

Ulus'ta İtfaiye Meydanı'nda Temiz Sokak ile Yenice Sokak'ın kesiştiği köş enin kuzey tarafında bulunmaktadır. Günümüzde çeşmenin üstü bir branda ile örtölerek kapatılmış durumdadır. Biraz da bu nedenle varlığı pek bilinmeyen Ankara çeşmelerinden biridir. Çeşme burada bulunan dükkanın duvarına monte edilmiş durumdadır. Aslında bu dükkan, bitiş iğinde bulunan evin bir bölümünün dükkan biçiminde düzenlenmesi sonrası ortaya çıkmıştır. Buradaki evin 2010 yılında tescil edildiği bilinmektedir. Çevredeki esnafla yaptığım görüşmede çeşmenin

Sadiye Hanım Çeşmesi. Çeşmenin üzeri yazı yazılmasını engellemek amacıyla kırmızı branda ile kapatılmış durumdadır. Çeşmeye çivili durumda bulunan brandayı kaldırmak mümkün olmadığı için fotoğrafı örtüsü ile birlikte çekilmiştir (Fotoğraf: Yavuz İşcen, 2014).

korunması ve üzerine yazı yazılmasının engellenmesi amacıyla branda ile kapatıldığı belirtilmiştir. Çeşmenin bulunduğu eski İtfaiye Meydanı ve çevresinin, Ulus Projesi kapsamında yeniden düzenlenmesi gündemdedir.

Gönül Öney'in 1971 yılı Ankara paftalarında çeşmenin adı 'Sadiye Hanım Çeşmesi' olarak belirtilmiştir (Öney, Pafta 6). Çeşmeye adını veren ve muhtemelen çeşmeyi yaptıran Sadiye Hanım hakkında bilgi bulunamamıştır. Kesme andezit taşlar kullanılarak yığma olarak yapılmış olan çeşme, sade görünümlüdür. Her iki kenarında bulunan taşlar, hafif dışarı taşacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu bölümlerin çeşme silmesi ile birleştikleri yerde baklava dilimi biçimli birer kabartmanın süsleme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Çeşmenin kitabe yeri boştur. Kitabesine ulaşılammıştır. Lülesi yerinde değildir. Mimari tarzı dikkate alınarak çeşmenin, 19. yüzyıla ya da 20. yüzyıl başlarına ait olduğu söylenebilir.

Saide Hanım Çeşmesi

Saide Hanım Çeşmesi, Hamamarkası bölgesinde Sarıca Sokak ile İnci Sokak'ın kesiştiği köşede bulunmaktadır. Yeşil Ahi Camisi giriş kapısının hemen karşısında (batsında), yolun diğer tarafında yer alan çeşme, zaman içinde bakımsızlıktan tam anlamıyla bir harabe haline gelmiştir. Kemer seviyesine kadar moloz ve kesme taşlarla örülmüş olan çeşmenin kemer hizasından itibaren üst bölümü, tuğla örgüdür. Sivri kemerli derince bir nişi bulunan çeşmenin, tuğla örgü olan bölümünde nişi ortalayacak şekilde mermer bir kitabesi bulunmaktadır.

Saide Hanım Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Kitabesinden çeşmenin Ahmet Faik Paşa'nın kızı olan Saide Hanım tarafından Hicri 1323'de (*Miladi 1905*) hayır amaçlı yapıldığı anlaşılmaktadır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.246*). 2003 yılında kaybolduğu söylenen çeşme kitabesi günümüzde mevcut değildir. Çeşmenin ayna taşı yekpare mermerdir. Çeşmenin sol bitişiğinde eskiden bir yapı bulunduğu bilinmektedir. Bu yapının yıkılması sonrası çeşmenin bir tarafı boş kaldığından çeşme o yöne doğru yıkılmaya başlamıştır. Bugün çeşme büyük oranda yıkık durumdadır (*Ağustos 2017'de çeşmenin yanındaki boş alanda yeni bir inşaat çalışması başladığı gözlenmiştir.*).

Sinagog Çeşmesi

Yahudi Mahallesi'nde bulunan Ankara Sinagogu'nun avlusunda ibadet öncesi ellerin yıkanması amacıyla yapılmış bir çeşme bulunmaktadır. Mermerden yapılmış olan çeşme, avlu duvarının iç tarafındaki yüzü üzerinde, Sinagog giriş kapısına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Üzerinde iki adet musluk ve iki adet sabun koyma yeri bulunan çeşmenin ayna taşı üzerinde, İbranice bir yazıt bulunmaktadır. Taşın üst kısmında kabartma bezeli bir kuşak göze çarpmaktadır. En üstte ise yine İbranice yazılmış kare biçimli mermer bir yazıt daha vardır. Çeşmenin su yalağı 'S' biçimli yivli iki profille taşınmaktadır. Su yalağının kenarları dilimli biçimde yuvarlatılmıştır (*İlter, s.728*).

*Sinagog Çeşmesi, Yahudi Mahallesi'nde Sinagog'un avlusunda yer alıyor
(Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).*

Su Haziresi (*Maslak*)

Saraç Sinan Mescidi'nin önünde (*doğu tarafında*) yol kenarında varlığını koruyan kare planlı yapı, bir su haziresine aittir (*Bazı kaynaklarda çeşme olarak belirtilmektedir. Bakınız, Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, s.273*). Kesme taşlar kullanılarak, eğimli bir araziye inşa edilmiş olan yapının üzeri kapalıdır (*Su Haziresi: envanter.gov.tr*). Osmanlı Dönemi'nde devamlı kullanılan su hatları üzerine, su haziresi ya da maslak adı verilen benzer yapıların inşa edildiğini biliyoruz. Su hazireleri bir tür havuz gibi suyun geçici olarak depolandığı ve yaratılan serbest yüzey sayesinde basıncın kırıldığı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara'da bulunan Osmanlı Dönemi su haziresi, Elmadağ su hattı üzerinde yer almaktadır. Ankara salnamelerinde 1871 ve 1876 yıllarında 2 tane su terazisi (*su haziresi*) olduğu belirtilmektedir. Bunlardan sadece biri günümüze ulaşmıştır. Saraç Sinan Mescidi önündeki yapı 1972 yılında tescillenmiştir. Kare planlı olan yapının hemen alt tarafında, yolun kenarında duvar kalıntısı şeklinde görülen kesme taş örgünün, yapı ile bağlantılı olabileceği varsayılabilir. Arkeolojik incelemesi yapılmadığı için yapının planı tam olarak belirlenememiştir.

*Su Haziresi,
Maslak
(Fotoğraf: Yavuz
İşçen, 2017).*

*Yeşil Ahi
Cami Çeşmesi
(Fotoğraf: Yavuz
İşçen, 2014).*

Yeşil Ahi Camisi Çeşmesi

Hamamarkası bölgesinde Sarıca Sokak ile İnci Sokak'ın kesiştiği köşede, Yeşil Ahi Camisi'nin avlusuna girmeden, giriş kapısının sağında bulunmaktadır. Çeşmenin cami ile eş zamanlı olarak (17. yüzyıl sonu ya da 18. yüzyıl başı) yapıldığı tahmin edilmektedir. Ankara taşından yapılmış olan çeşme sade yapılıdır. Lülesi (musluğu) olmayan küp biçimli çeşmenin, ayna taşı mermerdir. Son dönemlerde caminin su deposu olarak kullanılmıştır. Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Yalak taşı asfalt seviyesi altında kalan çeşmenin kitabesi yoktur.

Zehra Hanım Çeşmesi (*Molla Büyük Camisi Çeşmesi*)

Kale Mahallesi'nde Yasa Sokak üzerinde bulunan Molla Büyük Camisi'nin önünde (*kuzeydoğu tarafında*) 'Zehra Hanım Çeşmesi' adıyla bilinen bir çeşme yer almaktadır. Zehra Hanım tarafından yaptırıldığı için onun adıyla anılan çeşme, sonraki dönemlerde halk arasında 'Molla Büyük Camisi Çeşmesi' şeklinde adlandırılmaya başlamıştır. Günümüzde kullanılmayan çeşmenin 1972 yılında tescil edildiği bilinmektedir (*Zehra Hanım Çeşmesi: envanter.gov.tr*).

Ön cephesi kesme Ankara taşı kullanılarak yığma biçimde yapılmış olan çeşmenin, arka bölümünde moloz taşlardan yapılmış üstü külah biçimli bir deposu bulunmaktadır. Depo bölümü ile birlikte kare planlıdır. Depo bölümünün üzeri ve yanları günümüzde harç ile sıvanmış durumdadır. Çeşmenin ön cephesi oldukça gösterişlidir. Her iki kenarında yivli ve yuvarlak biçimli birer sütun yer almaktadır. Sütun başlıkları korint tarzda bitki motiflidir. Üst tarafları ionik başlıklarda olduğu gibi kıvrımlıdır. Sütunlar, silme şeklinde hafif dışa çıkıntılı olarak yapılmış olan üçgen biçimli bir alınlığı taşımaktadır. Alınlığın ortasında üstü üçgen biçimli

Zehra Hanım Çeşmesi, Molla Büyük Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

mermer kitabesi yer almaktadır. Kitabe üzerinde 3 satır halinde Osmanlıca bir yazıt bulunmaktadır. Kitabesinden, Zehra Hanım tarafından Hicri 1319 (*Miladi, 1901-1902*) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmıştır (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.347*). Sütunların alt bölümleri günümüzde yerinde değildir. Kırıldığı için kaldırılan sütunlara ait parçalar, bugün (2017) Molla Büyük Camisi bahçesinde, caminin imamı tarafından bir köşede toplanmıştır.

Çeşmenin gövde bölümünün yekpare olan büyük taşı üzerinde bitkisel motifler bulunduğu eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Bu motifler bugün büyük oranda tahrip edilmiş durumdadır. Kurna tipli yalak taşının içi beton atılarak doldurulmuş durumdadır. Molla Büyük Camisi, 2014 yılında restore edilmekle birlikte önünde bulunan Zehra Hanım Çeşmesi restorasyona dahil edilmemiştir.

Zehra Hanım Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

Günümüze ulaşmayan Osmanlı Dönemi Ankara çeşmeleri (73 Adet)

Ankara merkezde Osmanlı Dönemi'ne ait varlığı bilinen 112 mahalle çeşmesinden 73 tanesi çeşitli nedenlerle yıkılarak ortadan kalkmıştır. Söz konusu 73 çeşmeden 54 tanesinin isimleri bilinmektedir. Aşağıdaki bölümde bu çeşmeler listelenmiş ve haklarında bilgi verilmiştir. İsimleri belirlenemeyen ancak varlıkları bilinen 19 çeşme ise izleyen bölümde anlatılmıştır.

İsimleri bilinen çeşmeler (54 Adet)

01. Abidin Paşa Çeşmesi (*Atpazarı'nda*)
02. Abidin Paşa Çeşmesi (*Tahtakale Çarşısı'nda*)
03. Ak Şemseddin Camisi Çeşmesi
04. Aşağı Erzurum Çeşmesi
05. Baş Çeşme (*Seyfiye Medresesi Çeşmesi*)
06. Beyazıt Camisi Çeşmesi
07. Cenabi Ahmet Paşa Camisi Çeşmesi
08. Çakırlar Çeşmesi
09. Dibekoğlu Süleyman Çeşmesi
10. Doyran Sokak Çeşmesi
11. Elmadağ Çeşmesi
12. Genç Kız Çeşmesi
13. Hacettepe Camisi Çeşmesi
14. Hacı Ahmet Çeşmesi
15. Hacı Bayram Camisi Şadırvanı
16. Hacı Fatma Hanım Çeşmesi (*Boyacı Ali Çeşmesi*)
17. Hacı İlyas Camisi Çeşmesi (*Buryacı Camisi*)
18. Hacı Mehmet Çeşmesi
19. Hacı Seyyid Çeşmesi
20. Hacı Süleyman Çeşmesi
21. Halil Bey Çeşmesi (*Direkli Camisi Çeşmesi*)
22. Hamamönü Meydanı Çeşmesi
23. Hamidiye Mahallesi Çeşmesi
24. Haseki Camisi Çeşmeleri

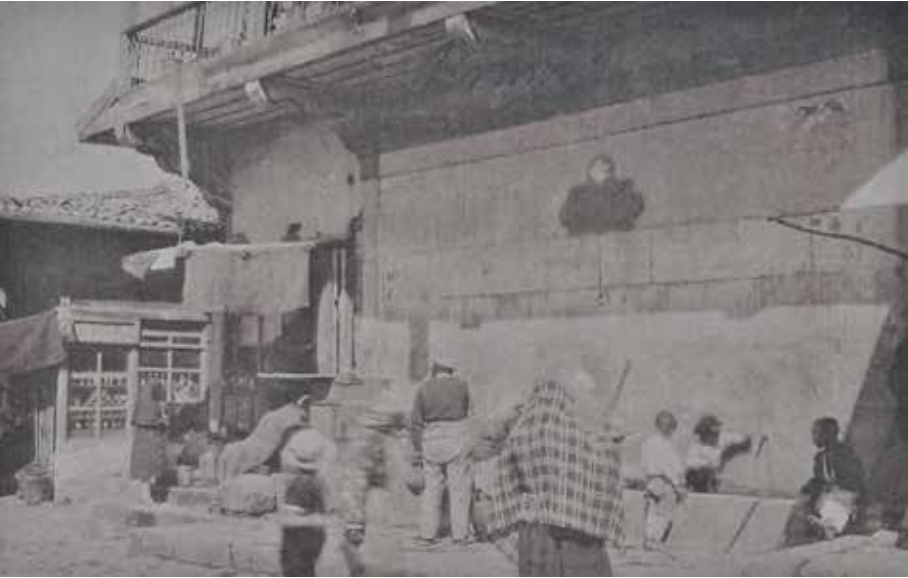
25. Hisarönü Mahallesi Çeşmesi
26. Hoca Mustafa Çeşmesi
27. İbadullah Çeşmesi
28. İğneci Belkıs Camisi Çeşmesi
29. İğneci Belkıs Mahallesi Çeşmesi
30. İptidai Mektebi Çeşmesi
31. Katolik Kilisesi Çeşmesi
32. Kızılbey Çeşmesi
33. Koyun Kız Çeşmesi (*Koyungözü Çeşmesi*)
34. Kul Derviş Mescidi Çeşmesi
35. Mil Çeşmesi (*Başmil Çeşmesi*)
36. Nadiye Hanım Çeşmesi (*Helvacılar Mescidi Çeşmesi*)
37. Nakşibendi Çeşmesi
38. Nezihe Hanım Çeşmesi
39. Osmaniye Mahallesi Çeşmesi
40. Paşa Çeşmesi
41. Saraç Sinan Çeşmesi
42. Saraçlar Mescidi Çeşmesi
43. Sarı Kadı Camisi Çeşmesi
44. Süleyman Şevki Bey Çeşmesi (*Hükümet Konağı Çeşmesi*)
45. Tabakhane Camisi Çeşmesi
46. Tabakhane Köprüsü Çeşmesi
47. Telli Hacı Halil Camisi Çeşmesi
48. Tiflis Camisi Çeşmesi
49. Tülüce Çeşmesi (*Hacı Fatma Hanım Çeşmesi*)
50. Ulucanlar Çeşmesi
51. Yeğenbey Çeşmesi
52. Yenice Camisi Çeşmesi (*İtfaiye Meydanı yakınında*)
53. Yukarı Erzurum Çeşmesi
54. Zincirli Camisi Çeşmesi

Abidin Paşa Çeşmesi (Atpazarı'nda yer alan)

Abidin Paşa'nın Ankara Valiliği döneminde (1886-1894) Elmadağ su hattı onarılmış ve taş künklerle taşınan sular, Cebeci semtinde bir havuzda toplanmıştır. Elmadağ suyu buradan demir borularla, kaledeki makseme taşınmıştır. Yapım tarihi 1890 olan bu maksemden, şehirde bulunan 32 mahalle çeşmesine dağıtım yapılmıştır (*Özand, s.15*). Bu çalışmalar sırasında yapılan giderler için halktan belli bir oranda iane (*yardım*) toplandığı bilinmektedir. Suyun kalenin önüne geldiği gün (1893), halkın da katılımıyla büyük bir tören düzenlenmiş ve Elmadağ suyu demir borudan basınçla püskürtülerek kutlamalar yapılmıştır. Daha sonra buraya bir çeşme yaptırılmıştır. Abidin Paşa'nın yaptırmış olduğu bu çeşmenin, Atpazarı Meydanı'nda, Kale'nin Hisar Kapısı girişi yakınında yer aldığı bilinmektedir.

Çeşmenin elimize ulaşan fotoğraflarından, eski Ankara hanlarından birinin duvarına monte edildiği anlaşılmıştır. Çeşme ve han günümüze ulaşmamıştır. Söz konusu hanın, Ankara hanlarından hangisi olduğu belirlenememiştir (*Kırmızı Han olma ihtimali düşünülebilir.*). Hanın alt katında, çeşmeye komşu çeşitli dükkanların yer aldığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu dükkanlardan çeşmenin doğu tarafında, Uncu Hafız Kadir ve onun yanında Tenekeci Eşrefoğlu Ali'nin dükkanı olduğu bilinmektedir. Hanın 5 adet eli böğründe ile taşınan balkonu, çeşmenin saçağını oluşturmuştur.

Çeşmenin ön yüzü, enlemesine dikdörtgen biçimli ve diğer Ankara çeşmeleri ile kıyaslandığında oldukça yüksek yapıdır. Düzgün yüzeyli kesme taşlarla,

Abidin Paşa'nın Atpazarı'nda yaptırmış olduğu mahalle çeşmelerinden biri 1925, (Fotoğraf: Necati Kazancı Arşivi).

yığma olarak inşa edilmiş olan çeşme, sade yapılıdır. Üst bölümünde, padişah II. Abdülhamid'in tuğrası ve onun altında dikdörtgen biçimli bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Yalak taşı, çeşmenin uzun kenarı ile eşit uzunlukta düzenlenmiştir. At Pazarındaki çeşmenin 'sum-i kargir' bir yapı olduğu ve 12 lülesi bulunduğu, Hicri 1307 (*Miladi, 1889/90*) tarihli Ankara Salnamesi'nde belirtilmektedir (*Koç, s.447*). Salnamedeki 'sum-i kargir' tanımlaması, tahminen saf kargir anlamına gelen 'som-i kargir' olmalıdır.

Abidin Paşa Çeşmesi (*Tahtakale Çarşısı'nda yer alan*)

Eski Ankara valilerinden Abidin Paşa döneminde (*1886-1894*) 1893 yılında yaptırılan çeşmenin, Ankara'nın en gösterişli çeşmelerinden biri olduğu söylenebilir. Anafartalar Caddesi'nin eskiden 'Balıkpazarı' olarak adlandırılan bölümü yakınında yer alan çeşme, Tahtakale Hamamı'nın kuzeyinde bulunuyordu. Abidin Paşa'nın yaptırdığı çeşmelerden biri olduğu için 'Abidin Paşa Çeşmesi' adıyla bilinen bu çeşme, Hanımpınarı su hattı üzerindedir.

Çeşme, yaklaşık 15 km. uzaklıktaki Kayaş yakınlarındaki Hanımpınarı mevkiinden şehir merkezine demir borularla hat çekilmesi sonrasında, 30 Ekim 1893 tarihinde Hükümet Meydanı'nda düzenlenen bir törenle açılmıştır. Su hattında kullanılan demir borular Avrupa'dan getirilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.30-42*). Abidin Paşa, Ankara'da başka çeşmeler de yaptırmıştır. Tamamı mermerden

Fotoğrafın sağ köşesinde Abidin Paşa'nın Tahtakale Çarşısı'nda yaptırmış olduğu mahalle çeşmesi görülüyor. Fotoğraf, 1929 yılında yaşanan Tahtakale yangını sonrasında bölgede temizlik çalışmalarının yürütüldüğü sırada çekilmiş (Kaynak: Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.41, ABB Yayını).

yapılmış olan Tahtakale'deki Abidin Paşa Çeşmesi ile Elmadağ suyunu kullanan ve At Pazarı'nda yer alan 12 lüleli çeşme bunlar arasında en bilinenleridir. Her iki çeşme de ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Tahtakale Hamamı önünde, sokakların birleşim yerindeki açıklık alanda bulunan bu çeşme, Temmuz 1929'da çıkan Tahtakale yangını sırasında bölgedeki birçok yapı ile birlikte kullanılmaz hale gelmiştir. 1929 yılının sonuna doğru, yangın alanına Ulus Sebze Hali yapılmıştır. Çeşme bu dönemde yıkılmıştır. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Sebze Hali'nin kuzeydoğu köşesine, Toygar Hanı'nın arka tarafına denk gelmektedir.

Som mermerden yapılmış olan Abidin Paşa Çeşmesi, Sultan II. Abdülhamid adına yaptırılmıştır. Bu nedenle Padişaha yakışır şekilde ve İstanbul anıtsal çeşmelerine benzer tarzda inşa edilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.30-42*). Günümüze ulaşmış az sayıdaki fotoğraflarından anlayabildiğimiz kadarıyla, kesme taşlardan oluşturulmuş düz bir sath önüne yerleştirilmiş olan çeşme, uzunlamasına duran dikdörtgen prizma biçimindedir. Çeşmenin ön cephesi yan yana gelecek şekilde 3 bölümden oluşturulmuştur. Ortada yer alan bölüm, kenardakilere göre daha geniştir. Her bölümün üstünde basık kemerli bir alınlık bölümü yer almaktadır. Kenar bölümlerde gövdeden alınlık bölümüne geçiş, saçak biçimli silmelerle sağlanmıştır. Alınlık bölümünün silmeleri kademeli şekildedir ve ortalarına birer kilit taşı yerleştirilmiştir. Ortadaki alınlıkta, en üstte çelenk şeklinde çerçeve içine alınmış yuvarlak biçimli büyük bir rozet yer almaktadır. Rozetin ortasında Padişah II. Abdülhamid'in tuğrası bulunmaktadır. Rozetin altında ise 4 satırdan oluşan bir kitabe bulunduğu görülmektedir. Çeşmenin ön cephedeki 2 kenar bölümü ile yan cephelerdeki kenar bölümleri üzerinde basık kemerli nişler bulunmaktadır. Ön cephede bu nişlerin içinde ve orta bölüm üzerinde birer lüle yer almaktadır.

Ak Şemseddin Camisi Çeşmesi

Günümüze ulaşmamış olan Ak Şemseddin Camisi'nin kuzeydoğu bitişiğinde yer alan çeşmenin, camiye ait olduğu bilinmektedir. 'Tahta Minare Camisi' adıyla da bilinen ibadethane, geçirdiği bir yangın sonrası harap duruma gelmiş ve 1938'den sonra yıkılmıştır (*Konyalı, s.13*). Kitabesi olmadığı bilinen çeşmenin, cami yıkıldıktan sonra bir süre daha varlığını koruduğu ve sonrasında ortadan kalktığı anlaşılmaktadır (*Konyalı, s.13*). Çeşmenin yerinin, İsmetpaşa Mahallesi'nde, Eski Turgut Reis İlkokulu binasının karşı tarafında, Dilber Sokak ile Uzunyol Sokak'ın kesiştiği köşede olduğu söylenebilir (*İsmetpaşa Mahallesi'nin bu bölümü araştırmanın yapıldığı tarihte ortadan kaldırıldı.*).

Aşağı Erzurum Çeşmesi

Günümüze var olmayan Erzurum Mescidi'nin önünde bulunduğu bilinen çeşme bugüne ulaşmamıştır. 'Aşağı Erzurum Çeşmesi' olarak adlandırılan çeşmenin, karşılık geldiği yeri tarif etmek gerekirse, Hacettepe Mahallesi'nde, Gevher Nesibe Caddesi ile Dumlupınar Caddesi'nin kesiştiği yerde bulunan küçük meydan ve bu meydanın ortasında yer alan havuzun bulunduğu alana denk geldiği söylenebilir.

Aşağı Erzurum Çeşmesi. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş olan bu fotoğrafta çeşmenin, Erzurum Mescidi'nin batı duvarı üzerinde yer aldığı görülmektedir (Uğur Kavas Arşivi, Kaynak: Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları, s.123, 2014, BYEGM Yayınları).

Bu alanın yakınında bulunan ve eski Ankara fotoğraflarında görünen 2 katlı konak günümüzde de varlığını korumaktadır. Bugün bu konakta inşaat malzemeleri satan Nakkaşoğlu Ticaret adlı bir işyeri faaliyet yürütmektedir. Çeşmenin yerini bu binanın konumuna göre kestirebilmek mümkündür.

Çeşmenin yanında eskiden Ankara Seymenlerinden Yağcıoğlu Fehmi Efe'nin (1887-1977) 'Seymenler Kahvesi' bulunuyordu. Yağcıoğlu Fehmi Efe, Ankara'nın meşhur efelerinden Yağcıoğlu Ahmet Ağa'nın oğludur. Yağcıoğlu Ahmet Ağa öldürüldüğünde arkasından ağlamayan kalmamış ve ağıtlar, türküler yakılmıştır. Bu ağıtlardan birinde, Erzurum Çeşmesi'nin adının geçtiği şöyle bir dördlük yer almaktadır:

Erzurum Çeşmesi de horlaya horlaya akar

Benim üç körpe kuzum yollara bakar

Yağcıoğlu'nun ölümü çok canlar yakar

Azgın yara ile giden Ahmedim

(Erdoğdu, s.358).

Halk arasında 'Çukur Çeşme' şeklinde de adlandırıldığı bilinen Aşağı Erzurum Çeşmesi, aslı Hollanda'da bir müzede bulunan Ankara resminde, Erzurum Kapısı'nın ön tarafında gösterilmiştir (*Eyice, s.100*). Bu resimden çeşmenin 18. yüzyıldan beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yıldız Albümleri'nde II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş bir fotoğrafta, çeşmenin Erzurum Mescidi'nin batı duvarı üzerinde yer aldığı görülmektedir. 1930'lu yıllara ait olduğu tahmin edilen başka bir fotoğrafta ise mescidin yıkıldığı, ancak çeşmenin kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Fotoğraflarından anladığımız kadarıyla Aşağı Erzurum Çeşmesi, kesme Ankara taşları kullanılarak yapılmıştır. Üzerinde yuvarlak kemerli çok derin olmayan bir niş bulunmaktadır. Çeşme, yol seviyesine göre biraz çukurda kalmaktadır. Yoldan çeşmeye inişi kolaylaştırmak için devşirme antik taşlarının da kullanıldığı kısa bir yol yapılmıştır. Dikdörtgen planlı olan çeşmenin üzerinde, üçgen biçimli kırma kiremit çatılı kısa bir saçak yer almaktadır.

Baş Çeşme

Osmanlı Dönemi'nde Baş Çeşme'nin bulunduğu mahalle, 'Çeşme Mahallesi' adıyla biliniyordu. Aynı mahallede bulunan mescit de 'Çeşme Mescidi' şeklinde adlandırılmıştı. Bu bilgilerden Baş Çeşme'nin dönemin önemli çeşmelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin bulunduğu yer günümüzde, Ulucanlar Caddesi üzerinden ayrılan Gazeteci Kemal Aşık Caddesi'ne girildiğinde hemen sağ kolda yer alan 4 numaralı apartmanın yakınına denk gelmektedir. Burada daha önceden 'Çeşme Camisi' adıyla bilinen bir cami bulunuyordu. Caminin kuzey tarafında ise Baş Çeşme vardı.

Yıldız Albümleri fotoğrafları arasında Baş Çeşme'yi gösteren bir fotoğraf bulunmaktadır. (*Kavas, s.121*) Fotoğrafta Baş Çeşme'nin yanındaki yapı, Çeşme Camisi'ne aittir. Fotoğraf, 1924 Ankara Haritası ile birlikte değerlendirildiğinde cami ve çeşmenin bölgedeki konumları daha iyi kavranmaktadır. Burası aynı zamanda Seyfiye Medresesi adıyla bilinen Ankara'nın ünlü medreselerinden birinin önüdür (*yakınıdır*). Elmadağ suyunu kullanan Baş Çeşme, bu nedenle Seyfiye Medresesi Çeşmesi adıyla da adlandırılmış olabilir. Abidin Paşa'nın valiliği döneminde (1886-1894) onarılarak su dağıtımı sağlanan 32 çeşme arasında, 'Baş Çeşme' ve 'Seyfiye Medresesi Çeşmesi' iki farklı çeşme olarak kaydedilmiştir (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.36*). Ancak 1924 Ankara Haritası'nda medresenin önünde çeşme gösterilmemiş olması dikkat çekicidir.

Bu alanda bulunan yapılar (*Seyfiye Medresesi, Mevlevihane ve Çeşme Mescidi*) Ulucanlar Caddesi açılırken 1969 yılında yıkılmıştır (*Erdoğan, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, s.191*). Baş Çeşme'nin de bu dönemde yıkıldığı düşünülmekle birlikte, 1971 tarihli Ankara bölge paftasında, aynı yerde 'Bereke Çeşmesi' şeklinde kaydedilmiş bir çeşme gösterilmiştir (*Öney, pafta 4*). Bu kayıt, çeşmenin (*ismi değişmiş olarak*) 1972 yılına kadar varlığını korumuş olabileceğini düşündürmektedir.

Baş Çeşme. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş olan bu fotoğrafta çeşmenin, Çeşme Mescidi'nin yanında yer aldığı görülmektedir (Uğur Kavas Arşivi, Kaynak: Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları, s.121, 2014, BYEGM Yayınları).

Fotoğraf üzerinden yorumladığımızda Baş Çeşme'nin, alt bölümlerinin moloz ve kesme taşlar kullanılarak, üst bölümlerinin ise tuğla örgü olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Üst bölümü oluşturan tuğla dizilerinin düzgün ve dekoratif bir tarzda yerleştirildikleri görülmektedir. Çeşmenin ana gövdesinde, tuğla örgülü ve sivri kemerli derin bir niş bulunmaktadır. Arka tarafında bir deposu olduğu anlaşılan çeşmenin ön tarafında geniş saçaklı, kiremit çatılı bir sundurma vardır. Sundurmanın ön tarafında, taşıyıcı unsur olarak antik dönem yapılarından devşirme yuvarlak 2 sütun kullanılmıştır.

Beyazıt Camisi Çeşmesi

Beyazıt Camisi'nin önünde (*batı tarafında*) yer aldığı bilinen, camiye ait bir çeşmedir. 16. yüzyıl yapısı olan Beyazıt Camisi, günümüze ulaşmamıştır. Elmadağ suyunu kullanan Beyazıt Camisi Çeşmesi'nin, caminin yıkıldığı 1938 yılında ortadan kalktığı tahmin edilmektedir. Çeşmenin yeri bugün Sakarya Mahallesi sınırları içinde, Ulucanlar Caddesi üzerindeki Gebze Sokak ayrımı yakınında, 6 numaralı apartmanın bulunduğu alana denk gelmektedir.

Cenabi Ahmet Paşa Camisi Çeşmesi

Yeni Camisi'nin (*Cenabi Ahmet Paşa Camisi*) önünde, batı yönde bulunduğu bilinen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri bugün caminin avlusu içinde yer alan şadırvanın bulunduğu alana denk gelmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, çeşmenin Ankara taşından yapıldığını ve yeni olduğunu belirtmektedir. Konyalı tarafından yayınlanan çeşmeye ait kitabede, Hicri 1329 (*Miladi, 1911*) tarihi okunmaktadır. Bu kitabe çeşmenin yenilenmesiyle ilgilidir (*Konyalı, s.96*). Çeşme, muhtemelen Ulucanlar Caddesi'nin açılması ve caminin avlu düzenlemeleri sırasında kaldırılmıştır.

Eski bir fotoğrafından anlaşıldığı kadarıyla, kare planlı olan çeşme, kesme ve moloz taşlardan yığma biçimde yapılmıştır. Ön cephesinde kırma kiremit çatılı, üçgen alınlıklı bir sundurma bulunmaktadır. Sundurmayı iki ahşap sütun

1930'lu yıllarda çekilmiş olan bu fotoğrafta caminin önünde görünen küçük kare planlı yapı, Cenabi Ahmet Paşa Camisi Çeşmesi'ne aittir (Fotoğraf: Sebah & Joailler, Kaynak: Ankara Gezi Rehberi, Mamboury, s.234).

Cenabi Ahmet Paşa Cami Çeşmesi yerinde günümüzde bulunan şadırvan (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

taşımaktadır. Ahşap sütunlar yarım vaziyetteki devşirme iki mermer sütun parçası üzerine yerleştirilmiştir. Elmadağ su hattı üzerinde yer aldığı bilinen çeşmenin ön cephesi güney yöne bakmaktadır.

Çakırlar Çeşmesi

Mübarek Galip'in, "Debbağhane Deresi'nde eski bir çeşme" şeklinde bahsettiği çeşmenin, Ankara'nın en eski çeşmelerinden olduğu belirtilmektedir. Ancak kitabesinde tarih ve yapıranın ismi yazılı değildir. Kitabesi üzerinde, "Bismillah El Rahman El Rahim, La İlahe İllallah" ifadesi vardır (*Galip, s.129*). Mübarek Galip'in 1928 yılında kitabesini yayınladığı çeşmenin, Bent Deresi üzerinde Çakırlar Köprüsü olarak bilinen köprünün güneybatı tarafında yer alan çeşme olduğu, konumuna dayanılarak tahmin edilmiştir. Çeşme, Çakırlar Yokuşu adıyla bilinen (*Çakırlar Köprüsü'nü Kale'ye bağlayan*) yokuşun batı tarafında bulunuyordu. Eskiden bu bölümde sof dokuma evi faaliyet gösteriyordu.

İsmi haritalarda belirtilmemiş olan çeşme, günümüze ulaşmamıştır. 1892 yılında Berggren tarafından çekilmiş bir fotoğrafta görülen çeşmenin, yuvarlak kemerli derin bir nişi bulunduğu anlaşılmaktadır. Adı bilinmeyen çeşme, Çakırlar Köprüsü'nün yanında bulunması nedeniyle tarafımızdan 'Çakırlar Çeşmesi' olarak adlandırılmıştır (*1940'lı yıllarda çeşmenin 'Bentderesi Çeşmesi' adı ile bilindiği*

1892 tarihli bu fotoğrafta Çakırlar Köprüsü ve bitişiğinde yer alan Çakırlar Çeşmesi görülmüyor (Fotoğraf: G. Berggren, Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/4121/ankara-bentderesi-ve-ankara-kalesi-1870ler-guillaume-berggren-fotografi>).

sözlü anlatımlarda belirtilmiştir). Çakırlar Köprüsü ilk önceleri taş yığma ayak üzerinde ahşap geçişli olarak basit bir yaya köprüsü biçimindeydi. Berggren fotoğrafında köprünün eski hali görülmektedir. Bu köprü daha sonraki yıllarda yıkıldı ve yerine 1920'li yılların başında yeni köprü yapıldı. Yeni köprü yapılırken Çakırlar Çeşmesi de yıkıldı. Ancak çeşmenin hemen yakınına belki de aynı taşlar kullanılarak yeni bir çeşme yapıldı. Bölgeyi gösteren eski Ankara fotoğraflarında yeni yapılan çeşmeyi görebilmek mümkündür. Çeşmenin günümüzdeki yeri, eskiden Ankara Genelevi'nin girişinin bulunduğu alana denk gelmektedir. Genelev buradan 2010 yılında kaldırılmıştır. Bu alan günümüzde boştur.

Dibekoğlu Süleyman Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, 'Dibekoğlu Süleyman Meydanı' olarak adlandırılan meydana bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin adı haritada belirtilmemiştir. Bulduğu meydan dikkate alınarak, tarafımızdan 'Dibekoğlu Süleyman Çeşmesi' olarak adlandırılmıştır. Hakkında bilgi bulamadığımız çeşme, Anafartalar Caddesi sonunda yer alan Altındağ Belediye binası önündeki bahçenin doğu tarafında kalmaktadır. Burada bulunan Güven Çarşısı'nın batısında olduğu söylenebilir.

Doyran Sokak Çeşmesi

Hisar Kapısı'ndan Kale'ye girildiğinde soldan ayrılan Doyran Sokak üzerinde bir çeşme bulunduğu eski Ankara fotoğraflarında görülmektedir. Çeşme, Doyran

Doyran Sokak Çeşmesi (Fotoğraf: Ahmet Yüksel arşivi, Kaynak: Ankara Kara Kalpaklı Kent, 1923-1938, s.191, 2009, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını)

Sokak'tan aşıya doğru inilirken sağ kolda bulunan Tatar Sıdka'ya ait bahçeli evin duvarına monte edilmiş durumdaydı. 1950'li yıllarda ortadan kalktığı tahmin edilen çeşmenin adı bilinmemektedir. Bulduğu sokak itibarıyla, tarafımızdan 'Doyran Sokak Çeşmesi' adlandırması yapılmıştır. Osmanlı Dönemi yapısı olduğu anlaşılan çeşme, Ankara'ya özgü kesme andezit taşından yığma olarak yapılmıştır. Çeşmenin, üçgen alınlığı içinde bir kitabesi vardır. Lulesinin yer aldığı bölüm, antik görünümülü iki sütun arasına yerleştirilmiş ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Lulesinin önünde zeminden yükseltilmiş küçük bir yalak taşı yer almaktadır.

Elmadağı Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, Elmadağı Meydanı'nda bir çeşme işaretlenmiştir. Meydanın hemen yakınında bulunan Poyracı Mescidi'nin batı tarafında az ilerde gösterilen çeşmenin, adı haritada belirtilmemiştir. Bu çeşme kaynaklarda 'Elmadağı Çeşmesi' adıyla geçmektedir. Eskiden Kurtuluş Mahallesi'nde Sakızlı, Akbaş ve Yeniay adları ile bilinen sokakların kavşak noktasında bulunduğu belirtilen meydan, burada bulunan 3 mahallenin merkezi konumundaydı. Hacettepe Üniversitesi kampüs alanı düzenlenirken 1970'li yıllarda buradaki bütün mahalleler iptal edilmiştir. Elmadağı Çeşmesi de bu düzenlemeler sırasında kaldırılmıştır.

Çeşmenin yeri günümüzde, Hacettepe Üniversitesi Merkez (Sıhhiye) Kampüs alanı içinde, Poyracı Mescidi'nin batı tarafındaki binaların (H.Ü. Hemşirelik Fakültesi) bulunduğu alana denk gelmektedir. Çeşmenin elimize ulaşan eski bir fotoğrafından, ön yüzünün kesme Ankara taşından, depo bölümünün ise moloz taşlar kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Sade bir yapısı olan çeşmenin kenar ve tavan silmelerinin hafif dışa çıkık olarak düzenlendiği görülmektedir.

*Elmadağı Çeşmesi
1960'lı yıllar
(Fotoğraf: Koç
Üniversitesi
Vehbi Koç Ankara
Araştırmaları
Uygulama ve
Araştırma Merkezi-
VEKAM Arşivi).*

Genç Kız Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda 'Genç Kız Çeşmesi' olarak adlandırılan çeşme, İç Kale'den Dış Kale'ye açılan Genç Kapı bitişiğinde bulunuyordu. Kalenin Dış Kale olarak adlandırılan bölümü 1916 yangını sonrasında Hisarpark olarak düzenlenmiştir. Genç Kız Çeşmesi, Dış Kale tarafından gelindiğinde, Genç Kapı'nın girişinde sol köşede (*kuzey tarafta*), kale surunun ön yüzünde surla bitişik olarak yapılmıştı. Son dönemlere kadar varlığını koruyan çeşmenin 80'li yılların ortalarında kaldırıldığı bilinmektedir. Elmadağ suyunu kullandığı bilinen çeşmenin yeri günümüzde boştur. Eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla çeşmenin küp biçiminde olduğu ve kesme taşlar kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Kare biçimli, biraz büyükçe bir lüle taşı vardır. Lüle taşının üzerinde kitabesi yer almaktadır. Kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Düz çatılı olan çeşmenin tavan bölümünde, üzeri yivli antik devşirme mermer bir parça silme olarak kullanılmıştır.

Genç Kız Çeşmesi. Ortada Genç Kız Kapısı ve kapının sol tarafında çeşme görülüyor (Fotoğraf: Köln Üniversitesi Arşivi, D-DAI-IST-3140).

Hacettepe Camisi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nın incelenmesi sonrasında, Hacettepe Camisi önünde (*doğusunda*) olduğu belirlenen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri bugün, Hacettepe Camisi önünden geçen Sarı Kadın Sokak kenarına denk gelmektedir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Hacı Ahmet eşmesi

Kale Mahallesi'nde Ceylan Sokak ile Hartuç Sokak'ın kesişim noktasında köşede bulunan evin duvarına bitişik olduğu bilinmektedir. Ulucanlar Mahallesi'ndeki Gazeteci Kemal Aşık Caddesi üzerinden Hartuç Sokak'a girilerek ulaşılabilir. Günümüze ulaşmayan çeşmenin, 2-3 taşı ve yalak mermerinden kalan bir parçası varlığını korumaktadır. 1967'de tescil edilen çeşme (*Hacı Ahmet eşmesi: envanter.gov.tr*), 1971'de Gönül Öney tarafından düzenlenen Ankara paftalarında 'Hacı Ahmet eşmesi' adıyla gösterilmiştir (*Öney, Pafta 2*). eşme hakkında başka bilgi bulunamamıştır.

Hacı Ahmet eşmesi. Günümüzde ortadan kalkmış olan çeşmenin, birkaç taşı ve yalak mermerinden kalan bir parça varlığını korumaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2018).

Hacı Bayram Camisi Şadırvanı

Hacı Bayram Camisi avlusunda, Hacı Bayram Veli Türbesi'nin önünde (*batı tarafında*) olduğu bilinen şadırvan günümüze ulaşmamıştır. Şadırvan, Osmanlı Dönemi Ankara camilerinde rastlanan bir mimari unsur değildir. Bu konuda bilinen tek örnek Hacı Bayram Camisi avlusunda bulunan şadırvandır. Şadırvanlar, daha çok külliye şeklindeki büyük camilerin avlularında çok sayıda kişinin aynı anda abdest alabilmesi amacıyla yapılan, kare, yuvarlak ya da çokgen biçimli olabilen, oturma yeri bulunan gösterişli çeşmelerdir. Şadırvanların üstü kubbeli ya da açık olabilmektedir. Ayrıca fiskiyeli çeşitleri de bulunmaktadır.

Abdülkerim Erdoğan'ın verdiği bilgiye göre, çeşmenin Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde muhafaza edilen 8 satırlık kitabesinden, "Bu şadırvan Abdülhamid

Han-i Sani'nin arzusu ve Ankara Valisi Abidin Paşa'nın delaleti ile yapılmış. Elmadağ suyu akıtılmıştır. Sene 1308 (1890-1891)" bilgisi elde edilmiştir. Şadırvanın ne zaman kaldırıldığı kesin değildir. Cami avlusunda yapılan düzenlemeler sırasında 1940'lı yılların başında kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Hacı Bayram Camisi avlusundaki şadırvan, eski bir fotoğrafından anladığımız kadarıyla Selçuklu tarzı kümbet biçimli yapılmıştır. Sekizgen bir gövde üzerinde, sekizgen biçimli sivri külahlıdır. Ahşap olan külah kısmı kurşun kaplamadır. Külah kısmının bir diliminde dikdörtgen biçimli bir açıklık vardır. Bu açıklığa şadırvanın kitabesi yerleştirilmiştir. Ana gövde yağma kargir yapıdır. Lülelerin denk geldiği bölümler çerçeve içine alınmış ve dekoratif kabartma motiflerle süslenmiştir. Dört lüleli olduğu anlaşılmaktadır. Lülelerden akan suyun toplandığı yalak taşı, kanal biçiminde tek parça ve bütün şadırvanın etrafını dolaşacak şekilde yapılmıştır.

Kaynaklarda Hacı Bayram Camisi'nde, 'Hacı Bayram-ı Veli Çeşmesi' olarak adlandırılan bir çeşmeden bahsedilmektedir. Mustafa Erdoğan'ın 18. yüzyıl şairi Razi'nin (1668-1740) divanına dayanarak verdiği bilgiye göre Hacı Bayram Tekkesi şeyhi Muhammed Baba, 1715 yılında caminin yakınına bir su deposu (maksem) yaptırmıştır. Bu tarihte Hacı Bayram-ı Veli Çeşmesi'ni ta-

Hacı Bayram Cami Şadırvanı (Fotoğraf: Albert Kahn Arşivi, Aralık 1922).

Hacı Bayram Cami Şadırvanı kitabesi (Fotoğraf: Abdülkerim Erdoğan, Kaynak: Osmanlı'da Ankara, s.48, 2007, ABB Yayınları)

mir ettirmiş ya da yeniden inşa ettirmiştir (*Erdoğan Mustafa*, s.105, s.112, s.113, s.129). Şair Razi'nin bahsettiği, 1715 tarihinde tamir edilen çeşme ile 1891 yılında yaptırılmış olan Hacı Bayram Camisi Şadırvanı'nın aynı yapılar olmadığından hareketle, çeşmenin yerine sonraki yıllarda şadırvan yapılmış olabileceği düşünülebilir. Hacı Bayram Çeşmesi'nin adı, üzerinde Padişah III. Ahmed'in tuğrası bulunan Hicri 1132 (*Miladi*, 1719-1720) tarihli bir fermanda da geçmektedir. Fermanın konusu Tahtakale Hamamı'nın su yolu ile ilgilidir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi*, s.107).

Hacı Fatma Hanım Çeşmesi (Boyacı Ali Çeşmesi)

Ulus'ta Çıkrıkçılar Yokuşu'nun batı tarafında, yokuşun bir alt paralelinde yer alan çeşme, Mazi Sokak üzerindedir. İlk yapım tarihi 14. ya da 15. yüzyıl olduğu bilinen Boyacı Ali Camisi'ne ait olan çeşme, günümüzde mevcut değildir. Eskiden mescidin önünde kaldırım üzerinde olduğu bilinen çeşme, buradaki mescidin 1975 yılında tamamen yıkılıp yerine aynı adla bir cami yapılması sırasında iptal edilmiştir. Bu tarihte çeşme, camiye eklenen minarenin altına gelecek şekilde duvara monte edilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda çeşme buradan da kaldırılmıştır.

1972 yılında tescillendiği bilinen çeşme, yağma olarak Ankara taşından yapılmıştır. Üzerinde mermer bir kitabesi olan çeşmenin küçük bir yapı olduğu ve önünde yuvarlak biçimli kurna tipi bir yalak taşı bulunduğu eski fotoğrafından anlaşılmaktadır. Çeşme hakkında İbrahim Hakkı Konyalı'nın verdiği bilgiye göre, çeşme kitabesinde 3 satır halinde, "Boyacı Ali Mahallesi'nde Karakamış Hasan Efendi kerimesi Hacı Fatma Hanım hayratıdır. C 1317" yazmaktadır (*Konyalı*, s.28). Kitabedeki C harfi, Hicri yılın 5. ayının (*Cumâdelâhire*) kısaltmasıdır. Kitabeden çeşmenin 1899'da yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin musluk taşında kabartma çiçek desenleri ve ay-yıldız motifi olduğu bilinmektedir.

Hacı İlyas Camisi Çeşmesi

Buryacı Camisi'nin (*Hacı İlyas Camisi*) doğu bitişiğinde yer aldığı bilinen çeşme, camiye aittir. Günümüze ulaşmamış olan 'Hacı İlyas Camisi Çeşmesi' Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sihhiye*) Kampüsü alanı içinde yer almaktadır.

Eskiden Hacı İlyas Camisi'nin giriş kapısının karşısında yer aldığı bilinen çeşme, Hidayet Efendi'nin evinin altında bulunuyordu. Ankara taşından yapılmış olan çeşmenin üzerinde güçlükle okunan iki kitabe yer aldığı bilinmektedir. Sözü edilen kitabeler günümüze ulaşmamıştır. Ancak Mübarek Galip'in kitabeleri okuyarak yayınladığı bilinmektedir. Mübarek Galip, caminin içinde bularak okuduğu kitabenin camiye ait olduğunu düşünmüştür. Kitabenin caminin önündeki çeşmeye ait olduğu sonraki araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (*Bakınız Öney*, s.70 ve *Konyalı*, s.44).

Okunan kitabesinden çeşmenin, Hicri 1116 (*Miladi* 1704) yılında, Enverzade İbrahim Ağa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmıştır (*Galip*, s.37 ve s.122).

İbrahim Hakkı Konyalı bu kitabelerin okuyabildiği bölümlerini kitabında yayınlamıştır (*Konyalı, Ankara Camileri, s.44*). Ayrıca, bu çeşmenin su yolu ile ilgili bir ilam ise İbrahim Hakkı Konyalı'nın Karacabey Mamuresi adlı kitabında yayınlamıştır (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.93-94*). Ernest Mamboury, Hacı İlyas Çeşmesi'nin yapımında kullanılan antik taşlardan birinin üzerinde yazıt bulunduğu bilgisini vermiştir (*Mamboury, s.198*).

Hacı Mehmet Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda Cenabi Ahmet Paşa Camisi'nin güneydoğusunda, Boşnak Mahallesi'nin batı bitişiğinde 'Hacı Mehmet Çeşmesi' adıyla bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin yeri, Sakarya Mahallesi'ndeki Kestane Caddesi üzerinden ayrılan Salaş Sokak girişinde, hemen sağ tarafta yer almaktadır. Burada bulunan Engürü Kahvesi'nin yakınındadır (*2018 yılında baştan sona yıkılmış olan bu bölge yeniden yapılandırılmaktadır. Kahvenin olduğu binanın da yıkılması gündemdedir*). Çeşmenin Hicri 1234 (*Miladi, 1818-1819*) tarihinde yapılmış olduğu bilgisi bulunmakla birlikte bilginin kaynağı belli değildir.

Hacı Mehmet Çeşmesi'nin yaklaşık 80 metre kadar doğusunda Boşnak Mahallesi içinde Yeni Kök Sokak ile Burgaz Sokak kesişiminde 'Boşnak Çeşmesi' adıyla bilinen bir çeşme daha bulunmaktadır. 2018 yılı Nisan ayında yıkılarak ortadan kaldırılan bu çeşme, Cumhuriyet dönemi başlarında yapılmış olduğu için araştırmamızın kapsamına dahil edilmemiştir.

Hacı Seyyid Çeşmesi

Eskiden Hacı Seyyid Camisi önünde olduğu bilinmektedir. Hacı Seyyid Camisi, günümüzde varlığını korumakla birlikte çeşmesi bugüne ulaşmamıştır. Cami, Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sihhiye*) Kampüs alanı içinde, Tıp Fakültesi Kütüphanesi binasının önünde bulunmaktadır. Kaynaklarda çeşmenin camiye ait olduğu belirtilmektedir (*Konyalı, s.48 ve Öney, haritalar pafta III*).

Hacı Süleyman Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda 'Hacı Süleyman Çeşmesi' adıyla belirtilen bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşme hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çeşmenin yeri, Yahudi Mahallesi olarak bilinen mahallede Eskicioğlu Camisi'nden, Kargalı Sokak'ı takiben Örtmeli Mescidi'ne doğru ilerlerken sağ kolda bugün otopark olarak kullanılan alana denk gelmektedir. Kabaca, Sakalar İlköğretim Okulunun güneybatısında, Yağcılar Sokak'ın ön tarafında olduğu söylenebilir. Bir yıl öncesine kadar burada çeşmeye ait olduğu düşünülen bir yalak taşı bulunuyordu. Yalak taşı günümüzde mevcut değildir. Bugün Yahudi Mahallesi'nde, Örtmeli Mescidi'nin önünden geçen Örtmeli Sokak'ın Osmanlı Dönemi'nde 'Hacı Süleyman Sokak' olarak adlandırıldığı, 1924 Ankara Haritası'ndan öğrenilmiştir. Hacı Süleyman adlı kişinin hem sokağa hem de (*muhtemelen yaptırmış olduğu*) çeşmeye adını vermiş olması döneminde bilinen ve tanınan bir kişi olduğunu göstermektedir.

Halil Bey Çeşmesi (Direkli Cami Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda, Direkli Cami'nin ön tarafında (*kuzeyinde*) 'Halil Bey Çeşmesi' olarak adlandırılan bir çeşme gösterilmiştir. Kitabesi olmayan çeşme ve Halil Bey hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Kale Mahallesi'nde yer alan Direkli Cami'nin giriş bölümünde bulunduğu bilinen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yerinde bugün, yeni yapılan ve abdest alma amacıyla kullanılan bir çeşme bulunmaktadır.

Hamamönü Meydanı Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, 'Karacabey Hamamı Meydanı' olarak adlandırılan meydana (*Hamamönü Meydanı*) bir çeşme gösterilmiştir. Karacabey Hamamı'nın güney tarafında gösterilen Hanımpınarı su hattı üzerindeki çeşmenin adı belirtilmemiştir. 'Hamamönü Meydanı Çeşmesi' adlandırması, çeşmenin bulunduğu bölge göz önüne alınarak tarafımızdan yapılmıştır. Çeşmenin yeri günümüzde, Hamamönü Meydanı'nda yeni yapılan saat kulesinin arkasında yer alan Konyalılar Kiraathanesi'nin önüne denk gelmektedir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Hamidiye Mahallesi Çeşmesi

Osmanlı Dönemi'nde Hamidiye Mahallesi olarak adlandırılan mahallede bulunan çeşmenin adı bilinmemektedir. 'Hamidiye Mahallesi Çeşmesi' adlandırması,

Hamidiye Mahallesi Çeşmesi (Fotoğraf: Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, Abdülkerim Erdoğan, s.248, Altındağ Belediyesi Yayınları, 1998).

Hamidiye Mahallesi Çeşmesi (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2014).

bulduğu mahalle göz önüne alınarak tarafımızca kullanılmıştır. Çeşmenin günümüzdeki yeri, İsmetpaşa Mahallesi'nde, Hamidiye Camisi'nin arka tarafından geçen Orta Sokak üzerine denk gelmektedir. Harap halde olmakla birlikte 2017 yılına kadar varlığını sürdüren çeşme, tescilli bir yapı olduğu halde, bölgede yürütülen 'kentsel dönüşüm' çalışmalarına bağlı olarak ortadan kaldırılmıştır.

Mimari özelliklerine göre 18. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen çeşme, moloz taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş sade bir yapıdır. Ön tarafı kesme Ankara taşından yapılmıştır. Kitabesi olmakla birlikte, kitabe yerinin 80'li yıllardan beri boş olduğu bilinmektedir. Taş bir yalağı bulunan çeşmenin yalak bölümü zamanla zeminin altında kaldığından, zemine çok yanaşmış olan lülesi kullanım zorluğunu gidermek amacıyla yukarı alınmıştır. Bu dönemde çeşmenin altına kurna şeklinde bir yalak taşı eklendiği bilinmektedir. Çeşmenin suyunun kesilmesi sonrası bu taş kaldırılmıştır. Çeşmenin alınlık kısmında dışa doğru hafif çıkıntı yapacak şekilde bir silme tasarlanmıştır. Aynı şekilde sağ ve sol kenarlarda da hafif çıkıntılar oluşturulmuştur.

Haseki Camisi Çeşmeleri

1924 Ankara Haritası'nda, Tahtakale Çarşısı içinde yer alan Haseki Camisi önünde küçük bir hazire ve hazirenin doğu ve batı bitişiğinde birer çeşme gösterilmiştir. Haritada isimleri yazılmamış olan çeşmelerin Haseki Camisi'ne ve burada daha önce bulunan Rızaiye Medresesi'ne (Özdemir, s.53) ait oldukları düşünülmektedir.

Çeşmeler, tarafımızdan 'Haseki Camisi Çeşmeleri' olarak adlandırılmıştır. Ankara Kızılay Cemiyeti ikinci Başkanı ve Ankara'nın tanınmış işadamlarından Ahmet Hızal, Haseki Camisi önündeki çeşmenin öneminden bahsetmekte ve 15-20 kişinin aynı anda abdest alabileceği yekpare taştan bir çeşme olduğunu belirtmektedir (*Bağlum*, s.60). 1929 Tahtakale yangın alanında bulunan çeşmeler ve Haseki Camisi, yangın sonrası yok olmuştur. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Ulus Sebze Hali içinde, halin doğu tarafına denk gelmektedir.

Hisarönü Mahallesi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, 'Harik Mahalli' (*yangın alanı*) içinde bir çeşme gösterilmiştir. İsmi bilinmeyen çeşme, bulunduğu mahalle göz önüne alınarak tarafımızdan 'Hisarönü Mahallesi Çeşmesi' şeklinde adlandırılmıştır. Günümüze ulaşmayan çeşme, Elmadağ su hattı üzerine yapılmıştır. Hakkında bilgi bulunmayan çeşmenin, 1916 yangın alanı içinde kaldığı ve yangın sırasında hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Çeşmenin yeri günümüzde Necatibey Mahallesi'nde, Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi yakınındadır. İpek Caddesi üzerinde 10 numaralı apartmanın (*Hoşgör Apartmanı*) karşısına denk geldiği söylenebilir.

Eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla, uzunlamasına dikdörtgen biçimli olan çeşmenin ön cephesinde kesme taşlar kullanılmıştır. Sade görünlü olan çeşmenin 3 kenarı silme şeklinde hafif dışarı çıkık olarak tasarlanmıştır. Yan kenarlara denk gelen silmelere sütun görünümü verilmiştir. 1916 yangını sonrası çeşmeye ait bir fotoğrafta, çeşmenin sol tarafında yer alan silmenin yıkıldığı ve gövdede lülenin üzerinde yer alan kitabe yerinin boş olduğu görülmektedir.

Hisarönü Mahallesi Çeşmesi, (Fotoğraf: Osman Akkuş paylaşımı).

Çeşmenin tavan kısmı, taştan kısa bir saçak şeklinde düzenlenmiştir. Yangın bölgesinde 1920'li yılların ortalarında yavaş yavaş düzenlemeler ve yapılaşma başladığında, çeşmenin kuzey tarafında, biraz arkasına Belçika Sefareti olarak bilinen iki katlı kubbeli yapı inşa edilmiştir (*yapı günümüzde mevcut değildir*). Çeşme muhtemelen sonraki yıllarda kaldırılmıştır. Ancak yerine sonradan daha basit ve yeni bir çeşme yapıldığı bilinmektedir. Üzerinde mermer bir tabela bulunan yeni çeşme, son yıllara kadar kullanılmaz durumda olmakla birlikte varlığını sürdürmüştür. Bu çeşmenin 2000'li yılların başlarında yol ve çevre düzenlemeleri sırasında iptal edildiği bilinmektedir.

Hoca Mustafa Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, Ulus'taki Karyağdı Türbesi'nin kuzeybatısında bir çeşme gösterilmiştir. Hakkında fazla bilgi olmayan çeşme bugüne ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri günümüzde PTT Pul Müzesi binasının arka tarafında kalmaktadır. Harita Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış 1944 tarihli Ankara Haritası'nda, çeşme gösterilmemekle birlikte burada bulunan sokağın adı 'Kuru Çeşme Sokak' olarak kaydedilmiştir. Sokağın adı muhtemelen burada bulunan çeşmeden gelmektedir. Bu varsayımdan hareketle çeşmenin halk arasında, belki de suyu kesildikten sonra 'Kuru Çeşme' şeklinde adlandırılmış olabileceği düşünülebilir.

Hoca Mustafa Çeşmesi, Karacabey Vakfesi'nin tanziminden (*Miladi 1440*) bir sene sonra inşa edilmiştir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.114*). Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bu çeşmeye ait bir kitabe bulunmaktadır. 33x66 cm ebadında olan kitabede, Hamididdin oğlu Hoca Mustafa'nın, 845 (*Miladi, 1441-42*) yılının kasım ayında bu çeşmeyi yaptırdığı belirtilmektedir (*Galip,*

Hoca Mustafa Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf: Abdülkerim Erdoğan, Kaynak: Ankara'nın Türk-Islam Dönemi, TMMOB, Mimarlar Odası Ankara Şubesi, s.69, 2006).

s.110). Arapça olan kitabenin tam metni şöyledir: “Amerâ hâze’l-‘ayn Hoca Mustafâ bin Hamâm bin Hamîd ‘d-dîn fî şehri zi’l-ka’de seneti hamsin ve erba’îne semânimâyeh” (*Ankara’nın Türk-İslam Dönemi*, s.68). Mübarek Galip, 1928 yılında yayınladığı kitabında bu çeşmeye ait çizimlere yer vermiştir (*Galip, II. Kısım, Levha 9*).

İbadullah Camisi Çeşmesi

Ulus’ta İbadullah Camisi önünde bir çeşme olduğu bilinmektedir. İbadullah Camisi, günümüzde varlığını korumakla birlikte çeşmesi bugüne ulaşmamıştır. Çeşme hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. ‘İbadullah Camisi Çeşmesi’ adı tarafımızca kullanılmıştır.

İğneli Belkis Camisi Çeşmesi

İğneli Belkis Camisi, 1925 yılında yol açma çalışmaları sırasında belediye tarafından istimlak edilerek yıktırılmıştır (*Konyalı, s.57*). Caminin bulunduğu yerden, Valilik binasını Çankırı Caddesi’ne bağlayan Armutlu Sokak geçirilmiştir. Caminin bulunduğu alan, eski Maliye Bakanlığı (*günümüzde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*) bahçesine dahil edilmiştir. Caminin önünde yer alan İğneli Belkis Camisi Çeşmesi, bu dönemde ortadan kalkmıştır. Çeşmenin caminin haziresi önünde yer aldığı bilinmektedir.

İğneci Belkis Mahallesi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası’nda gösterilen çeşme, Osmanlı Dönemi’nde İğneci Belkis Mahallesi’nde bulunuyordu. Adlandırma, bulunduğu mahalle itibarıyla tarafımızdan yapılmıştır. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme bugüne ulaşmamıştır. Günümüzde, Ulus semtindeki Çankırı Caddesi’nin batı tarafında yer alan Hotel Gürhan’ın yakınlarına denk geldiği söylenebilir.

İptidai Mektebi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası’nda, Mekteb-i İptidai önünde bir çeşme gösterilmiştir. Adı belirtilmemiş olan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Önünde bulunduğu okula dayanarak tarafımızdan ‘İptidai Mektebi Çeşmesi’ olarak adlandırılmıştır. Çeşmenin günümüzdeki yeri Hamamarkası bölgesinde, Sakarya Mahallesi sınırları içindedir. Sakarya Mahallesi’nde Yeşilahi Cami’nin kuzeybatısında, Vardar Sokak ile Eylül Sokak’ın keşiştiği köşeye yakın konumda olduğu söylenebilir. Burada eskiden sıbyan mektebi denilen, Tanzimat (1839) sonrasında Mekteb-i İptidai adını alan, ilkokul statüsünde bir okul bulunduğu haritadan anlaşılmaktadır. Çeşme okulun güney bitişiğinde gösterilmiştir.

Katolik Kilisesi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası’nda, ‘Katolik Mezarlığı’ olarak kaydedilen mezarlık alanı içinde, kilise binası ve önünde bir çeşme işaretlenmiştir. Burada basit bir çeşme ve çeşmenin önünde küçük bir süs havuzu bulunduğu bilinmektedir. Katolik Ermenilere ait olduğu bilinen mezarlık 1930’lu yıllara, kilise binası ise 1940’lı

yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Ankara'da en son yıkılan kilise binası burasıdır (*Diğer kiliseler 1916 yangını sırasında yok olmuştur.*). Bu alana 1927 yılında, bugün Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak kullanılan bina ile 1928-1930 yılları arasında Ankara Ticaret Lisesi binaları yapılmıştır. Lise binası yapılırken mezarlık ve çeşme kaldırılmıştır. Ancak kilise binası yaklaşık 10 yıl kadar daha varlığını sürdürmüş daha sonra yıkılmıştır.

Kızılbey Çeşmesi

Ankara ve çevresinde eskiden beri etkisi olduğu bilinen Seyfeddin Kızılbey'in, Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1237) Ankara Valiliği yaptığı ve Ankara'da Kızılbey Külliyesi'ni yaptıran kişi olduğu bilinmektedir (*S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E.D. Özsoy, s.620*). Selçuklu Dönemi'nde yapılmış Ankara'nın en eski çeşmelerinden biri olan Kızılbey Çeşmesi, Kızılbey Camisi'nin yanında bulunuyordu. Çeşmenin Kızılbey Külliyesi'ni oluşturan yapılarla birlikte inşa edildiği ve 19. yüzyıla kadar varlığını koruduğu sanılmaktadır. Kızılbey Çeşmesi ile ilgili olarak Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyе Sicili'nde bulunan bir kayıta (*Hicri 991, Miladi 1583*), çeşme için toplanan ve harcanan paraların dökümü verilmiştir (*Ongan, s.42*). Karacabey'in torunlarından Abdülhadi ile Hacıbayram mütevellisi arasında çıkan bir ihtilafa ait Hicri 1128 (*Miladi 1715-16*) tarihli emirde de Kızılbey Çeşmesi ve su yolu ile ilgili bilgi yer almaktadır (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.114*).

Ulus semtinde Atatürk Bulvarı üzerinde Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü ve Merkez Bankası binasının bulunduğu alanda daha önceden halk arasında 'Tuz Nazırlığı' olarak da adlandırılan, iki katlı Düyun-u Umumiye binası (*sonrasında ilk Dışişleri Bakanlığı*) ile Kızılbey Külliyesi'ne ait yapılar (*Cami, medrese, türbe, hazire ve çeşme*) yan yana bulunuyordu. Tuz Nazırlığı'nın yerine (1931-1933 yılları arasında) Merkez Bankası, Kızılbey Külliyesi'nin yerine de (1926-1929 yılları arasında) Ziraat Bankası binası yapıldı.

Koyun Kız Çeşmesi (Koyungözü Çeşmesi)

1924 Ankara Haritası'nda, 'Koyun Kız Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin yeri, Sakarya Mahallesi'nde Talatpaşa Bulvarı üzerindeki Cebeci Ortaokulu'nun arka tarafına denk gelmektedir. Çeşme, Talatpaşa Bulvarı'ndan, Koyungözü Sokak'a girildikten sonra soldan ilk sokaktan (*Engin Sokak*) sapıldığında sağ tarafta baştan 3. binanın yerinde bulunuyordu (*2. bina yıkıldığı için yeri boştur*). 1924 Ankara Haritası'nda Koyun Kız Çeşmesi olarak yazılmakla birlikte kaynaklarda 'Koyungözü Çeşmesi' adıyla geçmektedir. 1971 tarihli bölgeyi gösteren Ankara paftasında çeşmenin işaretlendiği görülmektedir (*Öney, Pafta 2*).

1972 yılında çeşmenin tescillendiği envanter kayıtlarından öğrenilmiştir (*envanter.gov.tr*). Çeşmenin sonraki yıllarda yıkıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Cebeci

Ortaokulu'nun Engin Sokak tarafındaki çevre duvarı üzerinde, yapı malzemesi olarak eski bir çeşmeye ait ayna taşı kullanılmıştır. Bu taşın Koyun Kız Çeşmesi'ne ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Koyun Kız Çeşmesi (Koyungözü Çeşmesi) ayna taşı. Cebeci Ortaokulu'nun Engin Sokak tarafındaki çevre duvarı üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Kul Derviş Mescidi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, Kul Derviş Mescidi'nin (*Kurtuluş Mescidi*) kuzeybatısında bir çeşme gösterilmiştir. Haritada ismi belirtilmeyen çeşmenin, mescide ait olduğu düşünülmektedir. Bu alanda bulunan yapılar, Hacettepe Üniversitesi'ne (H.Ü.) ait binalar yapılırken 1972'de yıkılmıştır. Çeşmenin yerinin, H.Ü. Merkez (*Sihhiye*) Kampüsü alanı içinde, H.Ü. Tıp Fakültesi'nin ön tarafında, Amfi Tiyatro'nun kuzeydoğusundaki kitap satış ofisinin bulunduğu yere denk geldiği söylenebilir.

İbrahim Hakkı Konyalı, Poyracı Mescidi'ni anlatırken mescitle aynı sırada (*sokakta*) Acı Çeşme adıyla bilinen bir çeşme bulunduğunu belirtmektedir (*Konyalı, s.29*). Haritanın bu bilgi ışığında incelenmesi sonrası, Kul Derviş Mescidi Çeşmesi ile Acı Çeşme'nin aynı yapılar olabileceği akla gelmektedir (*İbrahim Hakkı Konyalı, Acı Çeşme'nin kitabesini yayınlamıştır. Kitabesinden çeşmenin, Hicri 1280, Miladi 1863 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Konyalı, s.29*). Günümüzde, belirtilen alanın hemen yakınında önu havuzlu ve kurnalı bir çeşme, binaların bitişiğinde yer almaktadır. Bölgede yıkılan konaklardan birine ait olduğu sanılan bu çeşmenin Kul Derviş Mescidi çeşmesiyle bir bağlantısı yoktur.

Mil Çeşmesi (*Başmil Çeşmesi*)

1924 Ankara Haritası'nda, 'Mil Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş bir çeşme görülmektedir. Eski Boşnak Mahallesi'nin güney bitişiğinde yer alan çeşme, günümüzde Sakarya Mahallesi'ndeki Kestane Caddesi üzerinde, 10 numaralı apartmanın bulunduğu yerin önüne karşılık gelmektedir. Çeşmenin tam yerinin Kestane Caddesi üzerinden ayrılan Ekrem Koçak Sokak girişinde olduğu söylenebilir. Günümüze ulaşmamış olan çeşme, Cebeci Dört Yol'u Ulucanlar Cezaevi'ne bağlayan Kestane Caddesi açılırken yıkılmıştır. Bölgeyi gösteren 1971 tarihli Ankara paftasında çeşmenin işaretlenmiş olması, yıkımın bu tarihten sonra gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir. 1971 tarihli paftada çeşmenin adı 'Başmil' olarak yazılmıştır (*Öney, pafta 4*). Abdülkerim Erdoğan da çeşmenin adını Başmil olarak aktarmaktadır (*Erdoğan, s.248*). 1924 Ankara Haritası'nda ise 'Mil Çeşmesi' olarak belirtilmiştir. Çeşmenin Öksüzce suyunu kullanan iki çeşmeden biri olduğu haritadan anlaşılmaktadır (*Diğeri Öksüzce Çeşmesi'dir.*).

Nadiye Hanım Çeşmesi (*Helvacılar Mescidi Çeşmesi*)

İbrahim Hakkı Konyalı'nın verdiği bilgiye göre Hamamarkası tarafında, Sakarya Mahallesi'ndeki Tekin Sokak üzerinde bulunan 'Helvacılar Mescidi', 1940'lı yıllarda kadro dışı bırakılmış ve satılarak ev haline dönüştürülmüştür (*Helvai Mescidi-Hacı İvaz ile karıştırılmamalı*). Bu ibadethanenin karşısında, köşe başında mescidin çeşmesinin yer aldığı bilinmektedir. Halk arasında 'Helvacılar Çeşmesi' adıyla anılan çeşmenin üzerinde bulunan kitabeden, Hicri 1272'de (*Miladi 1855-56*) Nadiye Hanım'ın hayratı olarak yaptırıldığı öğrenilmiştir (*Kitabenin Osmanlıca-sı için bkz. Konyalı, s.53*).

1980 yılında tescillendiği bilinen (*Nadiye Hanım Çeşmesi: envanter.gov.tr*) çeşme, son yıllara kadar varlığını korumakla birlikte bölgedeki kent-

sel dönüşüm çalışmaları sırasında kaldırılmıştır (*2012'deki gidişimde var olan çeşme, 2016 yılında tekrar gittiğimde yerinde değildi.*). Günümüzde çeşmenin yerinde bir elektrik trafosu vardır. Ankara taşından yığma olarak yapılmış olan çeşme, üçgen

*Nadiye Hanım Çeşmesi, Helvacılar Mescidi Çeşmesi
(Fotoğraf: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi-VEKAM Arşivi).*

alınlıklıdır. Alınlığın ortasında mermerden yapılmış bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabesi üzerinde 2 satır halinde Osmanlıca bir yazı ve altında tarih yer almaktadır. Çeşme gövdesinin iki kenarında bulunan taşlar sütunce şeklinde hafif dışa çıkık olarak tasarlanmıştır. Bu bölümdeki taşların üzeri yivlidir. Gövdeyi oluşturan taş, aynı zamanda ayna taşıdır ve yekparedir. Çeşme 2 lüledir. Lüle yerleri çerçeve içine alınarak kabartma bitkisel motiflerle süslenmiştir. Oval biçimli yalak taşı, derince ve yekparedir. Ankara çeşmeleri içinde değerlendirildiğinde, çeşmenin genel olarak küçük boyutlu olduğu söylenebilir.

*Nadiye Hanım Çeşmesi, Helvacılar Mescidi Çeşmesi
(Fotoğraf: Mustafa Taşkın 2012).*

Nadiye Hanım Çeşmesi, Helvacılar Mescidi Çeşmesi (Fotoğraf: Mustafa Taşkın 2012).

Nakşibendi Çeşmesi

Samanpazarı Meydanı yakınında Nakşibendi Tekkesi'nin önünde, Nakşibendi Sokak üzerinde bir çeşme olduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşmamış olan Şeyh Hüseyin Efendi Türbesi'nin kuzey tarafında bulunan çeşme sonradan kaldırılmıştır. Samanpazarı Meydanı'nın oluşturulması sürecinde bu alanda Nakşibendi Tarikatı'nın kullanımında olan tekke, türbe ve çeşme dahil tüm yapılar istimlak edilerek 1935-1940 yılları arasında yıkılmıştır. Çeşmenin bulunduğu yer günümüzde Anafartalar Caddesi'nin sonundaki Altındağ Belediye binasının yerine denk gelmektedir. Elmadağ su hattı üzerinde bulunan çeşme, Abidin Paşa'nın valiliği döneminde (1886-1894) tamir edilmiştir. Bu dönemde Elmadağ su hattı üzerinde bulunan 32 çeşmeden biri de Nakşibendi Çeşmesi'dir.

Nezihe Hanım Çeşmesi

Hacı Bayram Camisi avlusunda yer alan İsmail Fazıl Paşa Türbesi'nin (*eski muvakkithane*) bitişiğinde olduğunu bilinmektedir. Nezihe Hanım Çeşmesi'ni, Hacı Bayram Tekkesi'nin son şeyhlerinden Mehmet Tayyip Baba'nın (*ölümü 1920*), annesi Nezihe Hanım için yaptırdığı bilinmektedir. 1925 yılında çıkartılan tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkındaki kanun uyarınca, Hacı Bayram Camisi'ne bağlı tekke kapatılmıştır. Burada bulunan tekkeye ait yapılar ile Nezihe Hanım Çeşmesi takip eden yıllar içinde (*tahminen 40'lı yılların başında yapılan onarım sırasında*) kaldırılmıştır (*Tanman, s.449*). Cumhuriyet sonrası kaynaklarda çeşmenin 'Hacı Bayram Çeşmesi' olarak adlandırıldığı eski fotoğrafları üzerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (*1715 yılında tamir edilen çeşme ile karıştırılmamalı. Bkz. Hacı Bayram Camisi Şadırvanı*).

Nezihe Hanım Çeşmesi 1930. Çeşmenin Cumhuriyet sonrası dönemde 'Hacı Bayram Çeşmesi' şeklinde adlandırıldığı görülmektedir (Fotoğraf: Necati Kazancı).

Nezihe Hanım Çeşmesi. Çeşmenin Cumhuriyet sonrası dönemde 'Hacı Bayram Çeşmesi' şeklinde adlandırıldığı görülmektedir (Fotoğraf: İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt 001365).

Ankara çeşmeleri içinde en gösterişlilerden biri olduğu anlaşılan yapının kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin, Osmanlı Devleti'nde daha çok II. Mahmut döneminde (1808-1839) ve Tanzimat sonrasında klasik biçimine ulaşan empire üsluba sahip olduğu görülmektedir. Ön cephede kullanılan iki sütuna dayanan üçgen ya da yuvarlak biçimli alınlık, bu üslubun karakteristik özelliklerindedir. Mimari özellikleri ve tarihi bilgiler ışığında çeşmenin, 19. yüzyıl ortalarında ya da son çeyreğinde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Çeşmenin en dikkat çekici yerinin, aynalık bölümünün üst tarafında gövdede kullanılan çiniler olduğu söylenebilir. Mamboury, Ankara'da yalnız bu çeşmede çini (*fayans*) bulunduğunu belirtmektedir (*Mamboury, s.198*). Çinilerin çeşmenin ilk yapıldığı dönemde var olup olmadıkları kesin değildir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Birinci Ulusal Mimarlık akımının gelişmesine paralel olarak Kütahya'da üretilen ve desen olarak Osmanlı motiflerini tekrar eden çinilerin bu dönemde Ankara'da bazı yapılarda kullanıldığı bilinmektedir (*Tanman, s.454*). Çiniler, Nezihe Hanım Çeşmesi'ne de bu dönemde eklenmiş olabilir.

Çeşmenin basık kemerli alınlık bölümü baştan sona mavi renk ağırlıklı çini kaplama ile döşenmiştir. Alınlığın ortasında çeşmenin günümüze ulaşmamış olan kitabesi yer almaktadır. Çeşmenin gövde bölümünün üst tarafında kuşak biçiminde bir motif bölümü yer almaktadır. Çeşme gövdesinde yer alan çiçek desenli çini bölüm, 5x5 toplam 25 parçanın birleştirilmesinden oluşturulmuştur.

Bu bölümde de mavi renk çiniler ağırlıktadır. Gövde bölümünün ortasında ise yeşil renk çinilerden oluşturulmuş, üzerinde yazı bulunan, pano şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Çeşmenin ayna taşı üzerinde kabartma desenli güzel bir motif görülmektedir. Tek lüveli olan çeşmenin önünde yekpare taştan yapılmış, derin sayılabilecek bir yalak taşı bulunmaktadır. Üzeri ve dış çevresi kabartma motiflerle süslü olan sütunların, başlıkları üzerinde kupa biçimli süsleme unsurları bulunmaktadır. Kupaların üzerinde ise küre biçimli öğeler dikkati çekmektedir.

Osmaniye Mahallesi Çeşmesi

Osmaniye Camisi'nin güneyinde bulunduğu bilinen bir mahalle çeşmesidir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme bugüne ulaşmamıştır. Günümüzde İsmetpaşa semtinde, Uzunyol Sokak ile Lodos Sokak'ın kesiştiği köşede yer aldığı söylenebilir. Adı belirlenemeyen çeşme, Osmaniye Mahallesi'nde bulunduğu için tarafımızdan bu şekilde adlandırılmıştır.

Paşa Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, 'Paşa Çeşmesi' adıyla kaydedilmiş bir çeşme görülmektedir. Hanımpınarı su hattı üzerinde bulunan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri, Talatpaşa Bulvarı üzerinde bulunan İnönü İlköğretim Okulu'nun kuzeydoğu yönünde arka tarafına denk gelmektedir. Buradaki İpçi Sokak'a girildiğinde sol taraftadır. Bugün çeşmenin bulunduğu alan boştur. Ancak burada tuğla örgü olarak yapılmış, üstü sıvalı, küçük bir çeşme kalıntısı yer almaktadır. Çeşmenin, günümüzde var olmayan bir evin avlu duvarına yaslandığı anlaşılmaktadır. Bu kalıntının Paşa Çeşmesi ile bir bağlantısı olduğu sanılmamakta birlikte, Paşa Çeşmesi ortadan kalktıktan sonra onun yerine ya da çok yakınına yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Paşa Çeşmesi. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş çeşmeyi gösteren bir fotoğraf. (Uğur Kavas Arşivi, Kaynak: Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları, s.125, 2014, BYEGM Yayınları).

Paşa Çeşmesi hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Yıldız Albümleri'nde yayınlanmış eski bir fotoğrafı üzerinden yorum yaparak, çeşmenin ilk yapıldığı

dönemlerde 2 taraflı olduğu ve her iki yüzünün de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir tarafının hayvanlara diğer tarafının insanlara ayrılmış olması muhtemeldir. Çeşme ana gövdesinin üzerine çeşmenin her iki yüzüne de geniş bir saçak oluşturacak şekilde, üçgen alınlıklı, kırma kiremit bir çatı yerleştirilmiştir. Çeşmenin bir yüzünde daha geniş tutulan saçak bölümü, önde 2 ahşap direk ile taşınmıştır. Köşeli yapıları olduğu görülen ahşap direklerin altlarına silindirik biçimli yarım sütunlar destek olarak yerleştirilmiştir. Ahşap direklerin taşla bulunduğu noktalarda ahşaptaki yıpranma, çeşmeye gelenlerin hayvanlarını buraya bağlamalarından kaynaklanmış olmalıdır. Çeşmenin diğer yüzünde bulunan saçak daha kısa ve desteksizdir. Çeşmenin tavanı tarafından taşınmaktadır. Çeşmenin ön yüzlerinde kesme ve devşirme mermer taşlar birlikte kullanılmıştır. Ön yüzleri bağlayan dolgu moloz taşlarla sağlanmıştır. Çeşmenin fotoğrafta görünen yüzünde mihrap nişi biçiminde fazla derin olmayan bir niş yer almaktadır. Nişin kenar bölümlerini oluşturan taşlar, dikey yerleştirilerek sütun görünümü yaratılmıştır.

Saraç Sinan Çeşmesi

Günümüzde Kale Mahallesi sınırları içinde bulunan Saraç Sinan Mescidi'nin batı tarafında bir çeşme bulunduğu bilinmektedir. Daha önceden burada yer alan medresenin yan tarafında bulunan çeşmenin yeri, günümüzde Berberler Sokak üzerine denk gelmektedir. Elmadağ su hattı üzerinde olduğu bilinen çeşme ve bitişiğindeki medrese günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin bulunduğu yerde bugün kısmen görülebilen ayna taşı ve asfalta gömülmüş vaziyetteki yalak taşı betonarmedir. Betonarme eklemeler orijinal çeşmenin hemen ön tarafına sonradan koyulmuştur. Çeşmeye ait asıl yapı, evin çevre duvarı haline getirilmiş ve üzeri sıvanmıştır. Mahallede yaşayanlar, çeşmenin uzun uzun süredir kullanılmadığını ve yıkıldığını belirtmişlerdir.

Saraç Sinan Çeşmesi. Çeşmeye ait asıl yapının evin çevre duvarının bir parçası haline getirildiği ve üzerinin sıvandığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Saraçlar Mescidi Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda Dellal Karaca Mektebi'nin doğusunda bir çeşme gösterilmiştir. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Ulus'ta Çıkrıkçılar Yokuşu'nun devamı olan Saraçlar Sokak üzerinde, Saraçlar Mescidi'nin bulunduğu yere denk gelmektedir. Çeşmenin mescide ait olduğu, ancak günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Gönül Öney'in hazırladığı 1971 tarihli paftada, çeşmenin Saraçlar Mescidi'nin güney bitişiğinde yer aldığı görülmektedir (*Öney, Paftalar 2*).

Sarı Kadı Camisi Çeşmesi

Hacettepe Mahallesi, Sarıkadın Sokak üzerinde bulunan 18. yüzyıl yapısı Sarı Kadı Camisi'nin (*Mimarzade Camisi*) doğu cephesinde, avlu kapısının karşısında yer alan çeşmeyi, Mimarzade'nin validesi (*annesi*) yaptırmıştır. Mimarzade'nin vakfiyesinde, gelirlerinden bir bölümünü bu çeşmeye ayırdığı bilinmektedir. Sivri kemerli derin bir nişi bulunan çeşmenin alt tarafı moloz taş, üst bölümleri tuğla örgü olarak yapılmıştır. Uzun yıllar bakımsız kalan çeşme, 1998'de yıkılmıştır. İbrahim Hakkı Konyalı, 2 satır halinde olduğunu belirttiği çeşme kitabesinin Osmanlıcasını vermiştir (*Konyalı, s.75*). Kitabesinden çeşmenin, Hicri 1279'da (*Miladi, 1862-63*) yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin alt satırında "Suvari miralayı şehit bey efendi" yazmaktadır. Konyalı, 1941 yılında bu çeşmenin yanında hayvanlar için ayrılmış bir çeşmenin daha bulunduğunu belirtmektedir. Günümüzde her iki çeşme de yerinde değildir.

Sarı Kadı Cami Çeşmesi (Fotoğraf: Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, Abdülkerim Erdoğan, s.251, Altındağ Belediyesi Yayınları, 1998)

Süleyman Şevki Bey Çeşmesi (*Hükümet Konağı Çeşmesi*)

Bir dönem Ankara'da Alaybeyliği (*Jandarma Komutanlığı*) yapmış olan Süleyman Şevki Bey, Hükümet Konağı bahçesine bir çeşme yaptırmıştır. Çeşmenin adının, Atpazarı'nda bulunan maksemden su alan çeşmeler arasında geçtiği bilinmektedir. Söz konusu listede 'Hükümet Konağı Çeşmesi' adıyla kaydedilmiştir. 1924 Ankara Haritası'nda, Vallilik Binası'nın (*Hükümet Konağı*) kuzey tarafındaki bahçede

gösterilen çeşmeyi, Burhan Felek'in büyükbabası Süleyman Şevki Bey'in yaptırdığı bilinmektedir (*Çeşmeyle ilgili bilgileri içeren gazete kupürü, Ankara araştırmacısı Gönül Genç tarafından bana iletilmiştir. Kendisine teşekkür ederim. Gazete kupürünün aslı, "Burhan Felek-Büyükbabamın Anadolu'daki Alaybeylikleri" adı ile Taha Toros Arşivi'ndedir. Kaynaklar bölümünde Felek Burhan başlığı altında kupürün bağlantısı verilmiştir.*).

"Zibu dilçü çeşme yaptırdı Süleyman Şevki Bey

Mana Murat olundukta:

Süleyman Şevki Bey, güzel ve gönül arayan bir çeşme yaptırdı."

Kitabesinin ilk mısrasında ebced hesabıyla yapım tarihi verilen çeşmenin, Hicri 1286 (*Miladi, 1869*) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Burhan Felek'in köşe yazısından, Nevzat Tandoğan'ın Ankara valiliği döneminde (*1929-1946*) çeşmenin kullanıldığı ve suyunun aktığı anlaşılmaktadır. Sonrasında bu çeşme buradan kaldırılmış ya da başka bir yere nakledilmiştir.

Tabakhane Camisi Çeşmesi

İlk yapım tarihi 15. yüzyıl olduğu bilinen Tabakhane Camisi, sonraki yüzyıllarda yıkılarak yenilenmiştir. Camisi günümüzde Ulus'ta Hacıbayram Mahallesi sınırları içinde Kevgirli Sokak üzerinde yer almaktadır. Camiye ait olduğu düşünülen çeşmenin, caminin batı tarafındaki eski minare gövdesine bitişik olan sıbyan mektebinin önünde bulunduğu, eski bir Ankara fotoğrafından anlaşılmıştır.

Fotoğraftan anladığımız kadarıyla, kesme

Ankara taşları kullanılarak yığma biçimde yapılmış olan çeşme sade yapılıdır. Hafif dışa çıkık bir üst silmesi bulunmaktadır. Silmenin altında bir kitabesi bulunan çeşme 2 lülelidir. Çeşmenin ana gövdesi, kısa kenarı üzerinde duran dikdörtgen formdadır. Çeşmenin alt seviyesinde uzunlamasına dikdörtgen biçimli bir bölüm daha bulunmaktadır. Ana gövdeye bitişik olan bu bölüm üzerinde de lüleler oldu-

Tabakhane Cami Çeşmesi. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) çekilmiş olan bu fotoğrafta, çeşmenin önünde toplanmış insanlar görülmektedir. (Uğur Kavas Arşivi, Kaynak: Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları, s.109, 2014, BYEGM Yayınları).

ğu görülmektedir. Çeşmenin yalak taşı her iki bölümü de kapsayacak şekilde uzun olarak yapılmıştır. Çeşmenin ne zaman yapıldığı ve ne zaman ortadan kalktığına ilişkin elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Tabakhane Köprüsü Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda Börekçiler Mahallesi'nin doğusunda, Tabakhane Köprüsü'nün kuzeyi ve Ördekli Köprüsü'nün güneyinde yer alan çeşmenin adı haritada belirtilmemiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme günümüze ulaşmamıştır. 'Tabakhane Köprüsü Çeşmesi' adlandırması, bulunduğu konum itibarıyla tarafımızdan kullanılmıştır. Çeşmenin eski fotoğraflarından tespit edebildiğimiz kadarıyla ön tarafında üçgen alınlıklı, kiremit çatılı bir saçağı bulunduğu anlaşılmıştır. Saçağın iki ahşap destek tarafından taşındığı görülmektedir. Bazı fotoğraflarında saçağın olmaması, ilk dönemlerde olmadığı ya da sonradan yıkılmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Çeşmenin günümüzdeki yerinin, Kevgirli Sokak'ın Bentderesi Caddesi (*Hacı Bayram Bulvarı*) ile kesiştiği kavşağın göbek noktası yakınında olduğu söylenebilir.

Tabakhane Köprüsü Çeşmesi. 1926 yılında çekilmiş olan bu fotoğrafta, Tabakhane Köprüsü ile Ördekler Köprüsü arasında ortada görünen yapı çeşmeye aittir (Fotoğraf: Cumhuriyet'in Başkenti, Atıla Cangır, Cilt III, s.1171, 2007, Ankara Üniversitesi Yayını).

Telli Hacı Halil Camisi Çeşmesi

Hamamarkası semtinde Telli Hacı Halil Camisi'nin batı cephesinde, giriş kapısının sol tarafında eskiden bulunduğunu bildiğimiz çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin caminin adıyla anıldığı tahmin edilmektedir. Ne zaman yapıldığı

bilinmeyen çeşmenin eski bir fotoğrafından yararlanarak, kesme taşlardan yapılmış sade bir yapı olduğu söylenebilir. Cami girişinde bugün de varlığını koruyan oda şeklindeki küçük yapının, yola bakan duvarına monte edilmiştir. Üst bölümünde ince bir silmesi bulunan çeşme tek lülelidir. Önünde yekpare geniş bir yalak taşı bulunmaktadır. Çeşmenin 70'li yıllarda varlığını koruduğu bilinmekle birlikte, hangi yıl kaldırıldığı belirlenememiştir.

Tiflis Camisi Çeşmesi

Ulus'ta eskiden Tahtakale Hamamı'nın güneybatısında bir çeşme olduğu bilinmektedir. Tiflis Camisi'nin önünde (*kuzeyinde*) yer alan çeşmenin adı belli değildir. Camiye ait olduğu düşünülen çeşme, tarafımızdan 'Tiflis Camisi Çeşmesi' olarak adlandırılmıştır. Çeşmenin bulunduğu bölgenin 1929 Tahtakale yangın alanında kaldığı bilinmektedir. Çeşmenin günümüzdeki yeri, eski adıyla Posta Caddesi üzerinde, yanan Modern Çarşı binasının yerindeki otoparkın kuzeydoğu tarafına denk gelmektedir.

Tülüce Çeşmesi (Hacı Fatma Hanım Çeşmesi)

Osmanlı Dönemi'nde Tülüce Mahallesi'nde Tülüce Camisi'nin güney bitişiğinde bulunan boş alanda gösterilen çeşme, kısaca 'Tülüce Çeşmesi' adıyla bilinmektedir.

Tülüce Çeşmesi'dir (Hacı Fatma Hanım Çeşmesi) (Fotoğraf: Necati Kazancı Arşivi).

Çeşmenin 1940'lı yılların başında ortadan kalktığı tahmin edilmektedir. Eskiden çeşmenin batısında Hapishane-i umumi adıyla bilinen Ankara'nın ilk cezaevi, güneydoğusunda ise Diyanet İşleri binası (*son dönemlerde Anafartalar Polis Karakolu ve Hotel Ulus olarak kullanılan bina*) bulunuyordu.

Eski fotoğraflarından çeşmenin Ankara çeşmelerine göre farklı bir mimari tarzı olduğu anlaşılmaktadır. Türbe mimarisine benzer tarzda yapılan çeşmenin kare planlı olduğu ve köşe bölümlerinin düzleştirildiği görülmektedir. Üstünde yuvarlak biçimli kubbesi olan çeşmenin arka bölümü hariç 3 yüzünde sivri kemerli birer niş bulunmaktadır. Nişlerin içine lüleler yerleştirilmiştir. Kuzey tarafa bakan arka yüzü ise tahminen portal gibi düzenlenmiştir. Her biri ayrı yöne bakan 3 yüzü aynı anda kullanılabilen çeşme, Ankara'da mimari açıdan bilinen tek örnektir.

Ernest Mamboury, 1933'de yayınlanan Ankara Gezi Rehberi adlı kitabında bir çeşmeye ait kitabeden bahsetmektedir. Kuva-yı Milliye Caddesi'nde olduğu ve '3 yüzlü' olduğu belirtilen çeşmenin Tülüce Çeşmesi olması muhtemeldir (*Ankara çeşmeleri içinde 3 yüzünde lülesi olan başka çeşme yoktur.*). Mamboury'nin verdiği bilgiye göre, çeşmenin güney yüzünde yer alan kitabesinin metni şöyledir:

"Hacı Mustafa Bey'in bağışıyla yaptırılan bu güzel üç yüzlü Çeşme için Allah'a Hamdolsun.

Bu beyin niyeti halka açık bu çeşmeyi yaptırarak karısının ruhunun şad olmasını sağlamaktır.

Bu çeşmeden kana kana su içenler Hacı Fatma Hanım'ın ruhu için dua etsin.

Dört seçilmişlerden yola çıkarak bu tarihi düşündüm

Kalbin acısını dindiren balözlü bu ulu çeşmeden için."

Metindeki 4. satırın ebced hesabına göre yapılan değerlendirmesinde, Hicri 1316 (*Miladi, 1898*) tarihinin verildiği anlaşılmaktadır. Bu tarih çeşmenin yapım yılını işaret etmektedir. Çeşmenin onarım yılını gösteren diğer kitabede ise aşağıdaki ifade yer almaktadır:

"Çeşmeyi yeniden yaptırın Hacı Dayı'nın ruhuna dua ediniz.

Bütün c anlıları sudan yarattık. 1327"

Bu kitabelerden, Hacı Mustafa Bey tarafından 1898 yılında yaptırılan çeşmenin, 1908 yılında Hacı Dayı tarafından onarımının sağlandığı anlaşılmaktadır (*Mamboury, s.198-199*).

Ulucanlar Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda Yusuf Habbaz Mescidi'nin (*Ağaçayak Camisi*) yakınında, batı yönde bir medrese (*ya da okul*) ile bir türbe gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan türbe ve medresenin önünde bir çeşme bulunduğu haritadan anlaşılmaktadır. Bu çeşmeyi ve camiye birlikte gösteren eski bir fotoğraftan çeş-

menin yerini ve yapısal özelliklerini görebilmek mümkün olmuştur. Çeşmeyi gösteren başka bir fotoğrafın üzerinde yazan nottan, çeşmenin 'Ulucanlar Çeşmesi' şeklinde adlandırıldığı öğrenilmiştir. Ulucanlar Çeşmesi'nin Atpazarı'ndaki maksem-den su alan çeşmeler arasında yer aldığı bilinmektedir. Çeşmenin, günümüzdeki yeri Ulucanlar Caddesi 16 numaralı apartmanın yakınına denk gelmektedir.

Arşivimizde bulunan ve üzerinde Osmanlıca "Ankara Ulucanlar Çeşmesi" yazan bir fotoğrafa dayanarak çeşme hakkında bilgi vermek mümkündür. Dikdörtgen planlı çeşme, diğer Ankara çeşmeleriyle kıyaslandığında daha büyük boyutludur. Çeşmenin çatı kısmı taştan kısa bir saçakla kapatılmıştır. Kesme taşlarla yapılmış çeşmenin ön cephesi 3 bölüm halinde düzenlenmiştir. En üst bölümde, yanlarda yer alan düz biçimli iki sütunce üzerine oturtulmuş profilli bir korniş yer almaktadır. Sütuncelerin arasına sivri kemerli, fazla derin olmayan sağır bir niş yerleştirilmiştir. Orta da yer alan bölümde yek-

Ulucanlar Çeşmesi (Fotoğraf: Necati Kazancı Arşivi).

Ulucanlar Çeşmesi (Fotoğraf: Annemarie Schwarzenbach Arşivi, 1933).

pare büyük bir ayna taşı olduğu anlaşılmaktadır. En altta ise yine yekpare taştan yapılmış derin bir yalak taşı bulunmaktadır.

Yeğenbey Çeşmesi

Aziz Klemens Kilisesi, 1438 yılında Yeğenbey Camisi adıyla camiye çevrilmiştir. Bu caminin zamanla kullanılamaz duruma gelmesiyle birlikte 19. yüzyıl ortalarında yapının yakınına aynı adla yeni bir cami yaptırılmıştır. Yeni yapılan caminin ön tarafına 'Yeğenbey Medresesi' adıyla bir medrese ve Yeğenbey Çeşmesi adıyla bilinen bir çeşme inşa edilmiştir. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal'e verdiği destekle öne çıkmış olan Diyanet İşleri eski reislerinden Mehmet Rifat Börekçi'nin bu medresede müderrislik yaptığını bilinmektedir (*Konyalı, s.91*). 1916 Hisarönü yangını sırasında, yeni yapılan cami ile birlikte buranın önünde yer alan medrese ve çeşme de yanarak yok olmuştur.

Kaynaklarda 'Yeğenbey Çeşmesi' olarak adlandırılan çeşmenin suyunun Elmadag'dan geldiği, bu nedenle makbul kabul edildiği söylenmektedir (*Bağlum, s.39*). Çeşme, Atpazarı'ndaki maksemden su alan 32 mahalle çeşmesi arasında sayılmıştır. (*Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, s.36-37*). Karacabey'in torunlarından Abdülhadi ile Hacıbayram mütevellisi arasında çıkan bir ihtilafa ait Hicri 1128 (*Miladi 1715-16*) tarihli emirde, Yeğenbey Çeşmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.114*)

Yenice Camisi Çeşmesi (İtfaiye Meydanı yakınında)

İtfaiye Meydanı yakınında bulunan 18. ya da 19. yüzyıla tarihlenen Yenice Camisi'nin (*Ali Bey Camisi*) batı tarafında yer alan eski çeşmesi günümüzde yerinde değildir. Hakkında bilgi bulamadığımız çeşmenin yerine yeni bir çeşme koyulmuştur.

Yukarı Erzurum Çeşmesi

1924 Ankara Haritası'nda, bölgedeki mezarlık alanın batı tarafında bir çeşme işaretlenmiştir. 'Yukarı Erzurum Çeşmesi' olarak adlandırılan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Hacettepe Mahallesi'nde Erzurum Sokak üzerinde olduğu anlaşılan çeşmenin, bugün Erzurum Sokak'taki 14 kapı numaralı Uğur Apartmanı'nın bulunduğu alana denk geldiği söylenebilir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Zincirli Camisi Çeşmesi

Ulus'ta Anafartalar Caddesi üzerinde bulunan Zincirli Camisi'nin batı köşesinde, eski Hükümet Caddesi'nin bugünkü Anafartalar Caddesi ile kesiştiği köşede bir çeşme gösterilmiştir. Çeşme, Anafartalar Caddesi'ne bakmaktadır. Cumhuriyet döneminde burada, sonradan adı Bilen Sokak olarak değiştirilen Evrak Mahzeni Sokak yer alıyordu. Ulus'ta 1960 yılında yapılan düzenlemeler sırasında bu sokak iptal edilmiştir. Bilen Sokak'ın yeri günümüzde Ulus Şehir Çarşısı'nın sağ tarafına

(doğusuna) düşmektedir. Çeşme hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Bilen Sokak iptal edilmeden epey önce çeşmenin kaldırıldığını eski Ankara fotoğraflarından anlamak mümkündür. Çeşme, kesin olmamakla birlikte bir fotoğraf altı yazısına dayanarak 'Zincirli Camisi Çeşmesi' şeklinde adlandırılmış olmalıdır.

Zincirli Cami Çeşmesi. Anafartalar Caddesi üzerinden çekilmiş olan bu fotoğrafta, günümüzde iptal edilen Bilen Sokak girişi ve sokağın içinde az ilerde sol kolda 3 katlı Hürriyet Oteli binası görülmektedir. Fotoğrafın sağ köşesinde Zincirli Cami Çeşmesi yer almaktadır (Fotoğraf: Ankara Kara Kalpaklı Kent, 1923-1938, s.203, 2009, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını).

Diğer Ankara çeşmeleri (19 Adet)

Kitabımızın önceki bölümlerinde, günümüze ulaşan 39 adet ve ulaşmayan 54 adet olmak üzere 93 mahalle çeşmesi hakkında bilgi verilmiştir. Oysa Osmanlı Dönemi'nde yapılmış Ankara mahalle çeşmesi sayısı daha fazladır. Bu bölümde 93 çeşme haricinde kalan diğer mahalle çeşmelerini inceleyeceğiz. İnceleyeceğimiz çeşmelerin hiçbirinin adı bilinmemektedir ve hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Varlıklarını 1924 Ankara Haritası üzerinden tespit ettiğimiz 19 çeşmenin günümüzdeki konumları yaptığımız çalışmalar sonrası saptanmıştır. Bu çeşmeler aşağıda 01-19 şeklinde numaralandırılarak ele alınmıştır. Kuşkusuz Ankara merkezde yer alan başka çeşmeler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmının varlığı Ankara araştırmacılarının arşivlerinde bulunan fotoğraflar aracılığı ile belirlenmiştir. Ancak haklarında elimizde başka bilgi bulunmadığı için bu çeşmeler araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

Çeşme 01 (*Augustus Tapınağı güneyinde*)

1924 Ankara Haritası'nda, Hacı Bayram Camisi yakınındaki Nezihe Hanım Çeşmesi'nin doğusunda, biraz ilerde gösterilen çeşme hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüze ulaşmayan çeşmenin adı belirlenememekle birlikte, Augustus Tapınağı'nın güneyinde yer aldığı bilinmektedir.

Çeşme 02 (*Posta Caddesi üzerinde*)

1924 Ankara Haritası'nda, İbn-i Gökçe Camisi (*Gökçeoğlu Mescidi*) doğusunda bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmayan çeşme hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çeşmenin günümüzdeki yerinin, Posta Caddesi (*Şehir Teğmen Kalmaz Caddesi*) üzerinde, 12 numaralı apartmanın yakınına denk geldiği söylenebilir.

Çeşme 03 (*Gazi Lisesi güneyinde*)

1924 Ankara Haritası'nda, Hatuniye Mahallesi'nde günümüze ulaşmamış olan Hatuniye Camisi'nin güneyinde bir çeşme gösterilmiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme, bugün, İtfaiye Meydanı yakınında Gazi Lisesi'nin güneyinde Dibek Sokak üzerinde bulunan Otel Erden'in doğu bitişiğine denk gelmektedir.

Çeşme 04 (*Kılıçay Çantacılar Çarşısı yerinde*)

1924 Ankara Haritası'nda Harik Mahalli (*yangın bölgesi*) içinde, kuzey tarafta bir çeşme gösterilmiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme, 1916 Hisarönü yangın alanı içindedir. Muhtemelen yangın sonrasında kullanılamaz hale gelmiştir. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Ulus'ta Necatibey Mahallesi'nde Çantacılar Sokak'ta yer alan Kılıçay Çantacılar Çarşısı'nın yerine denk gelmektedir.

Çeşme 05 (Çıkırkçılar Yokuşu üzerinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Harik Mahalli (*yangın bölgesi*) içinde güney tarafta bir çeşme gösterilmiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşme, 1916 Hisarönü yangın alanı içindedir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin bugünkü yeri, Ulus'ta Çıkırkçılar yokuşunun Düz Sokak (*Işıklar Caddesi'nin üst paraleli*) ile kesiştiği köşe yakınına gelmektedir.

Çeşme 06 (Denizciler Caddesi üzerinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Lelebici Mahallesi'nde Lelebicioğlu Camisi'nin güney tarafında bir çeşme işaretlenmiştir. Haritalarda ismi yazılmamış olan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri, Ahmet Adnan Saygun Caddesi üzerinden Denizciler Caddesi'nin ayrıldığı köşede yer alan dolmuş duraklarının bulunduğu alana denk gelmektedir.

Çeşme 07 (Yahudi Mahallesi'nde)

1924 Ankara Haritası'nda, Lelebici Mahallesi'nde Lelebicioğlu Camisi'nin doğu tarafında bir çeşme işaretlenmiştir. Haritalarda ismi yazılmamış olan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Bugünkü yeri, eski adıyla Yahudi Mahallesi'nde Acı Çeşme Sokak ile Kargı Sokak'ın kesiştiği köşeye denk gelmektedir.

Çeşme 08 (Çocuk Esirgeme Kurumu yerinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Şengül Hamamı'nın kuzeydoğusunda Anafartalar Caddesi üzerinde bir çeşme işaretlenmiştir. Haritalarda ismi yazılmamış olan çeşme, günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri bugün, Anafartalar Caddesi ile Acı Çeşme Sokak'ın kesiştiği noktada bulunan merdivenlerin başına denk gelmektedir. Günümüzde, merdivenlerin batı bitişiğinde, 1925-1930 yılları arasında yapılan Çocuk Esirgeme Kurumu binası bulunmaktadır (*İki katlı binanın giriş kapısı üzerinde bulunan Osmanlıca tabelada, Himaye-i Etfal Cemiyeti 1926 yazmaktadır.*). Çeşme, muhtemelen bu bina yapılırken kaldırılmıştır.

Çeşme 09 (Hasırcılar Geçidi yakınında)

1924 Ankara Haritası'nda, günümüze ulaşmamış olan Mukaddem Camisi'nin kuzeyinde bir çeşme işaretlenmiştir. Haritada ismi yazmayan çeşme hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Hanımpınarı'ndan gelen suyu kullandığı anlaşılan çeşmenin yeri Talatpaşa Bulvarı üzerinde, Hasırcılar Geçidi'nin kuzeydoğu tarafındadır. Eskiden burada bulvar üzerinden ayrılan İğde Sokak girişi bulunuyordu. Şimdilerde bu giriş kapanmıştır. Kabaca adres vermek gerekirse, Talatpaşa Bulvarı No: 39'da bulunan Çağın Eczanesi yakınına denk geldiği söylenebilir. İbrahim Hakkı Konyalı, Mukaddem Mahallesi'nde Çanakçı Musluğu adlı bir çeşmeden bahsetmektedir (*Konyalı, Karacabey Mamuresi, s.94-95*). Bu çeşmenin 'Çeşme 09' ile aynı mahallede bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çeşme 10 (Numune Hastanesi doğu bitişiğinde)

1924 Ankara Haritası'nda, günümüze ulaşmamış olan Mukaddem Camisi'nin doğusunda bir çeşme işaretlenmiştir. İstasyon Caddesi üzerinde, güney tarafta gösterilen çeşmenin haritada ismi belirtilmemiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşmenin yeri günümüzde, Talatpaşa Bulvarı üzerinde, İbni Sina Hastanesi kompleksi ile Numune Hastanesi kompleksi arasında bulunan ve 'Ankara Hastanesi acil girişi' olarak bilinen girişin köşesine denk gelmektedir.

Çeşme 11 (Numune Hastanesi karşısında)

1924 Ankara Haritası'nda, günümüze ulaşmamış olan Mukaddem Camisi'nin doğusunda bir çeşme işaretlenmiştir. İstasyon Caddesi üzerinde, kuzey tarafta gösterilen çeşmenin ismi haritada belirtilmemiştir. Hakkında bilgi bulunmayan çeşmenin yeri günümüzde, Numune Hastanesi'nin karşısında (*kuzeyinde*), Talatpaşa Bulvarı üzerindeki Serattar Apartmanı'nın (*No:7*) bulunduğu yere denk gelmektedir.

Çeşme 12 (Hamamarkası Meydanı'nda)

1924 Ankara Haritası'nda, 'Hamamarkası Meydanı' olarak belirtilen meydana bir çeşme gösterilmektedir. İsmi haritalarda belirtilmeyen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Hakkında bilgi bulamadığımız çeşmenin, günümüzde Karacabey Hamamı'nın arka tarafında, Hamamarkası Sokak ile İnci Sokak'ın kesiştiği alanda bulunduğu söylenebilir. Burası bugün de küçük bir meydan şeklindedir. Çeşmenin yeri, İnci Sokak ile Çağlayan Sokak köşesindeki Akbaş Mahallesi Yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği'nin lokalinin bulunduğu yere denk gelmektedir.

Çeşme 13 (Hacettepe Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi girişi önünde)

1924 Ankara Haritası'nda, Mukaddem Mahallesi güneyinde bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin haritada ismi belirtilmemiştir. Çeşmenin yeri, Hacettepe Merkez (*Sihhiye*) Kampüs alanı içinde, Adnan Saygun Caddesi'ne yakın konumdadır. Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı okullardan, Hemşirelik Fakültesi bina girişinin önünde bulunduğu söylenebilir.

Çeşme 14 (Hacettepe Üniversitesi, Personel Daire Başkanlığı yerinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Kara Musalla Meydanı önünde bir çeşme işaretlenmiştir. Haritada ismi belirtilmeyen çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin yeri Hacettepe Üniversitesi Merkez (*Sihhiye*) Kampüsü alanı içinde, Personel Daire Başkanlığı binasının bulunduğu alana denk gelmektedir.

Çeşme 15 (Hamamönü Sarıkadın Sokak üzerinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Hamamönü Meydanı'ndan Sarıkadın Sokak'a girildiğinde 15 metre kadar ilerde, sağ kolda bir çeşme işaretlenmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Çeşme 16 (Hacettepe Üniversitesi, Dış Hekimliği fakültesi doğusunda)

1924 Ankara Haritası'nda, Hacettepe Üniversitesi Sıhhiye kampüsü içinde İmaret Camisi (*Karacabey Camisi*) yakınında Tacettin Sokağı'nda (*Mehmet Akif Ersoy Sokak*) bir çeşme gösterilmiştir. Günümüze ulaşmamış olan çeşmenin adı haritada belirtilmemiştir. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Hacettepe Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi binasının Mehmet Akif Ersoy Sokak tarafındaki doğu köşesi önüne denk gelmektedir.

Çeşme 17 (Hamamönü, Karacabey Çeşmesi karşısında)

1924 Ankara Haritası'nda, Karacabey Camisi önünde bulunan Karacabey Çeşmesi'nin hemen karşısında (*kuzeyinde*) bir çeşme daha gösterilmiştir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Çeşme 18 (Hamamönü, Karacabey Camisi batısında)

1924 Ankara Haritası'nda, Karacabey Camisi'nin batı tarafında, otopark olarak kullanılan alanla cami arasında yer aldığı anlaşılan bir çeşme gösterilmiştir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Çeşme 19 (Hamamönü, Karacabey Camisi güneyinde)

1924 Ankara Haritası'nda, Karacabey Camisi'nin güney tarafında bir çeşme gösterilmiştir. Çeşmenin günümüzdeki yeri, Onkoloji Hastanesi'nin batısında 'Sıhhiye Spor Salonu' olarak bilinen yapının batı tarafında, Gevher Nesibe Caddesi üzerine denk gelmektedir. Çeşme hakkında bilgi bulunamamıştır.

Bağ evlerinde, konaklarda kullanılan bahçe çeşmeleri

Osmanlı Dönemi'nde Ankara merkezde bulunan 112 mahalle çeşmesi hakkında kitabımızın önceki bölümlerinde bilgi verildi. Bu çeşmelere merkeze uzak bölgelerde yer alan bağ evleri çeşmeleri dahil değildir. Bilindiği gibi Osmanlı Dönemi Ankarasında özellikle zengin Gayrimüslim ailelerin, şehrin dışındaki Keçiören, Etlik, Ayrancı, Esat, Çankaya ve Dikmen gibi semtlerde bağları ve sayfiye olarak kullandıkları konakları bulunuyordu. 19. yüzyılda Ankara'daki bağ evi sayısının 2000 kadar olduğu tahmin edilmektedir (*Esin Taylan, Etöz Zeliha, s.198, 199*). Hızlı şehirleşmeye bağlı olarak Ankara bağ evleri süratle yok olmuştur. Özellikle zengin konaklarının bahçelerinde bulunan gösterişli çeşmeler de konakları ile birlikte tarihe karışmıştır. Bağ evlerinin yok olma sürecinde burada bulunan çeşmelerden bazılarının başka semtlere taşındığı anlaşılmıştır (*Hanifi Rum Çeşmesi ve Keçiören Pınarbaşı Mahallesi'nden taşınan çeşme örnek olarak verilebilir.*). Bağ evi çeşmelerinden günümüze kadar ulaşmayı başarmış çok az örnek bulunmaktadır.

Mahalle çeşmelerinden form olarak farklı olan bağ evi çeşmeleri, biraz daha küçük ve süslüdür. Bazılarının hem ön hem de arka tarafında lüleleri bulunmaktadır. Yalak taşları genellikle hamam kurnası biçiminde olmaktadır. Ankara bağ evleri çeşmelerinden saptayabildiklerimizin adları ve yerleri aşağıda liste halinde verilmiştir. Listede yer alan 20 çeşmenin bazıları günümüze ulaşmıştır.

Bağ evlerinde, konaklarda kullanılan bahçe çeşmeleri (20 Adet)

01. Vehbi Koç Bağ Evi Çeşmesi (*Keçiören, VEKAM bahçesi*)
02. Şevket Bey Evi Çeşmesi (*Keçiören, Pınarbaşı Mahallesi*)
03. Erbiller Evi Çeşmesi (*Keçiören, Pınarbaşı Mahallesi*)
04. Bağ Evi Çeşmesi (*Keçiören, Pınarbaşı Mahallesi*) (*Ulus, Bentderesi Caddesi'ne taşındı*)
05. Papazın Evi Çeşmesi (*Keçiören, Şahlar Mahallesi*)
06. Tarmanlar Evi Çeşmesi (*Keçiören, Şahlar Mahallesi*)
07. Ziraat Mektebi bahçesindeki çeşme (*Günümüzde Meteorololi Genel Müdürlüğü, Keçiören*)
08. Atatürk Çocuk Yuvası bahçesi çeşmesi (*Keçiören*)
09. Esertepe Bağ Evi Çeşmesi 1 (*Etlik, Esertepe Mahallesi*)
10. Esertepe Bağ Evi Çeşmesi 2 (*Etlik, Esertepe Mahallesi*)

11. Esertepe Bağ Evi eşmesi 3 (*Etlık, Esertepe Mahallesi*)
12. Kazım Karabekir Evi (*Etlık*)
13. Kasapyan Bağ Evi eşmesi (*Günümüzde ankaya Köşkü bahçesi*)
14. Rifat Böreki Evi eşmesi (*Aşğı Ayrancı, Kırkpınar Sokak ve Karyağı Sokak kesişiminde*)
15. Kuloğlu Sokak Bağ Evi eşmesi (*Yukarı Ayrancı*)
16. Abidin Paş Konağı Bağ Evi eşmesi (*Abidin Paş semtinde*)
17. Şışmanoğlu Konağı eşmesi (*Yeri kesin değildir. AO arazisi içinde olabilir.*)
18. Hacettepe Sıhhiye Kampüsü'ne taşınmış olan eşme (*Açık hava amfisi yakınında*)
19. Hacettepe Sıhhiye Kampüsü'ne taşınmış olan eşme (*Rektörlük girişı yakınında*)
20. Keçiören Sanatoryum Hastanesi evre duvarı üzerindeki eşme.

Not: Bağ evleri eşmeleri listenin hazırlanmasında Orhan Cezmi Tuncer'in Ankara Evleri kitabının yanı sıra çeşitli kaynaklar, eski Ankara fotoğrafları ve yaptığımız saha araştırmalarından edinilen bilgiler kullanılmıştır.

Ankara'da bulunan bağ evi çeşmeleri ve bazı mahalle çeşmelerden örnekler

Ankara Rumlarından Şişmanoğlu'na ait bağ evi. Bağ evinin Ankara'nın neresinde bulunduğu kesinlik kazanmamıştır. Fotoğrafın sol köşesinde bağ evi çeşmesi görülmektedir. Fotoğrafın 1900'lü yılların başlarında çekildiği tahmin ediliyor (Kaynak: İBB, Atatürk Kitaplığı Arşivi).

Keçiören Gazino Durağı'nda bağ evi bahçesinde bulunan çeşme. Cumhuriyet öncesi yapılmış olan evin, Fransız Katolik bir papaza ait olduğu belirtilmektedir. Papazın 1924 Mübadelesi ile Türkiye'den ayrılmasından sonra eve bir Türk göçmen yerleştirilmiştir (Kaynak: Orhan Cezmi Tuncer, Ankara Evleri, 2002, s.502).

Yukarı Ayrancı semtinde bulunan bir bağ evi çeşmesi. 'Ayyıldızlı Ev' olarak da bilinen bu evin eski Ankara Müftülerinden ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Rifat Börekçi'ye ait olduğu bilinmektedir (Fotoğraf: Hüseyin Tayla Arşivi No: 027354, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi).

1946 yılında çekilmiş olan bu fotoğrafta, Hıdırlık Tepe'de çeşme başında bekleyen ve su taşıyan kadınlar görülüyor (Fotoğraf: Robert Capa, SALT Araştırma Arşivi).

Eskiden Hacettepe Mahallesi'nde bulunduğu tahmin edilen bir bağ evi çeşmesi. Çeşmenin orijinal yeri belirlenememiştir. Çeşme günümüzde Hacettepe Merkez (Sihhiye) kampüsü içinde açık hava amfisi yakınındadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2016).

1970'li yıllarda çekildiği tahmin edilen bu fotoğrafta Kale içinde Misafir Fakih Cami'nin duvarına monte edilmiş olan çeşme görülmektedir. Çeşme günümüzde yerinde değildir. Fotoğraftaki çeşmenin, aynı yerde bulunan Osmanlı Dönemi yapısı bir çeşme yerine Cumhuriyet sonrasında yapıldığı bilinmektedir (Fotoğraf: Anonim, Kaynağı belirlenemedi).

Eski Boşnak Mahallesi'nde, halk arasında 'Arnavut Çeşmesi' adıyla bilinen bir mahalle çeşmesi. 19. yüzyıl sonunda yapıldığı tahmin edilen eski bir çeşme yerine Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yapıldığı tahmin edilmektedir. 2018 yılı Nisan ayına kadar varlığını korumuştur. Günümüzde yerinde otopark bulunmaktadır (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 16 Şubat 2018).

Kale Mahallesi'nde günümüzde varlığını koruyan çeşmenin boyandığı için zor görülebilen kitabesinde, '14 Mayıs Zafer Çeşmesi 1950' yazmaktadır. Çeşmenin Demokrat Parti'nin hükümet olduğu tarihi taşıdığı dikkate alındığında, günün anısına yapılmış olması muhtemeldir (Fotoğraf: Yavuz İşçen, 2017).

Yararlanılan kaynaklar (Alfabetik)

- 1924 Ankara Haritası (Osmanlıca), Müdafai Milliye Vekaleti Harita Dairesi Yayını, 1340, Yavuz İşçen Arşivi
- 1944 Ankara Haritası, Ankara Şehri Rehberi, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1944
- Ahi Elvan Çeşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37173>
- Albukrek Çeşmesi: <http://envanter.gov.tr/anit/kentsel/detay/37246>
- Ali Taşı Çeşmesi (Emine Hanım Çeşmesi): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37096>
- Ankara'nın Türk-İslam Dönemi, 2008, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını
- Aslanoğlu İnci, Ankara Karacabey Külliyesi, 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları
- Aydın S, Emiroğlu K, Türkoğlu Ö, Özsoy E.D, Küçük Asya'nın Bin Yüzü Ankara, Dost, 2005
- Bağlum Kemal, Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara, 1992
- Bahar, Beki. L. Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri, 2003, Pan Yayıncılık
- Bildirici Mehmet, Tarihi Su Yapıları Derlemesi, 2010, PDF
- Cengizkan Ali, Mübadele Konut ve Yerleşimleri, 2004, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını
- Denel Serim, 19. yüzyılda Ankara'nın Kentsel Formu ve Konut Dokusundaki Farklılaşmalar, Tarih İçinde Ankara, 1984, ODTÜ
- Denктаş Mustafa, Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler, 2002, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:7
- Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi (Hapishane Çeşmesi): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37315>
- Erdoğan Abdülkerim, Altındağ'ın Manevi Coğrafyası, 1998, Altındağ Belediyesi Yayınları
- Erdoğan Mustafa, 18. Asır Şairi Razi'nin Ankara ile ilgili Şiirleri, VEKAM, Ankara Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2017
- Erdoğan Şeref, Ankaram, Kültür Bakanlığı Yayını, 1999
- Ergenç Özer, 16. yüzyılda Ankara ve Konya, 2012, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Esin Taylan, Etöz Zeliha, 1916 Ankara Yangını, 2015, İletişim Yayınları
- Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2008, 2. Cilt, 2. Kitap, 2. Baskı, YKB Yayınları
- Eyice Semavi, Ankara'nın eski bir resmi, 1972, TTK
- F. Burhan, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32601/001517684006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Fıratlı Nezih, Ankara'nın ilk çağdaki su tesisatı, Mayıs 1949, Belleten
- Galip Mübarek, Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler, 1996, Altındağ Belediyesi kültür yayınları
- Hacı Ahmet Çeşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37103>
- Hacı Doğan Çeşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37225>
- Hacı Musa Çeşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37307>
- Hamidiye Çeşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37153>
- İğdi Özlem Gülenç, Abidin Paşa'nın Ankara Valiliği, 2013, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 53-2, s.225-248
- İlter Fügen, Yahudi Mahallesi ve Sinagog, Belleten, C: LX, sayı 229, Aralık 1996
- İşçen Yavuz, Ankara Yahudi Mahallesi ve Ankara Yahudileri, 2014, <http://yavuziscen.blogspot.com.tr/>

- Kadioğlu Musa, Görkay Kutalmış, Mitchell Stephen, Roma Dönemi'nde Ankara, 2011, YKB Yayınları
Karacabey eşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37294>
- Kavas Uğur, Yıldız Albümleri'nde Ankara Fotoğrafları, 2014, BYEGM Yayınları
Kayabaşı eşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37127>
- Koç Bekir, Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara, 2014, Ankara Sanayi Odası Yayını
Konuklar eşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37226>
- Konyalı İbrahim Hakkı, Ankara Camileri, 1978, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
Konyalı İbrahim Hakkı, Karacabey Mamuresi, 1943, İstanbul Numune Matbaası
Koyun Kız eşmesi (Koyungözü eşmesi): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37277>
- Mamboury Ernest, Ankara Gezi Rehberi, 1934, (DTCF eviri Kurulu 2014 evirisi), ANKAMER yayınları
Mehmet Şevket eşmesi (Altayaklı eşme): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37111>
- Nadiye Hanım eşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37259>
- Nazım Bey eşmesi: <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/ref/collection/TKV/id/246>
- Nazım Bey eşmesi: <http://envanter.gov.tr/anit/kentsel/detay/37107>
- Ongan Halit, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'ıye Sicili (1583-1584), 1958, TTK Yayını
Ongan Halit, Ankara'nın 2 Numaralı Şer'ıye Sicili (1588-1590), (İlk baskı 1974), ikinci baskı 2014, TTK Yayını
kszce eşmesi (Eskicioğlu eşmesi): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37245>
- ney Gönül, Ankara'da Türk Devri Yapıları, 1971, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları
zand Eşref, Ankara Şehri İçme Suyu Tarihine Kısa Bir Bakış, Milli İşler, Türk Mühendislik Haberleri, Nisan 1960
- zdemir Rifat, 19. yüzyılın İlk Yarısında Ankara, 1998, T.C Kültür Bakanlığı Yayını
Sabuni eşmesi (Kadioğlu eşmesi): <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37271>
- Safvet Muslihiddin, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Ankara Vilayeti, 1925, ABB Yayını, 2009
Su Hazinesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37105?lang=tr>
- Sular İdaresi Umum Müdürlüğü, Ankara'da Mevcut eşmelerin Listesi, Nur Matbaası, 1953
- Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 1, 2015, Ankara BüyükŐehir Belediyesi Yayını
Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 2, 2015, Ankara BüyükŐehir Belediyesi Yayını
Şehr-i Kadim Ankara, Cilt 3, 2015, Ankara BüyükŐehir Belediyesi Yayını
- Şenyapılı nder, İsim İsim Ankara, 2013, Boyut Yayınları
- Tanman M. Baha, Hacı Bayram Veli Kllyesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 1996, cilt 14, s.448-454, TDV Yayınları
- Tuncer Orhan Cezmi, Ankara Evleri, 2002, Ankara Ticaret Odası Yayını
- Zehra Hanım eşmesi: <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37109>

İçindekiler

Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri

'Kentimi Tanıyorum'	
Önsöz (Orhan Altıntuğlu).....	
Önsöz (Yavuz İşçen)	

Bölüm 1

Giriş	
Osmanlı şehirinde su düzeni	
Osmanlı çeşmelerinde mimari özellikler	
Osmanlı Devleti öncesinde Ankara mahalle çeşmeleri.....	
Çalışmamızın kaynakları ve yöntem.....	
Ankara Salnamelerinde belirtilen çeşme sayıları	
1924 Ankara Haritası'nda gösterilen çeşmeler	
Roma Ankarasında şehrin su kaynakları ve çeşmeler	
Elmadağ-Ankara hattında Roma su kanalları	
Kıbrıs ve Kusunlar köyleri Roma su galerileri ve Hanımpınarı suyu	
Roma Anıtsal Çeşmesi (Nymphaeum)	
Bizans Dönemi ve Roma su kanalının bozulması	
Osmanlı Devleti döneminde Ankara'da su temini	
Abidin Paşa döneminde su sorununa getirilen çözümler	
1924 Haritasında Ankara'nın su kaynakları.....	

Bölüm 2

Günümüze ulaşan Osmanlı Dönemi Ankara çeşmeleri.....

01. Acı Çeşme.....	
02. Ahi Elvan Camisi Çeşmesi	
03. Ahi Şerafeddin Çeşmesi.....	
04. Ahi Tura Çeşmesi	
05. Ahi Zafer Çeşmesi.....	
06. Alaaddin Camisi Çeşmesi	
07. Albukrek Çeşmesi (Yahudi Çeşmesi)	
08. Derçatoğlu Mustafa Çeşmesi (Hapishane Çeşmesi)	
09. Devdiran Mescidi Çeşmesi	
10. Emine Hanım Çeşmesi (Ali Taşı Çeşmesi)	
11. Fatma Şerife Hanım Çeşmesi (Tacettin Camisi Çeşmesi)	
12. Gecik Mescidi Çeşmesi (Beşe Ağa Zade Hacı Hanım Çeşmesi)	
13. Hacı Arap Camisi Çeşmesi	
14. Hacı Doğan Çeşmesi	
15. Hacı Musa Camisi Çeşmesi	
16. Hamidiye Çeşmesi (Telgrafhane Çeşmesi).....	

17. Hanifi Rum Çeşmesi (*Hariciye Vekaleti Çeşmesi*).....
18. Hatuniye Çeşmesi.....
19. İki Şerefeli Cami Çeşmesi.....
20. Kağnicioğlu Çeşmesi.....
21. Karacabey Çeşmesi.....
22. Kayabaşı Çeşmesi
23. Konuklar Çeşmesi.....
24. Mehmet Şevket Çeşmesi (*Altayaklı Çeşme*)
25. Merdiven Altı Çeşmesi
26. Mermer Çeşme
27. Naciye Hanım Çeşmesi (*Şükriye Camisi Çeşmesi*).....
28. Nazım Bey Çeşmesi
29. Necmiye Hanım Çeşmesi (*Çiçeklioğlu Camisi Çeşmesi*).....
30. Öksüzce Çeşmesi
31. Öksüzce Çeşmesi (*Eskicioğlu Çeşmesi*).....
32. Ramazan Şemsettin Camisi Çeşmesi
33. Sabuni Çeşmesi (*Kadioğlu Çeşmesi*)
34. Sadiye Hanım Çeşmesi
35. Saide Hanım Çeşmesi
36. Sinagog Çeşmesi.....
37. Su Haziresi (*Maslak*).....
38. Yeşil Ahi Camisi Çeşmesi
39. Zehra Hanım Çeşmesi (*Molla Büyük Camisi Çeşmesi*).....

Bölüm 3

Günümüze ulaşmayan Osmanlı Dönemi Ankara çeşmeleri

01. Abidin Paşa Çeşmesi (*Atpazarı'nda*)
02. Abidin Paşa Çeşmesi (*Tahtakale Çarşısı'nda*).....
03. Ak Şemseddin Camisi Çeşmesi
04. Aşağı Erzurum Çeşmesi
05. Baş Çeşme.....
06. Beyazıt Camisi Çeşmesi
07. Cenabi Ahmet Paşa Camisi Çeşmesi.....
08. Çakırlar Çeşmesi.....
09. Dibekoğlu Süleyman Çeşmesi
10. Doyran Sokak Çeşmesi
11. Elmadağı Çeşmesi
12. Genç Kız Çeşmesi
13. Hacettepe Camisi Çeşmesi
14. Hacı Ahmet Çeşmesi
15. Hacı Bayram Camisi Şadırvanı
16. Hacı Fatma Hanım Çeşmesi (*Boyacı Ali Çeşmesi*).....
17. Hacı İlyas Camisi Çeşmesi (*Buryacı Camisi*)

18. Hacı Mehmet Çeşmesi
19. Hacı Seyyid Çeşmesi
20. Hacı Süleyman Çeşmesi.....
21. Halil Bey Çeşmesi (*Direkli Camisi Çeşmesi*)
22. Hamamönü Meydanı Çeşmesi
23. Hamidiye Mahallesi Çeşmesi.....
24. Haseki Camisi Çeşmeleri
25. Hisarönü Mahallesi Çeşmesi
26. Hoca Mustafa Çeşmesi
27. İbadullah Çeşmesi
28. İğneci Belkıs Camisi Çeşmesi
29. İğneci Belkıs Mahallesi Çeşmesi
30. İptidai Mektebi Çeşmesi.....
31. Katolik Kilisesi Çeşmesi.....
32. Kızılbey Çeşmesi
33. Koyun Kız Çeşmesi (*Koyungözü Çeşmesi*)
34. Kul Derviş Mescidi Çeşmesi
35. Mil Çeşmesi (*Başmil Çeşmesi*)
36. Nadiye Hanım Çeşmesi (*Helvacılar Mescidi Çeşmesi*)
37. Nakşibendi Çeşmesi
38. Nezihe Hanım Çeşmesi.....
39. Osmaniye Mahallesi Çeşmesi.....
40. Paşa Çeşmesi.....
41. Saraç Sinan Çeşmesi.....
42. Saraçlar Mescidi Çeşmesi
43. Sarı Kadı Camisi Çeşmesi.....
44. Süleyman Şevki Bey Çeşmesi (*Hükümet Konağı Çeşmesi*).....
45. Tabakhane Camisi Çeşmesi
46. Tabakhane Köprüsü Çeşmesi.....
47. Telli Hacı Halil Camisi Çeşmesi.....
48. Tiflis Camisi Çeşmesi
49. Tülüce Çeşmesi (*Hacı Fatma Hanım Çeşmesi*).....
50. Ulucanlar Çeşmesi.....
51. Yeğenbey Çeşmesi.....
52. Yenice Camisi Çeşmesi (*İtfaiye Meydanı yakınında*).....
53. Yukarı Erzurum Çeşmesi
54. Zincirli Camisi Çeşmesi

Bölüm 4

Diğer Ankara çeşmeleri (19 Adet)

Bölüm 5

Bağ evlerinde, konaklarda kullanılan bahçe çeşmeleri (20 Adet)

Yararlanılan Kaynaklar